

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

1923-2002 YILLARI ARASI TÜRKİYE'DE
ORDU-SİYASET İLİŞKİSİ

Ziya KASTARCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
Prof. Dr. İsmail SEVİNÇ

KONYA-2024

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this thesis document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all material and results that are not original to this work.

Ziya KASTARCI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	vi
ÖZ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ORDU, SİYASET VE İLİŞKİLERİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Ordu ve Siyasetin İlişkiler Bağlamında Kavramsal Tanımlamaları.....	3
1.1.1 Ordu Kavramı.....	3
1.1.2. Siyaset Kavramı.....	4
1.2. Ordu-Siyaset İlişkisini Tanımlayan Kavramlar.....	5
1.2.1. Ordunun Siyaset İle İlişkisi Bakımından Militarizm.....	5
1.2.2. Ordunun Siyaset İle İlişkisi Bakımından Pretoryanizm.....	6
1.3. Ordunun Siyasete Müdahale Etme Nedenleri.....	7
1.4. Asker-Sivil İlişkisi.....	9
1.5. Kavramsal Açıdan Darbe Tanımı.....	10
1.5.1. Darbe Yolunda Girişimde Bulunma.....	12
1.5.2. İktidarı Değiştirmeye Yönelik Kalkışma.....	12
1.6. Dolaylı Yöntemlerle Darbe.....	14
1.6.1. Post-Modern Darbe.....	14
1.6.2. Muhtıra.....	15
1.6.3. E-Muhtıra.....	17
1.7. Ordunun Siyasete Müdahale Etme Nedenleri.....	18
1.7.1. Ekonomik Olarak Müdahale Etme Nedenleri.....	19
1.7.2. Hükümetin Başarısızlığa Gidip Yeterliliklerini Kaybetmesi.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE TARİHİNİN TECRÜBE ETTİKLERİ: GEÇMİŞ YILLARDA YAŞANANLAR

2.1. Osmanlı Yıllarında Ordu-Siyaset İlişkisi.....	27
2.2. Cumhuriyet Kuruluşunda Ordu-Siyaset İlişkisi.....	29
2.3. Çok Partili Hayata Geçilmesi	33
2.3.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.....	35
2.3.2. Serbest Cumhuriyet Partisi	36
2.3.4. Çok Partili Hayat Düzeninin Sağlanması	37
2.4. Türkiye Cumhuriyeti'ne Yapılan Darbeler	39
2.4.1. 27 Mayıs 1960 Darbesi	39
2.4.1.1. Demokrat Parti'nin İktidar Süreci	39
2.4.1.2. Demokrat Partiye Yapılan Askeri Darbenin Gerçekleşmesi ...	42
2.4.2. 12 Eylül Darbesi	45
2.4.2.1. 12 Eylül 1980 Darbesine Yönelik Atılan Adımlar ve Darbenin Gerçekleşme Nedenleri.....	45
2.4.2.2. 12 Eylül 1980 Darbesi Nasıl Yapıldı?	47
2.5. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Yapılan Muhtıralar.....	48
2.5.1. 12 Mart Muhtırası	49
2.5.2. 27 Aralık Muhtırası.....	52
2.5.3. 28 Şubat Süreci	55
2.6. Darbe Girişimleri ve Ayaklanmaların Ordu-Siyaset İlişkisinde Değerlendirilmesi	57
2.6.1. 21 Ekim Protokolü.....	58
2.6.2. Albay Talat Aydemir Öncülüğünde 22 Şubat 1962 Ayaklanması.....	59
2.6.3. Albay Talat Aydemir Öncülüğünde 21 Mayıs 1963 Ayaklanması.....	61
2.6.4. 20 Mayıs 1969 Darbe Teşebbüsü.....	63
2.6.5. 9 Mart 1971 Darbe Teşebbüsü	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ORDU-SİYASET İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisinin Ekonomik Bağlamda Değerlendirilmesi...	66
3.2. Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisinin Demokrasi Açısından Değerlendirilmesi ..	72
3.3. Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisinin Toplumsal ve Sosyolojik Açından Değerlendirilmesi.....	76
3.3.1. Darbe Dönemlerinin Baskılanmış Toplumun Sosyolojik İncelemesi ...	76
3.3.2. Darbelerin Sanata ve Edebiyata Etkileri.....	78
3.3.3. Darbelerin Medya Üzerinde Oluşturduğu Etkiler	80
Sonuç ve Değerlendirme.....	83
Kaynakça	87

ÖNSÖZ

Üniversite hayatım boyunca ve yüksek lisans sürecinde destek ve bilgilerini tüm titizliği ile esirgemeyip bana destek olan, zorlu süreçlerden geçerken sadece danışmanım olarak değil aynı zamanda rahatlıkla konuşabildiğim hocam Sayın Prof. Dr. İsmail Sevinç'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Araştırmalarım ve literatür taramalarım ilham aldığım, çalışmalarım görüş ihtiyaçlarımda görüş ve bilgileri ile yol göstermekten sakınmayan Hocam Prof. Dr. Önder Kutlu'ya, bilgi ve görüşlerini esirgemeyip yol gösteren, sıkıştığım noktalarda çıkmazdan açığa kavuşmama yardımcı olan ve görüşlerinden ilham aldığım hocam Sayın Dr. Selçuk Kahraman'a teşekkürlerimi borç bilirim.

Tüm üniversite ve yüksek lisans sürecim boyunca maddi ve manevi her anlamda desteklerini esirgemeyen aileme, attığım her adımda arkamda durup karşılıklı konuşmaları ile bana umut kapısı olan canım babama, karamsarlığa düştüğümde umut ışığı olan araştırmalarım sabahlarken sürekli benimle aynı saatleri paylaşan biricik anneme, uzun yıllarca üniversite ve yüksek lisans süreci kaynaklı şehir dışında olduğum için özlem ve hasretini hep hissettiğim, benden yaşça küçük olsa dahi hep bir kapım olarak gördüğüm canım kardeşime, eğitim öğretim hayatımın büyük çoğunluğunda yanımda olan ve mutlu, hüzünlü her anımda destek çıkan lisede aynı sırayı paylaştığım çok kıymetli yol arkadaşım Dilan Tuğba Çeltikci'ye, iyi kötü sıfatı farketmeksizin her zaman yanımda bildiğim ve artık aile olduğumuz arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZ

Ordu ve siyasetin kendi alanlarında ayrı ayrı görevleri ve sorumlulukları bulunmaktadır. Ordu, ülkeyi dış tehditlere karşı savunurken; siyaset ise ülke içerisinde yönetim mekanizmasını oluşturmaktadır. Ordu görevini silah kullanarak yapabilmekteyken, siyaset silahla sürdürülemez. Silahla oluşturulan hükümet ve bu hükümetin yaptığı siyaset zorlayıcı durum sergiler ve demokrasiden son derece uzak kalarak, demokrasiye vurulan bir darbeyi teşkil eder. Silahla siyaset yapılmayacağı gibi silahsız da savunma ya da saldırıda bulunulması pek mümkün olmayacaktır. Her ikisi de kendi alanları dışına çıktığı zaman kendi görevlerini olması gibi yerine getirememektedir. Sivil hükümet askerden bağımsız, askerin siyasetten bağımsız çalışmalar yapması demokratik bir ülkede yaşamının gerekleri olduğu gibi halkın seçim hakkının da gerçekleşebileceği bir ortam sunmaktadır. Meşru şiddet tekeli elinde bulunduran ordunun silah zoru ile ya da şiddet kullanarak hükümeti devralması demokrasiyi zedeleyici bir unsur olurken, ülke tarihi açısından leke oluşturacak bir geçmişi ifade etmektedir. Ordu sınırları korumakla mükellefken, sınır içerisinde kolluk kuvvetleri yer almaktadır. Siyaset silah zoru olmadan sivil irade tarafından seçimle yapıldığı takdirde demokratik olacaktır. Her ne şekilde olursa olsun yapılan darbelerin olumsuz sonuçlarıyla karşı karşıya kalmanın kaçınılmaz olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ordu ve Siyaset, Darbe, Sivil İrade, Demokrasi.

ABSTRACT

The military and politics have separate duties and responsibilities in their own fields. While the army defends the country against external threats; Politics constitutes the governance mechanism within the country. While the army can do its duty by using weapons, politics cannot be carried out with weapons. The government formed with weapons and the policies of this government present a challenging situation and constitute a blow to democracy, being extremely far from democracy. Just as politics cannot be done with a gun, it will not be possible to defend or attack without a gun. Both of them cannot fulfill their duties properly when they go outside their own fields. The civilian government's work independent of the military, and the military's work independent of politics, provides an environment in which the people's right to choose can be realized, as well as the requirements of living in a democratic country. The fact that the army, which has the monopoly on legitimate violence, took over the government by force of arms or by using violence is a factor that harms democracy and represents a past that will be a stain on the history of the country. While the army is responsible for protecting the borders, there are law enforcement forces within the border. Politics will be democratic if it is done by civilian will through elections, without force of arms. It is thought that it will be inevitable to face the negative consequences of the coups in any way.

Key Words: Army and Politics, Coup, Civil Will, Democracy.

GİRİŞ

Yaşadığımız ülkede güncel yaşanan olayların ardını, politikaların oluşturulurken ki dayanaklarını anlayabilmek ve ülkenin tarihini bilmek adına araştırmalara öncelik verilmelidir. Cumhuriyetin kuruluşu ile demokrasinin ülkede ne denli yaşandığını anlamak gerekir. Demokrasinin varlığı her zaman aynı olmamakla birlikte aslında demokrasinin karakteristik özelliklerini oluşturan asıl etken, ülkelerin kültürel miraslarıdır. Kültürel miras açısından demokrasinin nasıl yaşandığı ve hangi örfi kurallara hitap ettiği belirgin olmaktadır. Demokrasiyi yaşayabilmek açısından ne denli özgür olduğunu ilk etapta belirlemek gerekir. Halkın özgürce düşüncelerini ifade edebilmesi, çoğunluğun kabulü ile edinilen kabullenişler ve tasarılar demokrasinin temel ilkelerindedir. Tek partili hayat ile demokrasinin varlığını sürdürülebilir kılmak aslında aykırı olduğunu gösterir niteliktedir. Tek parti hükümeti ile halk alternatif bir seçim yapamazken hükümet açısından da muhalif bir partinin olmaması yönetimde tekel pozisyonunu oluşturur. Çok partili hayata geçiş bu yüzden sürekli olarak denemelerle uygulanmaya çalışan ve sonunda başarı gösteren bir durum olmuştur. Fakat aradaki bu süre de incelendiği zaman aslında alternatiflerin olmaması durumu özetleyen bir faktördür. Demokrasinin demokratik yollarla yaşanmasına engel olan asıl sorunlardan bir tanesi de dışardan yapılan müdahalelerdir. Bu müdahaleler siyasi yönetime karşı ordu tarafından yapılan dokunuşlardan oluşmaktadır. Ordunun siyasi yönetime ya da yöneticilere karşı yaptığı bu müdahale, demokratik olmadığından dolayı bahsedilen hususlara ters bir niteliği işaret etmektedir.

Ordunun siyasete müdahalesi darbeler, muhtıralar ve darbenin türleri ile olmaktadır. Türkiye tarihinde geçmişten günümüze dek birçok defa darbe yapılmış ya da darbe girişiminde bulunulmuştur. Bu durumu yakın tarih olarak Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren ele alındığında, darbelerin neden yapıldığını ve yapıldıktan sonraki ülkenin gidiş hattını görebilmektedir. Buradan hareketle geçmiş yılların çıkarımları ile değerlendirmeler yapılabilmekte ve etkilenilen alanların olumlu ya da olumsuz analizlerini görülebilmektedir. Asıl ele alınması gereken hususlardan bir tanesi de, geçmişte yaşanan olayların tecrübe edilerek çıkarımlarda bulunulması ile

gelecek yıllarda yaşanacak sorunların önüne geçmek öngörülebilir bir durumu ifade etmektedir. Darbelerin neden yapıldığı, nasıl yapıldığı göz önüne alınıp araştırıldığı takdirde hem birçok gözden kaçan unsur tespit edilebilir hale gelebilir hem de görev ve sorumlulukların artık devam edilebilir nitelikte olmadığı düşüncesi içerisinde hangi noktaların atlandığı belirlenebilir bir durumu teşkil etmektedir. Tüm bunların yanı sıra Türkiye’de ya da daha geniş ölçekli düşünülecek olursa Osmanlı’dan bu yana siyaset ve ordu arasındaki etkileşim ve rollerinin sınırları çizilmesinde oluşan zorluklar ve karşılıklı direnme unsurları oluşabilmiştir. Ordu ve siyaset ilişkisi ele alındığı zaman ülkenin sadece kendi iç etkenlerinden dolayı değil dış etkenlerden aracılığı ile de desteklenen sorunların ülke geneline nüfuz etmesinden sonra gerçekleştirilmesi ya da yapılması düşünülmüş müdahaleleri ifade edebilir.

Ülkenin güvenliği açısından dış tehditlere karşı savunma aracı olarak ve güvenliğin sürekliliğinin bozulmaması açısından gerektiği durumlarda da saldırı mekanizması olarak görevini icra eden sistem aslında orduyu işaret etmektedir. Ordu, ülkeye dışarıdan gelecek tehditlere karşı sürekli hazır halde bulunurken, ülke içerisinde gelişen olaylar ve kaos ortamı olması durumunda müdahale etme düşüncesine kapılması, güvenlik açığının olmaması ideolojisinden de kaynaklanmış olabilirken düzenin olası gereken doğru yönlendirilmesini kendisi yapmak istemiştir. Fikir olarak her ne kadar ülkenin geleceği ve devamlılığının sağlanması ana fikir olsa da işte tam da bu noktada demokrasi açısından bir duraksama yaşanmaktadır. Silah kullanma tekeli elinde bulundurmasından dolayı bunu fiziki şiddete başvurarak yapabilirken, siyaset ise bu durumu demokrasi nezdinde uzlaşmayı aracı olarak kullanarak ve politikalar üreterek çözebilmektedir. Kısacası Ordunun ülkeyi dış tehditlere karşı savunması ve ülke içerisinde de ülke savunmasının kolluk kuvvetlerine bırakılması, aynı zamanda siyasetin de silah kullanmadan ülke yönetimi ve demokratik bir şekilde sivil iradeye sahip olması, bunun yanı sıra uzlaşma aracı olarak görülmesi değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORDU, SİYASET VE İLİŞKİLERİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Ordu ve Siyasetin İlişkiler Bağlamında Kavramsal Tanımlamaları

Ordu ve siyaset kavramlarının açıklamaları yapılmakla beraber aynı zamanda kelime kökenleri ve literatürdeki karşılık gelen anlamları açıklanarak ifade edilmiştir.

1.1.1 Ordu Kavramı

Ordu, kavramsal olarak çok eski yıllara erişen bir tanımlamadır. Ordu kelimesinin ilk olarak kullanıldığı yer ‘Orhun Yazıtları’ olarak tespit edilmiştir. Sözü geçen yazıt araştırma konusu edildiğinde tek bir anlamdan ziyade birçok anlama gelerek tanımlar oluşturmuştur. İlginçtir ki alışagelmış tabirlerin dışında ordunun anlamı bir zamanlar ‘örtü’ olarak kullanılmıştır. Bu istisna dışında dönem baz alındığında yaygın olarak ‘ordu karargahı’, ‘hakanın oturduğu şehir’ anlamlarında kullanılmıştır. Ordu kelimesi hem eski zamanlarda hem de günümüzde tek bir anlam dışında kullanılarak farklı çağrışımlar getiren bir kelime olmuştur. Günümüzü ve geçmiş yılları baz aldığımızda kelimenin kullanım amacında ortak noktalarının olduğu söylenilebilmektedir. İki farklı zamanlarda da ordu kelimesi hem askeri hem de siyasi anlamda kullanılmıştır. Fakat güncel yılları göz önüne alınırsa ordu kelimesi siyasi alandan ayrılmış ve sadece askeri alanı ifade eden bir terim haline gelmiştir (Öztürk, 1993'den Akt; Metin, 2004: 1). Ordu kavramı zaman geçtikçe yaygın kullanımını duraksatmış ve yerini ‘Türk Silahlı Kuvvetleri’ ifadesine bırakmıştır. Yeni ifade gelmesine rağmen halk alıştığı gibi ordu kavramını kullanmaya devam etmiş ve bu iki kavramı da birleştirmiş, Türk Silahlı Kuvvetleri’ni de ordu olarak ifade etmeye devam etmiştir. Bu çalışmada da ordu kavramı daha alışagelmış ve alışkanlık edinilmiş bir terim olduğu için alışagelmış kavram kullanılmaya devam edilmiştir.

Ordunun ortaya çıkışı ilk toplumlardan itibaren savunma ya da saldırma mekanizması olarak kullanılarak kendi güvenlik önlemlerini almak için kurulmuş bir sistem denebilir. Toplum kendi sınırları içerisindeki topraklarını dışarıya karşı mücadelede savunmak, gerekirse olası gördüğü saldırılarda atağa geçmeye hazır bir ekip olarak kurmuştur. Bu hem güvenliği hem de topraklarını genişletme düşüncelerini gerçekleştirme de en temel etkidir. Devletin asli görevleri arasında; adalet, sağlık, eğitim gibi maddeler yer alırken; başlıca unsur olan güvenlik üstüne basarak ifade edilmesi gereken bir maddedir. Çünkü güvenlik olmazsa bu bahsedilen asli ya da sürekli görevlerin devam etmesi ya da olması mümkün olmayacaktır.

1.1.2. Siyaset Kavramı

Siyaset kelimesine çok fazla anlam yüklenmiş ve bu durum da anlamca ne kadar zengin olduğunun göstergesidir. Fakat bir nesne olarak sadece tanımını yapmak, tanım yapılacak bir kelime olarak nitelendirmekten ziyade siyaset kelimesini bir 'kavram' olarak nitelendirmek çok daha doğru olacaktır. Bu kavramı bir tanımla ifade etmek geniş yelpazesi bulunma durumuna aykırı olacaktır. Siyaseti kullandıkları yerlere göre farklı ifadeler yüklenebilmekte, bu farklı ifadeler bir önceki tanımını da sonlandırabilmektedir. Günlük yaşantıda çok kullanılan bu kavramı yine günlük yaşamda kullanılan kelimelerle bir çırpıda açıklamak ne kadar zor olsa da belirli kalıplar içerisinde somutlandırılması gerekecektir. Siyaset kavramına 'siyasi kararlar', 'siyasiler' ve benzeri kavramlar kullanıp hedeflenen durum devlet yönetimiymiş; 'bu işe siyaseti karıştırma' serzenişinde bulunulduğunda partisel bir söylem ve parti tartışması çağrışımında bulunulmaktadır. Tam da bu noktada artık kavram halkın benimsediği anlamın dışına çıkarak bambaşka bir hal alarak adeta tartışmaya doğru meyletmektedir. Birçok bilim insanı ve siyasal bilimciler siyaset kelimesini ya da kavramını açıklamada farklı görüşler sergilemektedir. Bu durum yine kavramın ne kadar zengin olduğunu ifade ederken aynı zamanda farklı görüşlerden dolayı çelişkileri de beraberinde getirerek zıt görüşler doğurabilmektedir (Eroğul, 1968: 114).

1.2. Ordu-Siyaset İlişkisini Tanımlayan Kavramlar

Ordunun sorumlulukları dahilinde kendi yapması gereken belli başlı görevleri vardır. Çalışmanın da konusu olduğu üzere ordu, zamanla asli görevlerinden ayrılarak siyasetle aynı küme içerisinde yer almıştır. Ordunun siyasete temas etmesinden sonra bazı kavramlar ve terimler bu durumla birlikte ifade edilebilmektedir.

1.2.1. Ordunun Siyaset İle İlişkisi Bakımından Militarizm

Militarizm genel itibariyle yaşanan ülkede ordunun gücünün en yüksek merkezi güç olarak görülmesi anlamına gelmektedir. Hatta baskınlığı, ülke yönetiminde otoriter bir güç olarak görülmesinden de anlaşılmaktadır. Ülkede bir sorun oluştuğu zaman bu sorunu çözebilecek merci olarak ordu ilk sırada gelmektedir.

Militarizmi genel anlamda tanımlamak gerekirse, orduya ve askerliğe olan güvenin ve itibarın artırılarak üst konumda görülmesidir. Militarizm kavramını somutlaştırarak açıklamak için demokrasi kavramıyla karşılaştırma yapılabilir. İki ifadeyi de genel anlamda açıkladıktan sonra bu ifadelerin birbirleriyle zıt oldukları ortadadır. Bu iki kavram arasında birbirinin tam tersi durumlar olması açıklayıcı nitelik oluşturacaktır. Demokrasiden bahsederken toplum, toplumun hakları, çok partili hayat, anayasa, hukuk gibi kavramlar ilk çağrışımı oluşturabilmekteyken; militarizm ise ast-üst ilişkisini, emir komuta zincirini, disiplin, savaş gibi daha sert ve katı kuralları olan, itaat edilmesi ve sorgulama duygusunun olmadığı bir düşünce sistemi gelmektedir. Bahsedilen birbirinden farklı ve hatta tamamen zıt denilebilecek iki terim arasında bir iletişim kurarak açıklamak gerekirse; ‘Demokrasi, askerin sivil ile olan iletişiminde siyasi/sivil ilişkilerinde bağlılığı ön planda tutarken; militarizmi olduğu yerden bir adım geriye taşıyan siyasi sistem olarak değerlendirilmektedir. Bu yapılan karşılaştırmada da bahsedilen sivil kavramı, askeri olmayan kesim için kullanılarak net ayrımlarla ifade edilebilmektedir (İnan, 2013: 33). Militarizmin anlatmaya çalıştığı şudur ki; askeri olayları, yönetim şeklini ve piramit sistemini halkın asker olmayan diğer bir anlatımla sivil kesime domine etmeye çalışmasıdır. Ancak terim sadece bu şekilde açıklanamaz çünkü bulunması gereken bir husus daha

bulunmaktadır. Bu husus ise askeri tabakanın yönetimi istediği hareketleri yaptırmaya meylettirmesinin ardında halkın ise bu kuruma karşı pozitif yaklaşarak adeta kabul etmiş olması temel bir niteliktir (Cansever ve Kiriş, 2015: 363).

Ordu kendi düşüncelerini ve yaptıklarını kutsal sayarak asker olmayan kesime karşı adeta bir biçime sokarak darbe girişimi olduğu durumlarda ya da darbe anlarında ordunun militaristleşme doğrultusunda görev almasıyla oluşurken; bazı zamanlarda ise asker olmayan diğer bir anlatımla sivil kesimin kendi özgür iradeleriyle dahil olup ilgi konusu olan ekonomik, kültürel inançlar ve fikri düşünce açılarıyla ele alınan militarizmin süreçlerini daha geniş kitlelere hitap edebilmektedir. Militarizmin bahsedilen ve bahsedilmeyen birçok noktasını genel itibariyle kabul edilmiş toplumlar tarafından askeri düşünceler değerli kılınmakla kalmamış bunun yanı sıra artık normal bir durum haline gelmiştir. Militarizm söz konusu diğer düşünce sistemleri gibi yaşantının normalleştirilmiş bir kısmı olarak kabul görmüştür (Chenoy, 1998: 101 ve Enloe, 2004: 219'dan Akt; Altınay, 2009: 1246).

Tüm bu tanımların ve hatta karşılaştırmaların dahi yanı sıra militarizmi genel söylemlerle toplamak ve ifade etmek gerekirse militarizm, askeri kesimin askeri olmayan diğer bir ifadeyle sivil kesimden üstün olarak sayılması, ordunun en yüksekte bulunan güç olarak görülmesidir. Ordu gücü militarizm ile ülkede ağır basan bir güç haline gelmişken yönetim tarafında da ağır basarak bu yöndeki gücünü de hissettiren bir kavramdır.

1.2.2. Ordunun Siyaset İle İlişkisi Bakımından Pretoryanizm

Pretoryanizm kelimesi köken bakımından incelendiği zaman birçok farklı anlama sahip olduğu görülmektedir. Latince 'muhafız, lejyoner ve benzeri', Arapça 'rakip, murakip' anlamına gelmektedir. Geçmiş yıllar incelendiği zaman Roma İmparatorluğunun hüküm sürdüğü yıllarda, Roma İmparatoru'nu korumak için muhafızlara karşı bu isim kullanılmıştır. Bu muhafızlar sıradan insanlar olmayıp imparatoru koruma işi için özel eğitimler verilerek yetiştirilmiş kişilerdir. Bu muhafızlar sadece koruma değil aynı zamanda imparatora gündelik yaşamında bir destek vermekte ve bu desteği verirken sorgulamamaktadır. Buradaki amaç;

imparatorun yanında durarak devleti korumak ve bu sayede vatandaşlarını da koruyarak yardım etmeye çalışmıştır. Muhafızlar, imparatoru korurken aynı zamanda ona yaşamsal konularda koşulsuz bir destek sunmaktadırlar. Praetoryanizm düşüncesi, devletin vatandaşlarını korumak ve onlara yardım sağlamak rolünü üstlendiği ‘toplumsal refah’ düşüncesinin bir sonucu olarak Roma İmparatorluğu döneminde ortaya çıkmıştır. Esasında toplumsal refahın sağlanması için devlet, vatandaşlarının yaşam alanlarına müdahale ederek onları sınırlarken, bir yandan da onların yaşamlarını devam ettirmelerine imkân sağlamaktadır (Afınotan, 2014'den Akt; Baltacı, 2018: 499).

Ordunun siyaset ile olan ilişkisini incelerken değinilmesi gereken bir başka kavram pretoryanizmdir. Bu bahsi geçen kavram hükümetlerin kurulmalarıyla ve aynı zamanda yıkılmalarıyla ilgili olarak söylenmektedir. Proteryanizm, başka bir açıdan değerlendirilmesi gerekirse ordunun askeri kesimin sosyal kuvvetlerin bir parçası olduğu durumuna bakılmadan çok daha küçük bir anlamı ele alınarak, daha dar çaplı ifadeler ele alınarak kullanılmaktadır. Pretoryan kelimesi köken olarak Roma Ordusunun üst kesimlerinde yer alan General ya da praetorum otoriter olunan bölgedeki çadırı anlamını olarak ifade edilen ‘praetorium’ kelimesinden gelmesiyle anlamı ifade kazanmaktadır. Askeri kesimin başında olan komutanın, günümüzde kullanılan ifadeyle açıklanacak olursa da korumalığını yapan askerler, bahsedilen alanlarda var olmalarından dolayı onlara ‘pretoryen muhafızları’ ismi verilmiştir. Zamanın geçmesiyle birlikte bahsi geçen birimler, yönetime darbe yapan ve var olan yönetimden, meşru yönetimden de farklı düşünceler besleyip kararlarını da bu doğrultular uğrunda veren, en genel anlamıyla ifade etmek gerektiğinde de özgür davranmaya çalışan bir sistem olmaya başlamıştır (Duverger, 2001: 6-77).

1.3. Ordunun Siyasete Müdahale Etme Nedenleri

Duverger, orduda yer alan tüm mühimmat, silah vb. tüm eşyaları olan ekipmanları, aldıkları eğitimleri, ast üst ilişkilerindeki disiplinleri gibi tüm sistematik şemalarını olası bir darbe girişimi olduğunda kullanabilmek ve yine olası darbe durumuna karşı hazırlıklı olacak şekilde aldıkları eğitimleri kullanacaklarını tüm bu

hazırlarının mevcut olduğunu söylemiştir. Yapılacak ya da yapılmış olan darbeler yalnızca hükümeti etkileyen bir durumla kalmaz bunun haricinde etkilenecek çok sayıda unsur bulunmaktadır. Bu diğer etkilenenler arasında en üst sırada bulunan halktır. Bundan dolayı var olan siyasi sistemin geçmişine, oluşum yapısına ve sistemin beraberinde oluşan sistemlere son derece etkisinin belirgin olacağı göz ardı edilemez bir durumdur. Yalnızca ülkeyi düşünmeden çevre sınırları ve hatta dünya üzerindeki birçok ülkeyi ele alarak değerlendirme yapılacak olursa, ordunun siyasete müdahale etme etmesinin nedenleri noktasında ortak bir payda olarak görülen, oluşturulan siyasi sistemin gidiş hattına müdahale ederek başka bir yere belki de istedikleri yere doğru yönlendirebilmesi de bir ihtimal dahilindedir. Otoriter ve totaliter rejimlerin her ikisinin de hüküm sürdüğü bölgelerde ordu, siyasetin üzerinde bir baskı kurabilmektedir. Ancak ordunun siyaset ile olan ilişkisi açısından temel sorunun, halkın kendisini temsil etmesi adına seçtiği, seçilmiş kişi olan, temsilcilerin alanlarına girmeleriyle ve görevlerini silah olmadan yapamamalarına neden olmaktadır (Türköne, 2009: 414).

Ordunun, seçilerek bir noktaya gelmiş ve seçmenlerini temsil eden temsilcilerin görev yaptıkları ve sorumluluk üstlendikleri alanlara girmelerinin en başta gelen örneği ve çalışmanın da bir kısmını oluşturacak olan, darbelerdir. Ordunun, iktidarın yönetimine karşı yaptığı darbe sadece söz konusu olan iktidar yönetimini değil, halihazırda oluşmuş olan tüm sistemin bütününü hedef alabilmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi askeri sistemler büyük bir disiplin dahilinde ve ast-üst ilişkilerine son derece önem vererek yönetseler de kendi içlerinde de bazı istisnai durumlar olabilmektedir. Askeri sistemin tüm oluşumu zamanının mevcut hükümetine darbe girişiminde bulunabilmekteyken ya da yapabilmekteyken bazı durumlarda ise askeri sistemin içerisinde oluşan birimler kendi aralarında örgütlenerek girişimlerde de bulunabilmektedir. Bir tarafta tüm askeri sistem diğer tarafta askeri sistemin bir kısmı darbe girişiminde bulunurken iki kesiminde ortak noktası bulunmaktadır. Bu ortak nokta; ikisinde de silahlı iktidarı ele geçirme, zor kullanarak mevcut iktidardan vazgeçme, zor kullanarak hükümeti değiştirme ve bu yolla da düzenin değiştirilmesi hususunda baskı yapan askeri cuntalar olabilmektedir (Cansever ve Kiriş, 2015: 364).

1.4. Asker-Sivil İlişkisi

Söz konusu olan ilişkideki en önemli husus yazının öncesinde de bahsedilen, askerin siyasete zorla müdahale ederek karışması üzerinde durulmasıdır. Ordunun geçmişten süregelen zamandan itibaren oluşması, ülkeyi yöneten siyasi sistemin üzerinde askerin güç uygulaması ve yönetime müdahale ederek siyasi sistemin içerisinde kendini bularak, asli sorumluluklarının dışına çıkıp yönetime katılması da göz önünde olan bir durum haline gelmiştir. Finer'in çalışmalarından bazı bulgular elde ederek çıkarımlarda bulunulmuştur. Finer'e göre; siviller, kurumlar, kuruluşlar ve benzeri gibi, denetime tabi tutularak sistemleri ve yaptıkları, yerine getirip getirmediği sorumlulukları kontrol altına alındığı gibi, siviller de aynı şekilde askeri sistemi kontrol altına alıp denetleyerek isteklerini belirtmeleri normal karşılanan bir durum olarak ortaya konulmuştur (Allum, 1995: 505-506).

Askeriye doğası gereği silahlı ve meşru şiddet tekeli elinde bulunduran bir yapı halindedir. Bu husus göz önüne alındığı zaman bahsi geçen diğer kurum ve kuruluşlar gibi kontrol edilip denetim altında tutulması, meşru şiddet tekeli elinde bulundurma üstünlüğüne aykırı bir durum olacaktır. Askeriye kurumunun sivil siyasete yaklaşımını aşama aşama olarak olmak üzere dört adet sıralamada açıklamıştır. İlk sırada kanunlarda da yazan, sivillerin askeriye olan üstünlüğü, askerin de mevcut olan sivil hükümete karşı takındığı bağlılığı yer alır ve bu aşama sivillerin askeriye olan başlangıcı olarak değerlendirilir. İkinci sıra olarak hemen ardından, mevcutta olan askeri davranışlar; ordunun diğer bir anlatımla askeriye hükümetin yaptıklarına ya da yapacağı herhangi bir davranışa karşı olması, iktidara olası anlaşmazlık durumunda da kendini sağlama olarak şantaj yönelmesi olarak değerlendirilir. Ardından gelen üçüncü aşamada, hükümetin yaptığı ya da geleceğe yönelik yapacağı ve alacağı kararları askeriye baskılayarak kendi istediği kararlar üzerine yönlendirmektedir. Bu durumu doğrudan olmasa bile dolaylı da olsa askeriye mevcut iktidar üzerinde bir şekilde baskı kurabildiği gerçeğini göstermektedir. Dördüncü ve son aşamada ise, askeriye sivil hükümetin, iktidarın üzerinde baskı kurarak yapacağı ayaklanmalar ile darbeyi gerçekleştirerek

hükümeti görevden alarak kendisi ülke yönetiminin başına geçmektedir (Şafak, 2016: 145-146).

Askeriyenin sivil hükümet ile olan ilişkisi incelendiğinde sonuç olarak askeriye, iktidarın yaptığı ve yapacağı plan, proje, düşünce ya da sistemi uygulama yolunda aldığı kararlar olması gerekenden farklı olduğu zamanlarda, askeriye dolaylı ya da doğrudan siyasi yönetime müdahalede bulunarak iktidarı eline alabilmektedir. Askeriye bu girişimde bulunurken silahlı güç olma ve haliyle de meşru şiddet tekeli elinde bulundurma avantajından yararlanarak amacına ulaşabilmektedir. Askerin sivil siyaset ile ilişkisini sadece darbe, güç ve silah kullanarak baskı kurma ve mevcut hükümetin yerine geçerek yönetimi ele geçirme olarak adlandırılmakla kalmaz. Bu ilişkiyi günlük yaşantıda hem askerin hem de sivil siyasetin birbirleri ile olan ilişkileri göz önüne alınarak davranış biçimleri incelenerek, iletişim şekillerinden yola çıkıldığında da sonuçlara varılabilir.

1.5. Kavramsal Açıdan Darbe Tanımı

Darbe kelimesi köken olarak ‘darb’den gelmektedir. Darb, dövme, vurma gibi şiddet içeren anlamlara sahiptir. Darbe, siyasi yönetimin normalin dışında bir durumla el değiştirerek askeriye'nin himayesi altına girerek ülkenin yönetilmesi ve mevcut hükümetin iktidarının sonlandırılmasıdır. Normal şartlarda seçim gibi usullerle mevcut iktidarın sonlandırılması gerekirken normalin dışında olarak bahsedilen şekil, siyasi hükümetin haberinin olmadığı bir zaman diliminde fiziki şiddet uygulayarak ya da uygulamadan bunun tehdidini vererek iktidarın ve yönetimin el değiştirme biçimidir (Tübitak Ansiklopedisi, Demirel, 2022).

Geçmiş yıllar göz önünde bulundurularak bir söylemde bulunulduğu zaman yaklaşık 10 yıllık bir süre zarfı aralığıyla askeriye, yönetim sistemine müdahale ederek demokrasiye müdahil olmuştur. Askeri darbeler zaman içerisinde yorumlanarak farklı düşünceler oluşturmuştur. Bahsi geçen darbeler kimi zaman bir kara leke olarak düşünülmüş kimi zaman da ise dönemin tek çaresinin bu olduğu düşünülmüştür (Aksakallı ve Boyraz, 2021)

Darbeler tek tek incelendiği zaman tek bir düşünce ile incelemek haksızlık olacaktır. Darbeler, darbe girişimleri, ihtilaller ya da kalkınmalar ve benzeri isimlerle oluşacak iktidara müdahaleler o zamanın şartları açısından düşünülmelidir. Bu noktada asıl önemli olan aslında tarihe nereden bakılacağıdır. Çalışmanın devamında darbeler incelenecek ve incelendiğinde olaylar o zamanın hükümetine yapılan haksızlık mıydı yoksa hükümete gerçekten yapılması gereken bir müdahale miydi tartışmalı konu olacaktır. Bu kanıya varılma nedeni aslında darbenin isminin birçok farklı isimlerde nitelendirilmesidir. Darbe, ihtilal, kalkınma, isyan, hükümet değişimi ya da birçok farklı isimle adlandırılrsa da sonuç olarak fiziki şiddet ya da baskılı bir dominantlık kurarak hükümetin normal şartların dışında bir müdahale ile değiştirilmesidir. Bu durumda bahsedildiği gibi darbenin yapılmasının tek çare mi yoksa son çare mi olacağı tartışmasının olmasının kanıtı birçok isminin olmasından anlaşılabilir. Darbe yaşanan yıllarda iki kesim de oluşabilmekte, halkın kimisi darbe girişimini desteklerken kimisi de darbe girişimine karşı çıkmaktadır. Tarihe bakılan açıya göre darbenin vatana yapılan bir hainlik mi yoksa vatanın bekası için yapılması gereken asli bir görev mi olduğu düşüncesi değişebilmektedir. Zamanla bu farklı düşünceler Türk toplumu üzerinde etkilere bırakarak fikir ayrılıklarının devamlılığa yol açmış, farklı görüşleri savunan kitleler arasında çatışmalar geçmişten günümüze süregelmiştir.

Tarihi açıdan iki kutup noktasını oluşturan SSCB ve ABD'nin birbirleri arasındaki güç yarışında tüm dünyanın etkilendiği gibi Türkiye Cumhuriyeti de önemli bir yer edinmiştir. Dış güç olan ABD Türk demokrasi ilerleyişini geriye iten bir faktör olmuştur. Bu durumun en önemli temsili de darbelerden sonra Türkiye'ye yönelen dış yardımlar ve ülkenin ekonomisi açısından iyileştirme süreçlerinin hali hazırda mevcut olması olmaktadır. Sonuç olarak ise darbelerin sadece iç faktörler ile kalmayıp aynı zamanda dış faktörlerinde etkili olduğunu göstermektedir (Karpat, 1996: 353).

1.5.1. Darbe Yolunda Girişimde Bulunma

Darbenin yapılmasının yanı sıra bu durumdan önce girişimde bulunma durumu incelendiği zaman, yine darbeye olduğu gibi hem fiziki hem de hükümet üzerinde otorite oluşturup mevcut siyasi hükümeti istifa ettirerek yönetimin başına geçme ya da yönetimi değiştirme açıklamasından yola çıkılabilmektedir. Kelimeden de anlaşılacağı gibi ‘darbe girişimi’ darbeyi gerçekleştirmeye çalışma düşüncesi olarak tanımlanmaktadır. Fakat burada bahsedilen düşünce sadece fikri bir durum olarak düşünülmemeli, aksine tam olarak darbe tabirine doğru harekete geçilmeye başlanmasıdır. Özetlenecek olursa darbe girişimi darbe olayının fiilen yapılmaya çalışılması olarak açıklanmaktadır. Elinde meşru şiddet tekeli bulunduran askeri güç, fizik güç, şiddet ya da baskıcı tavır benimseyerek alışılmışın dışında mevcut siyasi yönetimin görevine son verebilmektedir. Şu da belirtilmesi gerekir ki halkın belirli bir kitlesi isyan ederek hükümeti değiştirme düşüncesinde olabilmekteyken bu durum zamanla darbe girişimine doğru meyledebilmektedir. Aynı şekilde askeriye içinde de belirli bir topluluğun ya da neredeyse tüm askeriye tamamının yöneldiği bir girişim olarak ortaya konmaktadır (Safi, 2018: 144).

Hükümetin artık kendi görev ve sorumluluklarını yerine getiremediğini düşündükten sonra bu duruma duyarsız kalamayacağını düşünen kesimler ya da topluluklar, sistemin bu şekilde işleyişine dur demek istemekte ve bir an önce hükümetin asli görevlerinden soyutlandığını düşündükleri için görevden alınmak istenmesi düşüncesi egemen olmuştur. Bu düşünce hüküm sürdüğü süre zarfında fiile geçerek eylem gerçekleştirmek istenmektedir. Tam olarak bahsedilen bu süre zarfında darbe girişimi denilerek olayların ön ayağı haliyle isimlendirilmiştir.

1.5.2. İktidarı Değiştirmeye Yönelik Kalkışma

Kalkışma, o ülkede elinde silahlı güce sahip olan kesimin yönetimi normallerin dışında görevinden alıp ele geçirme ve görevlerini sonlandırmak için harekete geçmesi olarak adlandırılır. Kalkışma TDK’de kalkışmak işi, isyan, ayaklanma ve kıyam olarak açıklanmaktadır (TDK, 2022).

Devletin elinde bulundurduğu gücü ve hâkimiyetini zedelemek için harekete geçilen bir işlemdir. Genellikle kalkışmaların da amacı darbelerin amacıyla aynı gitmektedir. İkisinde sivil iktidarı ele geçirmek amaçlarının en başında yer almaktadır. Bu durum normalin dışında olan ve demokratik olmaya ters düşerek yapılan girişim türüdür. Kalkışmanın en temel gayesi devletin kurumlarını yasa dışı yöntemlerle ele geçirerek ülkede bir kargaşa çıkarmak ve bu kargaşayla ve oluşturdukları güç sayesinde yönetimi hâkimiyeti altına almaktır. Askeriyenin bu kalkışma yapma planlamasındaki düşüncesi, mevcut hükümetin görev ve sorumluluklarını yerine getiremeyerek artık yapması gereken işleri yapamaz, iş göremez hale geldiğini ortaya koyma düşüncesidir. Bu bahsi geçen düşünceler ortaya konulduğu zaman halk da güvensizlik duygusunu hissedecektir. Yine burada halk iki gruba ayrılrsa dahi güvensizlik duyanlar ve güvensizlik duymayanlar olarak, içlerinde oluşacak bir şüphe zamanla kargaşa çıkmasına sebep olacaktır. Bu şüphe de zamanla isyanlara sebep olacaktır. Tüm bu anlatılanlar aslında darbe ile aynı durumlardan bahsediyor gibi gözükse de darbeden temel nitelikte farkı bulunmaktadır. Kalkışma ile darbenin temel farkı kalkışmada sivil kesim darbedekinden daha fazla etkin olmasıdır. İlk bakıldığında resimde görünen darbe girişimi şeklinde gibi durmaktadır. Ancak olaylar incelenip daha detaylı bir araştırmayla geniş bir perspektiften incelendiği zaman olayların arka tarafında plan yapıp olayları organize eden bir ekip, bir örgüt bulunmaktadır. Örnek verilecek olursa da, Rumeli Kalkışması'nda arka planda olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve geçmiş yıllarda yaşanan 15 Temmuz Kalkışması'nda FETÖ'nün olması durumun izahına verilecek örneklerdir (Safi, 2018: 144).

Kalkışma ve darbe arasında ilk başta bir ortak çıkarımları olarak anlatılsa da daha sonra esas önemli hususu, aralarındaki en temel farkı anlatılmıştır. Darbe, planlanıp gerçekleştirileceği zaman sahnede daha çok askeriye bulunmaktadır. Fakat yazıda da anlatıldığı gibi kalkışmada ilk önce halka duyurularak halkın düşünceleri değiştirilmeye çalışılmıştır. Halkı, hükümete karşı güvensizliğe ikna edip kışkırttıktan sonra arka plana çekilip sivilin kalkışmada ön planda olmasını sağlamak temel olarak hedeflenmiştir.

1.6. Dolaylı Yöntemlerle Darbe

Çalışmanın bu noktasına kadar anlatılan darbe ya da diğer türleri, askeriye'nin mevcut hükümete karşı yaptığı fiiller anlatılmıştır. Bu anlatılanların haricinde doğrudan müdahalelerin aksine dolaylı yollarla müdahale edip mevcut hükümete baskılar kurarak yönetimi değiştirme isteğiyle harekete geçilmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere bu darbe yönetimde fiziki darbe uygulanmamaktadır. Bunun yanı sıra fiziki olmayıp bazı farklı yollar oluşturularak bu yöntemlerle siyasi hükümete yapılan bir girişimdir. İlk olarak buna Post-modern darbe ile başlanabilir.

1.6.1. Post-Modern Darbe

Post-modern darbe daha önce anlatılan darbelerin çok dışında ve onlardan çok ayrı bir türde darbedir. Post-modern darbede askeriye, hükümet ile münakaşaya girip yönetime el koymamaktadır. Burada askeriye medyayı aktif bir şekilde kullanarak ve yine medyayı aracı ederek mevcut hükümeti görevini yapmaktan vazgeçirip zorla istifa ettirmeye çalışmasına post-modern darbe denilmektedir. Post-modern kavramı, ülkemizde askeriye'nin mevcut olan siyasi hükümete yapılması ve yapılmaması gereken görev ve sorumlulukları kendi istekleri doğrultusunda, demokrasiye uygun olmayan bir şekilde müdahale ederek işleyişin doğrultusunu nasıl değiştirdiğini ifade etmektedir (Vatan Gazetesi, 'Post-modern Darbe Nedir?', 28.02.2022).

Post-modern darbe, darbede olan şiddet eylemini kullanmadan yapılan baskı olarak değerlendirilebilir. Bu sistemde askeriye medyayı kullanıp hükümet üzerinde dominant bir şekilde hüküm sürerek baskı oluşturabilmektedir. Bu sayede yine hükümet üzerinde baskı kurup ülkenin yönetimi doğrultusunda isteklerini yapılabilir hale getirir ya da istemediklerini yaptırmayıp darbeyi gerçekleştirmektedir. Hükümet artık kendi görev ve sorumluluklarını yapamaz hale gelip üzerindeki tüm baskıları hissettiği zaman, medya işin içine dâhil olarak mecburi bir istifa gerçekleşmektedir. Tabi ki istifayı eden taraf siyasi hükümetken, tüm bu olanlar dâhilinde şiddet kullanılmayıp baskılarla ve en önemlisi medya aracılığıyla post-modern darbe gerçekleşir. Türkiye'de bu darbe 28 Şubat, 28 Şubat Süreci, 28 Şubat Olayı, 28 Şubat Postmodern Darbe gibi isimler olarak anılmaktadır. Çalışmada bu darbe, 28 Şubat

Süreci olarak kullanarak kavram karmaşası oluşturulmamış olacaktır. Aynı zamanda ilerleyen kısımlarda Post-modern darbe deyince akla ilk gelen ve örneği olan 28 Şubat Süreci detaylı olarak anlatılmıştır.

Türkiye'nin geçmiş yıllarında darbelerin izleri ve yaşanmışlıklarını görmek mümkündür. Fakat bu edilen tecrübelerle yaşanmış olan bu darbeler, demokrasi kavramına tam olarak zıt bir durum olarak ortadadır. Çünkü demokrasinin egemen olduğu bir ülkede darbe yaşanması, demokrasiyi zedeler, ilkelerini aykırı durarak askıya alır ve hatta yok edici noktaya kadar dahi getirebilmektedir. Siyasi iktidar doğal olmayan yöntemlerle ele geçirildiği takdirde o ülkede demokrasi gelişmez ve devamlılığını yitirir bir hal almaya başlar. Ülkemizin geçmiş yılları göz önüne alındığında yaklaşık olarak her on yılda bir sefer, darbe, muhtıra, hatta bazen de postmodern darbe yaşanarak demokrasi her defasında zarar görmüş ve zedelenmiştir (TBMM, 2012: 14).

Postmodern olarak incelendiğinde darbe, '28 Şubat' olarak geçmiş yıllarda yaşanmıştır. 28 Şubat'ta daha önce yaşanan darbelerden farklı bir durum olarak diğerlerine benzemeyen bir kimlikle postmodern darbe yapılmıştır. Postmodern darbenin gerekleri daha önce de ortaya konulduğu göz önüne alınarak, bu süreç içerisinde yapılan darbe girişimleri, yayınlanmış muhtıralar ve en önemlisi siyasi kurumlara darbe yapılması her seferinde adeta tek tek ülkenin ilerleyişini durdurmuş, sadece durmakla yetinmeyip adım adım geriye taşımıştır. Siyasete kendi bünyesi ve olması gereken merciiler dışında müdahalede bulunulduğu takdirde siyasi iktidarın otoritesi sarsılmıştır. Bunun yanı sıra demokrasi de zayıflayarak hukukumuzun üstün olması ve tüm ülkeler bağlamında temel insan hak ve özgürlükleri gelişmiş ülkelerdeki gibi refah seviyesine ulaşamamıştır (TBMM, 2012: 4).

1.6.2. Muhtıra

Muhtıra, kelime anlamı olarak açıklanacak olursa sözlükte 'uyarı' anlamına gelmektedir (T.C. Adalet Bakanlığı Hukuk Sözlüğü). Muhtıranın sözlük anlamından da anlaşılacağı üzere, siyasi hükümete müdahale etme hususunda önceden bir ikaz niteliği taşıdığı söylemek mümkün olacaktır. Siyasi hükümet artık işlevini

kaybedecek noktaya ya da tamamen kaybettiği noktaya ulaştığı zaman askeri darbelerin yapıldığı daha önceki yıllarda görülmüştür. Fakat hükümet henüz işlevini tamamen kaybetmemiş, sorumluluk ve yükümlülüklerinden saparak olağanın dışına tam anlamıyla çıkmamışken, diğer bir ifade ile tabiri caizse olayların henüz başındayken uyarı alarak kendini düzeltmesinin istenmesi ve bu duruma ivedilikle uyması noktasında ikazda bulunabilir. Aslında tam da bu durum muhtıra ile açıklanmaktadır. Yaşanılan ülkede siyasi hükümetin yöneten ve yönetilenler arasında mevcut bir durum olarak bunu sınırlandırmak yanlış olacaktır. Çünkü bu durum ülkelerin uluslararası ilişkilerinde de etkili olabilmektedir. Siyasi İktidar ve ülkesindeki sorumluların haricinde aynı zamanda devletin başka bir devletle sorun yaşaması sonucunda birbirlerine uyarı mahiyetinde göndermiş oldukları yazı olarak da niteleyebiliriz. Bu durumlar somutlaştırmak amacıyla terimsel olarak her ne kadar ifade edilse de, asıl olarak anlaşılabilir kılınması ve kalıcı olması açısından ilerleyen kısımlarda, geçmiş yıllarda yaşanan örnekleri baz alınarak açıklandığı takdirde daha anlaşılabilir bir hal alacaktır.

Muhtıra, darbe gibi fiziki olarak güç kullanma içermemektedir. Siyasi iktidarın görevini artık kendi isteğiyle sonlandırması, istifasını istemesi ve yerine askeri sistemden oluşan ve askeriyeden bulunan yöneticilerle bir hükümet kurularak ülkenin yönetilmesi istenmektedir. Her ne kadar darbe gibi fiziki şiddet içererek bir uygulama yapılmasa da amaç aslında aynıdır. İkisinin de ortak amacı, mevcut hükümetin istifa etmesinin istenmesi ve yerine geçen bir hükümetin olması istenmesidir (Devran ve Özcan, 2016: 8-9).

Türkiye’de muhtıra kelimesi toplumsal olarak olumsuz, negatif bir çağrışım uyandırmaktadır. Hâlbuki muhtıra, hatırlatmak ve uyarmak olarak düşünülmesi gereken bir tabirdir. Bunun nedeni aslında toplumsal olarak geçmiş yaşanmışlıklar ve kelimenin kullanım alanları olarak değerlendirilebilir. Muhtıra kelimesi her alanda kullanılabilir kadar geniş bir hitap içermesine rağmen Türkiye’de genellikle siyaset ile ilişkilendirilmiştir. Siyasi olarak kurumların diğer kurumları uyarması ya da yöneticilerin diğer yönetimler hakkında ikazda bulunması olarak çağrışım yapmaktadır. Amaç olarak darbe ile aynı amaçta olduğu belirtilirken aralarında fark

olmadığını da söylemek gerekir. Muhtıra tüm durumlardan önce, henüz başlangıç aşaması sayılabilecek adımdayken uyarı olarak nitelendirilir. Fakat darbe, fiili olarak yönetimin direkt askerin eline geçmesidir. Muhtıra, ulusal bağlamda anlamında çağrışım yapıp tanımlanması mümkün bir kavramdır. Fakat Türkiye’de sadece askeri alanda ve siyaset çağrışımında bulunmaktadır. İşte bu durumda askeri muhtıra ya da siyaset çatısı altında muhtırayı ayrı olarak ele almak mümkün olmayacaktır. Ulusal olarak bu durum araştırıldığında kavramın bu şartlar altında açıklamasına rastlanmamıştır (Tunç, 1998: 147-156). Türk toplumunun yaşadıkları göz önüne alındığında, muhtırayı olağan durumdaki gibi uyarı ya da ikaz olarak değerlendirmekten ziyade askeri bir kavram ve siyasi bir durum olarak değerlendirmek kaçınılmaz olacaktır.

1.6.3. E-Muhtıra

E-muhtıra, muhtıradan farklı bir kavram olarak değerlendirilmesi mümkün olmayan, adından da anlaşılacağı üzere elektronik ortamda paylaşılan bir muhtıra çeşididir. Sosyal medyanın gelişmesiyle birlikte insanlar sosyal medyaya uyum sağlamış ve yaşamın bir parçası haline getirmişlerdir. Teknoloji yaşamı her ne kadar kolaylaştırıp kısa yollar gösterse de bu durum geleneksel alışılmışlıklara aykırı olarak görünebilir. E-muhtıra, Türkiye ele alınıp geçmiş yıllar göz önüne alındığında 27 Nisan 2007 tarihinde yaşanmıştır. Yaşanan bu olaya E-muhtıra olarak hitap edilebilir fakat 27 Nisan bildirisi olarak belleklere kazıldığı aşikârdır. Yaşanılan olayın yılı göz önüne alındığında, geçmiş yıllardaki diğer darbe, postmodern darbe ve muhtıranın yılına kıyasla daha sonraki zamanlarda olduğu görülmektedir. Ülkemizde bahsi geçen yılda teknolojinin geçmiş yıllara göre daha ileride olduğu yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır. Bundan dolayı elektronik ortamda paylaşılan muhtıra e-muhtıra olarak adlandırılmaktadır.

Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı’nca 2007 yılında yaşanan cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında 27 Nisan 2007 tarihinde saat 23.20’de laiklik ile ilgili açıklama yapılmıştır. Toplumun büyük çoğunu genelleyerek bu görüşün aslında

bir ‘muhtıra’ olduğu düşünceci hakimdir. Bu bildiri normalinden farklı olarak internet ortamında paylaşıldığı için adına ‘e-muhtıra’ denilmiştir (www.sanaltarih.com).

İnsanların farklı görüşte olması, eleştirmesi ya da karşı çıkması düşünülürken, kesimlerin farklı görüşlere sahip olmaları ve eleştirdikleri zamanın düşünce biçimi göz ardı edilmemelidir. Bu bildirin internet ortamından yapılması alışılmışın dışında olduğu için halk tarafından absürt olarak değerlendiren kesim de olabilmektedir. Zamanın şartları düşünüldüğü zaman teknolojinin ülkede yeni yeni gelişmeye başlaması, herkesin internete hâkim olmayıp alışmış olmaması düşünüldüğü zaman eleştirenlerin olması normal olarak değerlendirilebilir.

1.7. Ordunun Siyasete Müdahale Etme Nedenleri

Siyaset ve ordu birbirinden farklı kavramlar olarak görülebilmektedir. Her ne kadar birbirlerinin görev ve sorumlulukları çok farklı noktalar değilse de aslında temelde ikisi de ülkenin refahı ve bağımsızlığını sürdürerek devamlılığını sağlamayı amaçlamışlardır. Bu durumu şu şekilde açıklamak mümkün olacaktır: Siyaset, ülkeyi yöneterek iç huzuru ve düzeni sağlamayı amaçlamaktadır. Siyaset ile tüm halka bir yönetici seçerek, bunu da adil yollarla sağlayarak tüm ülkedeki kurumların işleyişini sağlamaya çalışır. Siyaset ile sadece kendi ülkelerine değil aynı zamanda uluslararası alanda da diğer ülkelerle ilişkiler kurarak uluslararası olarak ülke yönetimine devam eder. Hem iç hem de dış ilişkiler olarak düşünüldüğü zaman siyaset, ülkeyi çıkarları doğrultusunda korumak ve devamlılığını sürekli hale getirerek ülkenin varlığına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğü zaman yine aynı şekilde orduyu da kıyaslamak mümkündür. Ordu ülke sınırları içerisinde güvenliği sağlamakla görevliken aynı zamanda sınırlarını diğer ülkelere de koruyarak hem savunma hem de saldırı mekanizması olarak tanımlanabilir. İç tehditlere müdahalelerde bulunarak kargaşayı önleyebilir. Yine aynı şekilde uluslararası herhangi bir saldırı durumunda diğer ülkelerin tehdit oluşturması üzerine ülkesini ve sınırları korumakla mükellef olacaktır. Milliyetçi olarak tavır takınarak her ülke vatandaşı gibi kendi ülkesinin bekasını düşünerek bağımsızlığı doğrultusunda hareket edecektir.

Ordu ve siyaset birbirinden her ne kadar ayrı kavram olarak nitelendirilse de temellerinde yatan amaç bahsedildiği üzere aynı temellere dayanarak ülkesinin çıkarları üzerinedir. Siyaset ile ülke yönetilip politikalar yapılırken asıl işleyişinin dışına çıkılması durumunda yargı kanalları açık haldedir. Fakat her zaman durum bunu göstermeyebilir. Yapılan eylemler, işlemler ve kurallar düzenlenerek uygunmuş gibi gösterilerek yeniden kurulabilir. Bu durumun farkına varılsa dahi kurallar dâhilinde eli kolu bağlı kalarak yanlışlığı izlemekten ziyade yanlışa dur diyerek düzenin asıl işlemesi gibi gerektiği yönünde adımlar atılabilmektedir. Yönetim, üzerine düzen görev ve sorumlulukları layıkıyla yapmadığı ve sorumluluklarını yerine getiremeyecek dereceye geldiği zaman artık işlevini yitirmiş ve bitkin bir hal almış demektir. İşlevini yerine getiremediğin farkına varan ordu duruma dur demek ve sorumluluklarını yerine getirmeyen yönetime karşı çıkmak için yönetimin değişmesini istemektedir. İstek yöntemleri her zaman aynı olmayabilir ve belki de bazen iletişim dili kimine göre de olması gerektiği gibi değildir. Ordu yönetimin yerine kendi geçebilirken, aynı zamanda yönetimi baskılayarak istifa ettirmeye de zorlayabilmektedir. İşlevini yitirmemiş, görev ve sorumluluklarının dâhilinde hareket eden bir yönetimin eskisinin yerine gelinceye kadar idare edip yeni hükümet beklerken, doğrudan hükümeti değiştirmek isteyip kendisi siyasi yönetime dâhil de olmayabilir. Bahsi geçen durumlar izah edildiği gibi ordu siyasete müdahale ederken belirli durumları göz önüne almaktadır. Bu durumların yanı sıra ekonomi nedenler, siyasi kültür yapısı, askeriye'nin oluşum yapısı ve hükümetin başarısızlığa doğru gitmesi gibi nedenler müdahalede bulunmanın bir diğer maddeleri arasında yer almaktadır.

1.7.1. Ekonomik Olarak Müdahale Etme Nedenleri

Geçmiş yıllar inceleme altına alındığında askeri rejimler oldukça ve siyasi yönetimin yerine geçip görev üstlendikleri zaman ekonomiyi ve işlevsel süreci negatif olarak etkilemektedir. Ekonomik olarak kurumların verimli ve özverili hareket edebilmesi için mobbing uygulanmadan rahatça hareket etmeleri gerekirken, askeri müdahaleler sonucu bu hür davranışlarına kem vurularak kısıtlama hali hazırda meydana gelmektedir. Böylece kurumlar işlevlerini yerine getirmekte zorluk

çekeceklerdir. Ekonomiye göre kıt kaynaklar verimli şekilde dağıtılarak marjinal faydadan maksimum faydalanmak gerekmektedir. Fakat söz konusu durumda müdahaleler olduğu sürece, özgür hareket edip verimli çalışma engellenirken, aynı zamanda kıt kaynakların verimine göre kullanım şemaları da sıkıntılı hale gelmektedir. Hal böyle olunca mevcut kaynak tüketimi, asli kullanım alanlarının dışına çıkararak israfa ve gereksiz tüketime yol açacaktır. Ekonomik olarak düşüş yaşamak sadece ülke gelirlerini veya giderlerini etkilemekle kalmaz, ülkede yaşayan tüm halkın gelirin dem vurarak refah düzeylerini değişime uğrattırken, yaşam standartlarında düşüşe dahi neden olabilmektedir. Toplumsal olarak alışılmış olanın dışına çıkıldığı zaman suç oranlarında artış, ayaklanma ve yolsuzluğa dair yol açabilecek potansiyel sosyolojik davranışlar göz ardı edilmemelidir. Literatürde askeri darbeler ara dönem olarak adlandırılırken yine geçmiş ara dönemler incelendiği zaman dönemlerde uzamalar meydana geldiği zaman bahsi geçen darbeler ekonomiyi eksi yönde ilerleterek negatif durum oluşturduğunu göstermiştir. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerini ölçmenin bir diğer yolu da yaşam standartları ve ekonomik değerleridir. Siyaset ile insanlara fiziki ya da manevi vaadlerde bulunarak insan kazanılmaya çalışılmıştır. Hal bu ki iktidar sonrası insanların yaşam standartlarında oluşan değişimler sosyal refahı düşürmekle kalmayıp aynı zamanda kazanılan insanları da kaybederek güveni sıfırlama noktasına gelmektedir. Bu durum sadece ülkeyi etkileyen etmenler arasında gösterilebilir gibi görünse de uluslararası düşünülüp yabancı yatırımcılar düşünüldüğü zaman olumsuz durumların onları da etkilediği görülmüştür. Yabancı yatırımcılar ülkeleri dışında yatırım yapacakları zaman risk hesaplaması yaparken listelerinin en başında o ülkede darbe yaşanıp yaşanmaması gelmektedir. Darbe gerçekleşen bir ülkede yatırımda bulunmak, yabancı yatırımcı kafasında hep soru işareti olarak kalmaya devam edecektir. Darbe uluslararası alanda ve hele de yatırımlarda dahi bu denli etkili bir rol oynarken, darbe gerçekleştikten sonra yönetimi devralan askeri sistemin ekonomi üzerinde planladığı ve yapacağı politikalar bir o kadar zor olacaktır. Durum tüm fizibilitesiyle birlikte araştırılıp bir politika oluşturulmalı ve ekonomik nedenlerden doğru yapılan darbe ekonomiyi iyileştirici politikalarla yol almalı (Öztürkler, 2016: 78).

Siyasal istikrarı, mevcut başarısından geriye düşüren olayların ardından araştırmalar nezdinde, bu istikrarsızlığa neden olan etkenler, sosyal ve siyasi başkaldırılar, isyan niteliği taşıyan gösteriler, askerın siyasete dahil olarak müdahalede bulunması ve kabine değişikliklerinin birden fazla tekrarlanacak şekilde değişmesi gibi siyasi olaylar olmak üzere listelenebilmektedir. Siyasal istikrarın mevcut olmasına bağlı olarak şiddet kullanımının olmaması, aynı şekilde siyasi yönetiminde mevzuatta belirtilen süreye uygun olarak görevlerini devam ettirmeleri, hükümetin değişeceği durumlarda ise askeri müdahaleler olmaksızın bu değişikliklerin seçim yoluyla gerçekleşmesi gerekmektedir. Huntington geleneksel ve modern toplumların düzeninin uygulanması açısından toplumların siyasi baskılara ve mevcut ilerleyişin engellere takılmasına yatkınlığının daha fazla olduğu görüşünü savunmaktadır. Bu tür toplumlarda stabil olarak ilerleyen istikrarın bozulmasında temel etken olarak ihtilalci ayaklanmaları, askerın müdahalesiyle hükümetin değişmesini ve isyanların oluşması gibi demokratik olmayan unsurların gerçekleşmesi üzerine oluşabildiğini ortaya koymaktadır. Ülke genelinde işsizliğin artması, gelir dağılımında aradaki farkın artması, bütçe açıklarının ve borç seviyelerinin artık sürdürülemez bir hal alması gibi ekonomik sorunların yaşanması üzerine istikrarsızlık oluştuğunu göstermektedir. Diğer bir yandan ise askerın demokratik olmayan yollarla hükümete müdahale etmesi, hükümetlerin değişimlerindeki sıklığın artması üzerine istikrarın bozulmasında temel sebepler olarak görülmektedir (Tan, 2008: 6-7).

Askeriye ülke yönetimine müdahalede bulunurken en büyük dayanak olarak kendisine ekonomiyi prensip edinmiştir. Ülke ekonomisini göz önüne alırken aynı zamanda halkın gelir seviyelerini inceleyip toplumda belirgin kesimlerin oluşmasından rahatsız olmaktadır. Toplumdaki bireyler arasındaki gelir uçurumu farkı oluşturduğu zaman dolayısıyla yoksul kesim oluşmakta ve yoksulluk sınırının altında yaşam sürülmesi bu düzenin artık dur denilmesi gerektiğinin bir habercisi olmaktadır. Öznel bir düşünceyle yorum yapılmak istenirse askeriyede oluşan kadrolardaki insanların ya da yetiştikleri ailelerin genel bir ifade çerçevesinde yoksul kesim olduğu görülebilir. Askeri sistem bu düzene karşı çıkarken en başta vicdan

mahkemesini yöneterek ülkedeki ekonomik düzenin yanlış ilerleme katettiğini düşünebilir.

Askeri sistem kişi başına düşen gelirden ve gelir dağılımında uçurum oluşturan fark meydana geldiğinde siyasi hükümete baskılar kurarak düzenleme yapılmasını istemekle birlikte çözümlenmeye kavuşacağını öngörmektedir. Fakat geçmiş yıllarda bu düzenleme çalışmalarının aslında uzun dönem baz alınırsa kişi başına düşen geliri azalttığını göstermektedir. Askeri baskılar zamanla darbe oluşuma dönüşmüş ve ekonomik olarak yapılmak istenen iyileştirmeler aksi durum teşkil etmiştir. Halkın ekonomik sıkıntılar çektiğinden dolayı sistemin değişmesini isteyen askeri sistemin, uzun dönemde aslında istemeden de olsa zarara uğratması kaçınılmaz olmuştur. Bunların yanı sıra eklenmesi gerekir ki; daha önce bahsedildiği gibi iktisadi olarak kıt kaynakların marjinal faydaya göre en verimli şekilde kullanılması gerekirken darbeler sonucunda uluslararası ekonomik kayıplar sonucunda güvenliğin sağlanması amacıyla askeriye olması gerekenden fazla bütçe kullanarak güvenliği sağlamaya çalıştığında kaynak tüketimi hızlanarak, kullanılması gereken diğer alanları da kısıtlamıştır. Olması gerekenlere gelecek olursak, ekonomik olarak rayından çıkmış ve gelir dağılımında adaletsiz olan bir toplumun düzelebilmesi için askeriye baskı kurmaktan ziyade, politika kurmak isteyenlerin kamuoyuna açık bir şekilde sunularak ikna edilmesi sonucu düzenlenebilirdi. Girişimcilik esas alındığında siyasi hükümet sivil kesimin bu girişim hareketi sonucunda halkı ikna ederek düzenlemelere gitmesi ve ülke kalkınmasına destek olması gerekmektedir. Ülke gelirinin ve halkın sosyal yaşam refahının artması için askeri baskılar yapılmış ve daha sonra bu baskılar darbeye dönüşerek adeta uçurumun eşiğinde olan bir aracın uçurumdan yuvarlanması haline dönüşmüştür. Yapılacak politikalarla ve politika oluşturmak isteyen girişimcilerle çözülebilecek olan sorunlar, her ne kadar askeri sistemin fikri düşüncesi olumlu olsa da durumu daha karmaşık hale getirmekten kaçınmamıştır (Öztürkler, 2016: 79).

1.7.2. Hükümetin Başarısızlığa Gidip Yeterliliklerini Kaybetmesi

Darbelerin yapılmasının ekonomik, siyasi, ideolojik vb. birçok nedeni bulunabilmektedir. Bunların yanı sıra hükümet görev ve sorumlulukları dahilinde artık olması gerektiği gibi davranmadığı durumlarda askeri sistem müdahalede bulunmuştur. Hükümet toplumun refahı ve sosyal yaşam düzeylerini yükselterek yaşam kalitelerini yükseltebilir. Yapılan ekonomik politikalarla birlikte ülke gelişmişlik seviyesini yükseltebilir ve uluslararası arenada bağımlı olmaktan daha çok bağılı olunan taraf olarak yer edinir. Buna sebep olabilecek en büyük etkenlerden birisi de ekonomisi olarak başta yer almaktadır. Ekonomik durum söz konusu olduğunda sadece ülkenin gelir ve giderleri dahilinde elde ettikleri kazanç durumu düşünülmemelidir. Aynı zamanda ülke toplumunun gelir ve gider dağılımları, kazanç eşitlikleri ve sosyal refah anlayışı dahilinde sahip olabileceği sosyalleşme hakları da göz önünde olması gerekir. Hükümet yaptığı ve yapacağı politikalarla eski olanı iyileştirme ve daha yeni olmakla birlikte eskisinden daha iyi bir sistem oluşturmak için politika sunar. Politika oluşturup halka sunarken halkı karşısına değil yanına alarak destekçi edinir. Tüm bunlara karşın ilerleyen zaman diliminde eğer ki halk eski düzenini arar hala gelmişse başarısızlık ortada demektir. Ekonomik olarak sıkıntı çekmeye başlayan ve yeni düzenden rahatsız olan halk düzenin değişmesini istemekle haklı olacaktır. Çünkü mevcut hallerinde sorunlarla karşı karşıya değilken, daha yeni ve daha güzel olacağına inanılan politikalar yüzünden eğer ki mutsuzluk ve şikayet halindeyken artık destekçi konumundan çıkarak karşı bir cephe haline gelebilmektedir. Güvenin verilmeyip kazanıldığı nasıl bir gerçekse güvenin kaybedilmesi de politikacılar tarafından karşı karşıya kalmak istedikleri en son durum olacağı düşünülmektedir.

Politikacıların başarısız olduğu durumları sadece kendi kararlarıyla ya da kendi kararları sonucu oluşan etmenlerle olduğunu düşünmek ve yorumlamak haksızlık olacaktır. Dünya genelinde küreselleşme sonucu bir etkilenme ortaya çıkabilmektedir. Bu durum uluslararası olarak etkilenme gösterecek ve etkileri neredeyse tüm devletlerde görülebilecek bir durum haline gelecektir. Bu durumda söylenebilir ki söz konusu olan devlet, komşu ülkelerinde meydana gelen kargaşadan etkilenmekte ve sorunların ortasında ansızın kendisini bulabilmektedir. Durumda en

çok etkilenenlerde kendi içlerinden hakimiyetlerinde sorun yaşayan, asli görev ve sorumluluklarını yerine getiremeyen devletler, evrensel olarak tanımlanan insan haklarına darbe vurucu hareketler sergileyen ülkeler olmaktadır. Bu durumla başa çıkabilmek için elbette çalışmalar ve düzenlemeler yapılacaktır fakat bu çalışmalar belirli bir düzen ve kurallar dahilinde olmazsa içinde bulunulan durumdan daha kötü bir senaryo kaçınılmaz olacaktır. Hatta ülkenin devamlılığını zedeleyecek duruma kadar gelebilecek olması yapılacak temel yorumlardan birisidir denilebilir. Hâkimiyetleri noktasında hem iç hem de dış sorunlar yaşanması durumunda ülke savunmasız bir hal alacak ve tüm tehlikelere karşı pozisyon alınmadan çıkılan bir dövüş haline gelebilir. Devletin asli görevi toprak bütünlüğünü sağlamak ve olası tehlike durumlarında savunma, bazen de olası tehlike durumlarında saldırı mekanizmasını devreye sokması gereken bir sorumluluğa sahip olmalıdır. Devletlerin başarısız olmasının genelinde, devletin kendi ordusunun, silah gücüne sahip belirsiz gruplarla savaş haline girmesi durumu olduğu zaman başarısız devletlerde meydana gelen şiddet durumu genelleyici olursak ülkelerin rejimlerine ve siyasi iktidarlarına doğru bir hamle haline gelmektedir.

Bingöl, başarısız ve kırılmalığa sahip devletlerde ortak saptadığı durumları 3 madde içerisinde bir araya getirmiştir. Bu bağlamda genelleyici olarak ele alınan devletlerde (Bingöl, 2016: 145-146).

- Devletin asli görevlerini yapmakta zor durumda kalması ve sorumluluklarını yerine getirmekte zorlanmasıdır.

- Ülkelerinde hâkimiyet ve kontrol sağlamakta zayıf olmaktadır. Olağan durumlarda meşru şiddet kullanma tekeline sahip durumda ve en güçlü olarak ifade edilen egemenliğin sahibi olmalarına karşı bu devletlerde bahsi geçen durumlar dahil olmamaktadır. Çünkü mevcut olan en güçlü ve egemenliği tamamen elinde bulunduran devlet değil aynı zamanda başka hâkimiyetlerde mevcut olmaktadır.

- Toplumun desteği ancak güvenlerini kazanarak alınabilirken eğer devlet kanunlara, dinlere ve hatta en önemlisi vicdanlarına uygunluğu kazanma veya sürekliliğini sağlamayı devam ettiremediği sürece güven sorunu mutlak suretle olacaktır ve yetersiz kaldığı bu noktada aşikar olmaktadır (Kalkan, 2023: 327-328).

Ülke topraklarını hem iç hem de dış tehditlere karşı korumak asli görevler arasındadır. Bu yüzden ülkede bulunan tüm kolluk kuvvetleri hem savunma hem de

saldırı mekanizması olarak değerlendirilmektedir. Devlet elinde bulundurduğu kaynakları verim alacakları değerlere göre sıralandırmalı ve marjinal faydalarını yüksek tutmaları gerekmektedir. Harcamalar yapılırken düşünce olarak kötü düşünülmemiş olabilir. Kurum harcamasını yaparken kurumu düşünerek ülkeye sağlayacağı faydayı ortaya sürebilmektedir. Bu durum kasten boşa harcama olarak değerlendirilmese bile asıl düşünülmesi gereken nokta sadece kurumlar değil ülke genelinin tamamıdır. Harcanacak kaynakların başka bir hususta daha iyi değerlendirileceği bir gerçekse eğer odaklanılması gereken nokta bariz durum haline gelmiştir. Tüm bunların yanı sıra iktidar yanlısı olanların ve iktidarın kendi etrafında bulunanlara kaynaklarını paylaşırması tam olarak keyfi bir durum haline gelecektir. Başarısı diğer devletlere ya da önceki dönemlerine göre düşük seviyede olan devletler finansal açıdan başta olmak üzere gerek insani gerek toplumsal açıdan seviyelerindeki düşmelerin hepsini tecrübe ederek yaşamaktalar. Toplumda oluşacak kargaşa ve suç oranlarının artışıyla halkın güvenliği eski şiddetinde sağlanamaz hale gelecektir. Bunun tek sebebi suç oranlarının artması değil, aynı zamanda askeriyeinin siyasetle ilgilenecek asli noktalarda bazı durumları sorumluluk ve gözetiminden kaçırabilmesi olarak da değerlendirmek de yanlış olmayacaktır. Devletlerin başarısız olması durumunda uluslararası ilişkilerde bir taraf olma ve ilişkilerdeki dengelerin değişmesi öngörülen en temel sonuçtur. Tüm bu olanlardan sonra insanların kullanabilecekleri haklarında ve günlük sosyal ve siyasi haklarında mahrumiyet yaşamaları, hemen ardından ülkede silahlı gruplar tarafından terör olaylarının yaşanması kaçınılmaz son olarak değerlendirilir (Bingöl, 2016: 145).

Daha önce de bahsedildiği gibi devletin asli olan temel görevleri bulunmaktadır. Bu görevler dahilinde her şeyden önde tutması gereken; devletin toprak bütünlüğü, iç ve dış tehditlere karşı önlem alma ve müdahalede bulunmadır. Buradaki düşünce devletin bütün olarak korunabilmesiyle birlikte aynı zamanda ülke halkının da güvenliği sağlayıp canını ve malını korumaktır. Ülkedeki iç tehditleri tek çatı altında toplamak mümkün olmayacaktır çünkü karmaşık bir sisteme sahip olup dallara ayırmak gerekir. Dış güvenlik ise devletlerarası ilişkiler olarak adlandırılabilir. Refah devleti olarak nitelendirilen devlette devleti sosyal alanlarda emek sarf edebilir ve eğitim, ulaşım, ülkenin ihtiyacı olan altyapı çalışmaları, sağlık gibi edinilmesi gereken temel hakların sağlanmasıdır. Meşruiyet ve hukuk devletinde ise tam olarak

adından da anlaşılacağı gibi siyasi olaylarda seçimlerin halk dahilinde yapılarak halkı da siyasi olaylarda söz sahibi yapma ve katılımlarını sağlama yönünde davranışlar sergilemesidir. Devletin bu kadar işlevi sağlayabilmesi ve sunabilmesi için her dala yetişebilmesi ve gerekleri yerine getirebilmesi gerekir. Fakat bu hususun yanında devletin ilgilendiği diğer birçok alanı da düşünülürse, devletin görevleri tek başına üstlenip hepsini sağlamaya çalışması da asli görev ve sorumluluklarını yerine getirememesine neden olabilir. Ayrıntılarda boğulan devlet temel görevlerinden feragat ettiği müddetçe kargaşa yaşanması ve bulunulan halin daha çok işin içinden çıkmaz bir hal alması öngörülebilir bir durum olarak ifade edilebilir. Schneckener, devletin tüm görevlerini yapması gerektiği şekilde yapabilmesi için en başta bağlı olduğu şartı güvenlik sistemi olarak değerlendirmiştir. Güvenliğe bu kadar önem vermesi, devlet güvenliğini sağlanmadığı takdirde varlığını devam ettirememesindedir ve haliyle de diğer görevlerinden önce ilk sırada güvenlik sağlanarak tüm sistem kontrol altında tutulmalıdır. Eğer güvenlik konusunda taviz verilirse diğer bahsi geçen iki temel alandaki işlevler yerine getirilemez ve devamlılık sağlanamaz (Rotberg, 2004; Schneckener, 2004: 510-524).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE TARİHİNİN TECRÜBE ETTİKLERİ: GEÇMİŞ YILLARDA YAŞANANLAR

2.1. Osmanlı Yıllarında Ordu-Siyaset İlişkisi

Osmanlı'nın hüküm sürdüğü yıllarda orduda yenilikler yapılmıştır ve bu yeniliklerin en başında yer alanı ve kapsamlı sayılabilecek olanı III. Selim'in tahtta olduğu süre zarfında 'Nizam-ı Cedit' adında bir ordunun oluşturulmasıdır. Fakat her ne kadar kapsamlı ve ilk olsa da uygulanış ve sistemin verdiği geri dönüşler düşünülürse işte bu II. Mahmut'un Osmanlı'ya Padişah olduğu yıllar olarak değerlendirilir (Kayalı, 1985'den Akt; Ergin, 2017: 428). Bilindiği üzere Osmanlı Devleti büyük bir toprağa hitap eden yönetimi uzun yıllar süren bir imparatorluktu. Toprak hâkimiyeti giderek artan bir imparatorluğunun kendi bünyesinde yeni çalışmalar yapması gerekir ve eski yönetim alanının artmasına yönelik değişiklikleri uygulamaya dökmesi olması gereken en temel husustur. Bahsedilen dönemde de zaten Osmanlı ordu yapısında derinden etkileyecek şekilde reform yapmaya atılmıştır. Osmanlı, topraklarına ve ülkesine hükmedebilmek için ordu açısından değişikliklere gitmiştir. Fakat bu düşünce zihinde ve planda düşünüldüğü gibi olmamış, ordunun giderek devlet yönetimine dâhil olması ve yapılacak yeniliklerin de önüne geçmesi, yeniliklere karşı bir duvar niteliğinde sorun teşkil etmektedir. Bu olayların sonucunda ise oluşturulan ve değişim çatısı altında büyük bir adım olarak çalıştığı düşünülen ocak, kaldırılmaya bir tabaka oluşturmuştur. Bu ocak, 1826 tarihinde yürürlükteki yerini bırakmıştır. Bahsi geçen dönemlerde askeriye siyasi alana dâhil olmasına karşın gücünün büyüklüğü aşikar olan askeri kurum dönemin ileri gelen kurumu olarak devam etmiştir. Ordu kalkmış olmakla birlikte yeni dönemlerdeki hareketler kısıtlanmış, bununla birlikte doğrudan eski düzene geçilmemiş ve eski düzendeki stabilize edilmiş hayatta kalma durumunun da neredeyse tamamına yakını değişime uğramıştır. Hal gösterir ki yönetim bu durumda rahat hareket edebilecek potansiyel kazanabilir. Davranışlarındaki rahatlamaların yanı sıra siyasi yönetimin kontrolü ivme kazanabilir ve üzerindeki baskının

kalkmasıyla birlikte ordunun siyasi sürece dâhil olması ortadan kalkabilmektedir. Tanzimat yıllarında gerçekleşen olaylar asker ve sivilin iletişimi noktasında önemli noktalara değinmiştir. Hatta padişahı iktidardan almak veya gerekirse padişaha girişimde bulunarak suikast gerçekleştirilebilir. (Burak, 2011: 47).

Osmanlı Devleti'nin askeri düzeni ve idari yapısında değişiklikler yapmaya çalışma çabaları ve ardından ulemanın da arkadan arkaya saklı olarak desteklemesi ile mali açıdan devlete yük olan yeniçeriler farklı düşüncelere doğru yönelmeye başlamıştır. Bu durumda ordu silah kullanarak iktidar üzerinde baskısını hissettirirken ulema da mevcut düzenin bir parçası olarak hareket etmiştir. Padişahın yetkilerini sınırlayan ve teknolojik olarak da üstünlüğünü kaybettiği iç karışıklıklarda devamlı olarak yenilgi alması üzerine, asker yönetimin emirleri uygulamamaya başlayarak sistemde değişiklikler yapma çalışmalarına girmiştir. Fakat düzende hakim olanın devamlılığını isteyen ve ordunun da temellerini oluşturan yeniçeriler isyan ederek padişahı yönetimden alma çalışmalarında bulunmuşlardır. Darbe yapma amacı ile iktidarı baskısı altında tutmayı hedefleyen subaylar, orduya siyaseti getirerek siyaset ile ordu ilişkisini benimsetmiştir. İlk darbe girişimi 1859 yılında Kuleli Vakası olarak bilinen olayda yaşanarak daha sonra ise II. Meşrutiyet 1908'de 31 Mart Olayı ile de Halaskar Zabitan Hareketi'nde be 1913 yılındaki Bab-ı Ali Baskını'yla ordunun siyasete müdahalesi devam etmiştir (Mardin, 2017: 140-145).

Osmanlı Devleti, eski düzeninde topraklarının uzandığı tüm alanları hâkimiyeti altında tutarak kontrolünden bırakmamıştır. Ayrıca ülkenin başındaki en büyük ve en başta gelen yöneticisinin, padişahın, hâkim olduğu sınırları yönetmekte belirli başlı temel yetkileri bulunmaktaydı. Devlet çözülüş dönemine girdiği müddetçe bahsi geçen konu diğer bir anlatımla ülkenin en başta bulunan yöneticisinin ülke sınırlarını kontrol altında tutma ve bunu yaparken en temelde bulunan görevi kendi üstlenme yetkisi artık ortadan kalkmıştır. Durumdan anlaşılan devletin artık yönetim alanındaki hâkimiyeti zayıflamıştır. Yetkileri sınırlanan bu siyasi durumda, siyasallaşma olayını ordu üstlenerek yönetim alanına atıldığı aşıkardır. Hal böyle olunca ordu içerisinde bulunan yeniçeriler isyan edip kalkışma başlatarak ordu ile siyasetin arasındaki iletişimi bir hayli ölçüde yön değiştirmiştir. İsyanların yönetime

karşı istemedikleri koşul ve durumlardan ötürü oluşması, yeniçerilerin yönetim merciinde bulunan padişahın görevinden alınmasına ve hatta komple ve suikastlarla ölümlerine sebebiyet vermiştir. Yeniliklere ayak uydurma ve batıdaki yenilikleri takip etme açısından geç de olsa adımlar atılmaya başlandığı sırada bu adımlar ilk olarak ordu alanında gerçekleşmiştir. Daha sonra Osmanlı Devleti'nde orta kesim olarak sayılabilecek kesim olan “Burjuvazi” sınıfı ortaya çıkmış ve bahsi geçen dönemde bu sınıf varlığını yitirerek ortaya koyduğu etkilerle anayasanın oluşup duyurulması ve meşrutiyetin duyurulmasıyla gerçekleşen olaylara liderlik vasfını üstlenmiştir (Burak, 2011: 46-47). Çalışmanın konusu olarak ordu ve siyasetin incelenmesi açısından ilk olarak Osmanlı'da orduyla yönetim arasında gerçekleşen olayları incelemek bariz bir önem arz etmektedir. Ülke geleni yaşanan olaylar sadece mevcut halkı etkilemekle kalmayıp tüm milleti düşünerek geçmiş yıllarda yaşanan olayları analiz etmek ve edinilen tecrübelerden çıkarımda bulunmak konuya açıklama ve ortaya koyma açısından en etkili yöntemdir.

2.2. Cumhuriyet Kuruluşunda Ordu-Siyaset İlişkisi

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren birçok askeri darbeler ve müdahaleler ile siyasete dâhil olunmuş ve aralarındaki belirgin çizgili iletişim hali, birbirlerinin görevlerini almaya doğru yönelmiştir. Cumhuriyet yıllarında gerçekleşmiş olan darbeler, darbe yapılmaya kalkışılan hamleler göz önüne alındığı zaman ülkenin geçmiş yıllarına bakarak Osmanlı dönemine kadar gittiği görülebilmektedir. Padişahların değişmesi incelendiği zaman yarısından fazla kesiminin yönetimi devretmesi ya da padişahların değişmesi söz konusu olduğunda ordunun bu duruma müdahale ederek yaşandığı tespit edilmiştir. Askerin yönetimle olan ilişkisi bu zamanlarda başlayarak günümüze kadar dönem dönem yaşanmıştır. Ordu daha önce de belirtildiği üzere III. Selim'in yönetiminde olduğu yıllarda değişikliğe uğramıştır. Bu değişimden sonra askeri kesim, yöneticiler üzerinde baskı kurmaya başlamıştır. Kendi çıkarlarını gözeterek çıkarları doğrultusunda davranışlar göstermiş ve aynı zamanda idari yönetime karşı muhalefet doğrultusunda davranışlarda bulunmuştur. Zamanla bu muhalif davranışlar politika oluşturmaya dönüşerek isyan çıkarmışlar ve nihai son olarak yönetime el koymuşlardır. Yönetim açısından bakıldığı zaman,

geçmiş dönemlerde orduda değişiklik yapılarak fayda sağlanacağı düşüncesiyle yeniliklere gidilmiş fakat ordu bu durumu kendi lehine çevirerek kendi çıkarlarını gözetirken adeta söz sahibi olma yetkisini kendilerinde bulmuşlardır. Bu yetkiyi kendilerinde görmekle kalmayıp aynı zamanda yetki vermişçesine uygulamaya geçmişlerdir (Tanör, 2008: 33-36).

Yönetimin pozitif planlamayla başladığı düzenleme zararlı sonuçlar doğurmuş, aynı zamanda gelecek dönemlerde de bu sonuçları devam ettirmeye devam edecektir. Cumhuriyet yıllarına gelindiği zaman bu rejimi oluşturan kesimin bakılarak söylenilebilir ki; Osmanlı yıllarında mevcut olan askeriye bünyesindekiler tarafından oluşmuştur. Ülkede bulunan en güçlü kesim ve meşru şiddet tekeline bulunduran kesim askerdir. Bu süreçte de yönetim kadrosunun tamamı askerden oluşmaktaydı. Askeri kesim kurum olarak yönetime geçmişti ve silahlı güce sahip olmasından dolayı ülkedeki yönetim askerin elindeydi. Böyle asker ülke yönetiminde söz sahibi olurken öncelik olarak konumlanmıştı. Temmuz 1908'e gelindiğinde Osmanlı'nın son padişahı olan II. Abdülhamid yönetimine son vererek devrim yapılmıştır. II. Abdülhamid darbeye yönetimden alınmış ve ülke yönetimini İttihatçılar Cumhuriyet rejimi kökeninde oluşturma planlamasına doğru yönelmiştir. Osmanlının askeri gücünü oluşturan subaylar ülkeyi kurtarmak adına kurtuluş için mübadeleler etmiştir. Tüm bu çabaların sonucunda nihayet Türkiye Devleti kurulmuştur. Dönemde farklı görüşte kesimler olduğu aşikârdır. Doğu ve batı görüşler mevcut olsa da ülkeyi kurtarmak adına tüm görüşler tek bir çatı altında, meclis altında toplanarak kurtuluş planları yapmış ve başarmıştır. Devletin kuruluşunu oluşturan askeri kadro, fikirleriyle ve temellerinde olan düşünce yapısıyla siyasi yönetimin ta kendisini oluşturmuş, tüm ülkenin çıkarı doğrultusunda hem ekonomik hem sosyal hayatta insanların yaşamlarının devamlılığını sağlayabilecekleri şekilde yeniliklere ayak uydurabilmişlerdir (Birecikli, 2012: 694-695).

Ülke kurulurken Osmanlı'dan kalan son kalıntılar neticesinde küçük bir kısım olarak sivil miras devralmıştır. Askeri kesim ve siyasi kesim arasında her ne kadar bu denli fark ve kutuplaşmalar meydana gelse dahi milletin bekası düşünüldüğü için içten içe iki tarafta üstü kapalı da olsa anlaşma bağlamında ortak noktada

buluşabilmişlerdir. Ülke askeri kesim tarafından kurulduğu için aynı zamanda yönetim de haliyle askeri kesimde olmuştur. Bürokrasi oluşurken de askeri kesim tarafından planlamalar yapılarak gerçekleşmişti. Bu durumla aynı yönergede Osmanlı'dan kalan devlet adetleri, örfü sürdürülmeye çalışılmakla birlikte Cumhuriyet'in kurulmasıyla da ordu-devlet durumu oluşmaya başlamıştır. Oluşan zamani durumda sivil toplum ve burjuvazi gibi ayrıştıran ifadeler olmamıştır. Söz konusu zamanda ordu, oluşan şartlardan dolayı kendi üzerinde sorumluluğunu bulunmayan durumlara da müdahil olmaya kendini zorunda kalmış bir katılma eğilimde görmüştür. Durum böyle olurken ordu sürekli eleştirilmiş sürekli farklı görüşler, yapıcı ve yıkıcı yorumlar yapılarak adeta köşeye sıkıştırılmış bir sözel saldırı tufanına çekilmiştir. Orduya olması gereken yerin askeriye sınırlarında olduğu büyük bir baskıyla empoze edilmeye çalışılmıştır. Buradan da anlaşılıyor ki ordu bu kadar eleştiriye karşın sivil ve sosyal yaşama, ekonomik durumlara sürekli müdahale etmek zorunda kalmıştır. Ancak tarihi olayların yaşanış şartlarını ve durumun gerektiği koşulları düşünülmüş olsa dahi askerin devamlı olarak siyasi yönetime dahil olması anlaşılabilir değildir. Çünkü bu durum kendisini sürekli tekrar etmiş, kendi görev ve sorumluluklarının dışına artık çıkmıştır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında dahil olup ülke kurulurken bir sonuç alması, bundan sonraki süreçte de dahil olacağı düşüncesini ordu tarafından benimsenerek adeta alışkanlık haline dönüşmüştür. Ordunun bu davranışı yaparken ki düşüncesi, siyasi yönetime dâhil olduğu değil, bu dahil olmayı kendi görev ve sorumlulukları arasında görerek hak iddia etmesidir. Duruma bu yönden yaklaşırsa Türkiye'de ordunun geçmişten getirdiği terekesinde temelde üç durumdan söz edilmektedir. İlk olarak ifade edilir ki, ordu Osmanlı yılları dahil o dönem baz alınarak, devletle bir bütün haline gelmiştir. İkinci olarak, kurtuluş mücadelesi ve ardından Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte de görüldüğü gibi ordunun modern yaşam ve batıdaki yenilikler karşısında yenik düşmemesi açısından değişimlere ayak uydurmasıyla durumun ileri geleni konumunda olmasıdır. Üçüncü ve son olarak da yukarıda da bahsedildiği gibi ordunun Cumhuriyet'in kuruluş döneminde devletin sınırlarını tehlike durumlarında savunma ve saldırı mekanizması olarak ve meşru şiddet tekeli elinde bulunduran silahlı güç olma durumuna bağlı olması durumunun haricinde aynı zamanda devletin siyasi olarak işleyişine, politika süreçlerine ve neticesinde siyasi yönetime dâhil olma durumunu hak olarak görmesi

ve gelecek dönemlerde de alışkanlık edinmesi olarak açıklanabilir (Duman, 2019: 153-154).

Osmanlı Devleti, geçmiş dönemlerinde dünyanın dörtte üçüne hükmedebilmiştir. Kızılelma düşüncesiyle fetih için kendisine bir hedef belirlemiş ve hedefine doğru sürekli çalışmalar ve planlamalar yapmıştır. Hedefine ulaştığı zaman ise yeni bir hedef belirleyerek tüm cihanın hakimiyetini benimsemek istemiştir. Ki büyük ölçüde başarılı olmuş bir ideolojidir. Fakat tarihi açıdan bilinir ki Osmanlı Devleti bu büyük hakimiyetini yavaş yavaş kaybetmeye başlamış ve hatta tamamen adının sonlanmasıyla yüzleşmiştir. Osmanlı'dan sonra Türkiye Cumhuriyeti kurularak milletin devamlılığı bağımsızlık çatısında devam etmiştir. Bu durumu açıklayacak en iyi ifade ise değişimdir. Dünya her geçen süre zarfında değişime uğrayarak alışlagelmişe pranga vurmuştur. Osmanlı nasıl ki değişen dünya düzenine ayak uyduramayıp değişim karşısında yenik düşüyse aynı şekilde şuan bahsedilen konunun süre zarfında da aynı şekilde sert dönüşler devam edecektir. Ordu kurtuluş mücadelesinde ülkeyi kurtarıp Cumhuriyeti kurmuştur. Büyük bir kahramanlık destanını yazıp mucizeyi gerçekleştirmiştir. Fakat az önce de değinildiği gibi değişen dünya karşısında bu tutumunu törpüleyip davranışlarında da değişime uğraması gerekmektedir. Eğer ki ordu siyasi yönetime karşı tutumunu hala devamlılığıyla bu denli korumaya devam ederek devletin kurucu vasfındaki ideolojisiyle ilerleyip alışkanlık haline getirirse, siyasi yönetimle olan ilişkilerinde kargaşalarla birlikte görev ve sorumluluk çerçevesinde sorunlar yaşanabilecektir. Ordu siyasi yönetime müdahale ederken, devletin tehlike durumunu göz önüne alarak müdahale etmiştir. Güvenlik açısından tehlike gördüğü durumlarda devletin devamlılığını ve içinde bulunulan durumdan ivedilikle kurtulup yeni düzenle sistemi pozitif olarak devam ettirmeyi amaçlamıştır. Fakat bir gerçektir ki güvenlik düşünülerek siyasi yönetime yapılan her müdahale demokrasiye bir tokat daha atarak ülkenin ilerleyişine engel olmuştur. Aynı zamanda hukuksal alanda mevcut yürürlüğe zarar vererek hukukun dayanaklarına karşı tam tersi hareket edilmiştir. Türkiye hem siyasi hem de ekonomik olarak gelişmekte olan bir ülke konumundadır ve gelişmişlik seviyesini yükseltmeye yönelik politikalar sürekli gündem olup planlamalar gerçekleştirilmektedir. Fakat siyasi yönetime yapılan bu müdahaleler ve müdahaleler hususunda hak iddia

edilerek yapılması sonucunda gelişme sürecini yavaşlatmıştır. Hatta bu müdahalelerin sadece yavaşlattığı değil aynı zamanda geriletği dahi söylenebilir. Demokrasi, ordunun müdahalesi sonuçlarında ilerleme kat edemeyerek kurumlar noktasında gelişme hedeflerine engel teşkil etmiştir.

2.3. Çok Partili Hayata Geçilmesi

Modernleşme açısından bir sınıflandırma yapılacak olursa Türk milletinin modernleşme sürecini 19. Yüzyıl olarak ele almak doğru bir nitelendirme olacaktır. Osmanlı Dönemi'nde padişah ülke yönetiminde en üst makamıdır. Padişah her alana müdahale edebilir her kararı vererek yönetimde baskın rolü üstlenmektedir. Padişahın yetkileri çok geniş ve her alana hükmederken belirli dönem ülke yönetimi gayet emin adımlarla ilerlese de bu durum zamanla aksini göstermiştir. Padişahın yetkilerinin bu denli sonu olmaması ve tüm alanda nihai karar verici olması kurumların gelişimini etkilemiş ve aynı zamanda tarafsız olmalarına da engel teşkil etmiştir. Çok partili hayat yaşanmadan önce geçiş denemeleri olmuş ve bazı kararlar alınmıştır. Bu duruma Senet-i İttifak, Kanun-ı Esasi, Tanzimat Fermanı gibi yayınlanmaların asıl amacı padişahın tüm ülke üzerinde bu kadar sınırlayıcı bir unsur olmadan kullandığı yetkisini kısıtlamaktır. Osmanlı yıllarında çok büyük bir imparatorluk yaşanmasına rağmen batıdaki değişim ve gelişmelere ayak uydurmayı reddedip geçmiş mirasa göre hareket edilmesi devleti çöküş dönemine soktuğu gibi modernleşme açısından da aynı şekilde batıdaki modernleşmeden çok farklı bir tavır sergilenmiştir. Batıda modernleşme halk kendi isteğiyle ve hatta yine halkın zorlamasıyla gerçekleşirken Türk toplumunda bu durum halk tarafından değil, çok başka bir yolla, sayıca tüm toplumdaki çok çok daha az bir kesim olan asker-sivil bürokratların kendi çaba ve mücadeleleriyle meydana atılmış ve gerçekleşmiş bir olaydır. Bahsi geçen çok partili hayata geçiş dönemleri ele alındığında bu durumla karşılaştırmak durumu daha anlaşılır kılmak açısından etkili olacaktır. Demokrasiyi benimseyerek demokratikleşme, tüm toplumu ve ülkeyi ilgilendirecek, ülkenin geleceği hakkında alınacak kararları demokrasinin gerekleri gibi yapmaktır. Fakat çok partili hayata geçiş sürecinde demokrasinin bu ilkesine pek de uygunluk sağlanmamıştır. Fakat çok partili hayata geçmenin ülke genelinde demokrasiyi

benimsenin temel adımlarını taşıdığı göz ardı edilemeyecek kadar mühim bir nokta olduğunu belirtmemek yanlış olabilecektir. Çok partili hayata geçiş döneminin öncesinde Osmanlı yıllarında da bu denemeler yapılmıştır. O dönemde diğer bir anlatım ile söz edilen 19. yüzyılın son yıllarında bazı cemiyetlere rastlanmıştır. Bu cemiyetlere örnek olarak Genç Osmanlılar, İttihat, Terakki Cemiyeti vb. birçok isim verilebilir. Ancak idari olarak yönetim tarafından yoğun baskılar yapılmış ve bu gruplar planlama ve programlama fikirlerini saklı bir şekilde yapmaya çalışmışlardır. Siyasi partilerin kurulmaya başlamasıyla birlikte birbirleri arasında kutuplaşmalar ve fikir ayrılıklarıyla birlikte zıtlasmalar meydana gelmiştir. Bahsi geçen durum İttihat ve Terakki Partisi ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında gerçekleşen muhalif durumdur (Tökin, 1965'den Akt; Karataş, 2022: 305-306).

1 Kasım 1945 tarihinde İsmet İnönü meclis açılışında konuşma yapmış ve bu konuşma içeriğinde partiler doğrultusunda düşüncelerini beyan etmiştir. İsmet İnönü çok partili hayata karşı tarafını belirtirken ülkede muhalefet kısmının eksik olduğunu belirterek bu yeni çok partili hayat düzeninin ülke çapında yürürlüğe girmesi istemini belirtmiştir. Muhalefetin eksik olmasının yanı sıra basın ve siyasi dernek ya da topluluklar gibi gruplara yönelik demokratik olmayan kanunların yeniden düzenlenip kaldırılması ve seçim sistemi üzerinde tek dereceli seçim olarak düzenlemeler yapılacağını bildirmiştir. Ayrıca İsmet İnönü demokrasi noktasında belirtir ki; demokrasi her millette farklı prensipler yoluyla uygulanıp yaşanmaktadır. Özellikleri noktasında ise her milletin farklı kültür ve karakterleri olabileceği gibi bu kültür ve karakterlere göre demokrasilerinde de birçok farklı özellik barındırabilir. Kendi milletimiz söz konusuysen, Türk milletinin de demokrasi için kendi özelliklerini bulma yolunda mecburiyeti olduğunu İsmet İnönü meclis konuşmasında dile getirmiştir (Cumhuriyet Gazetesi 2.11.1945).

İlk Meclis, 23 Nisan 1920 tarihinde açılışı gerçekleşmiş ve ikinci toplantısında Gazi Mustafa Kemal Paşa oy birliği ile Meclis'in başkanlık makamına seçilen kişi olmuştur. Meclisin önemine değinilecek olursa Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın toplantılarda yaptığı derin konuşmalarda "Yüce Meclisin üzerinde bir güç yoktur" demesi durumun ciddiyetini izah edebilmektedir. Meclis 23 Nisan 1920 tarihinde

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde 473 kişi var olmasına karşın ülkede mevcut olan işgalin sonuçlarından dolayı asıl sayısından çok az bir kesimle, 115 kişinin toplantılara dahil olması ile birlikte artık sosyal yaşamda yerini almıştır. Daha sonra gerçekleşen Kurtuluş Savaşı'nda Gazi Mustafa Kemal Paşa başarılı bir idari yetenek sergilemiş ve Birinci Büyük Millet Meclisi'nde aldıkları kararlar hayati önem arz ederken sonucunda ise mutlak sevince ulaşılmıştır. Daha sonraki yıllarda ilk anayasa oluşturulmuştur. Bu anayasa 20 Ocak 1921 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. İlk mecliste gerçekleşen bir diğer gelişme ise Mustafa Kemal Paşa'nın Gazilik unvanı ve Mareşal rütbesini alması, ardından İstiklal marşı ve Saltanatın kaldırılması da bu meclis bünyesinde gerçekleşen önemli gelişmelerdir. Bunların yanı sıra uluslararası ilişkilerde birçok gelişen durum yine bu mecliste yaşanırken son olarak belirtmelidir ki; Mustafa Kemal Paşa bu mecliste seçilerek Cumhurbaşkanı olmuştur (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı).

2.3.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

İlerleyen yıllarda Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ve yanında bulunan silah arkadaşları arasında fikir ayrılıkları meydana gelmiştir. Bu fikir ayrılıklarının temeli Rauf Bey'le Refet, Ali Fuat ve Kazım Karabekir Paşaların savaş zamanında tam yetki isteme durumlarını inkılapla birlikte aynı doğrultuda istemeleridir. Bu durumdan sonra Mustafa Kemal Paşa ile birlikte aynı yolu aynı doğrultuda yürüyemeyecekleri fikir ayrılıkları açısından aşikârdır. Aralarında anlaşmazlık ve fikir uyuşmazlığı olsa dahi savaşın sonucu için, zafer edaları için gizli tutarak bu durumu yansıtmamışlardır. Durum irdelendiği zaman iki taraf arasındaki anlaşmazlığın, fikir ayrılığının sebebi şeffaf bir hal almıştır. Bu durumun sebebi, Mustafa Kemal Paşa'nın inkılaba tamamen geçiş yapılarak bu durumun ivedilikle olmasını isterken, Rauf Bey ve arkadaşlarının ise bu inkılaba geçişin yavaş yavaş yapılarak halkın sindirmesi, isterlerse devam etmeleri gönünde farklı fikirleri düşünmelerinden kaynaklanmaktadır (Ekincikli, 2012: 153). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında toplanan bu karşı düşüncenin ülkemiz açısından geçmişten hatırlattığı, muhalefet olması değil, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte cephede olan ve barış için beraber mücadele veren silah arkadaşları olmasıdır

(Güray, 2020: 412). Terakkiperver Cumhuriyet Partisi 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır ve sonrasındaki beş yıl boyunca yeni bir parti kurulumu gerçekleşmemiştir. Mevcut olan Cumhuriyet Halk Partisi yine muhalefet bir parti olmadan devamlılığını sürdürmüştür (Atatürk Ansiklopedisi, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Erişim: 03/01/2024).

2.3.2. Serbest Cumhuriyet Partisi

Arada yeni parti kurulmadan geçen beş yıl hem ülke içinde hem ülke dışında birçok gelişme meydana gelmiştir. Gelişmelerin yanı sıra 1929 yılında merkezi Amerika olmak üzere tüm dünyada etkisi görülen ekonomik buhran Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Ülke geneli ekonominin ve gelirin kaynağı tarım olduğu için çiftçiler derinden sarsılmıştır. Tüm olanların üzerine toplum olarak bu duruma eleştiriler gelmiştir fakat bu yakınmayı ses çıkartacak seviyeye ulaştıramamışlardır. Üst üste gelen olumsuz durumlar hükümeti adeta rayından çıkmış bir tren konumuna sokmuş, görev ve sorumlulukları yetersiz hale gelerek sapmalar yaşamıştır. Hükümetin farklı bir seçeneği olmadığından dolayı eleştirileri duymayarak yoluna devam etmektedir. Ülkece ileri bir noktaya ilerleyebilmek ve demokrasinin gereklerine bağlı kalabilmek için halkın istekleri ve görüşleri doğrultusunda politikalarla yol çizmek ilerleme açısından önemli bir noktadır. Bunun için yapılması gereken en temel gelişme tek partili düzeni terk ederek çok partili hayatla ve muhalefetin varlığıyla düzen sağlamak olacaktır. Böylece eleştiriler yapıldığı zaman mevcut siyasi yönetimin tek çare olmadığı düşünülerek ve yeri geldiğinde denetimler de yapılarak vazgeçilmez olmanın önüne geçilecektir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bu açıdan iyi bir seçim olmamış, yeni kurulmuş bir Cumhuriyet'te gelişmelere ve devrimlere karşı çıkan ve eski düzenin getirilini savunan muhalefetle bu durum açılmamıştır. İstanbul'da 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Partisi kurularak Mustafa Kemal Atatürk'ün de desteğini almış ve Cumhuriyet Halk Partisi'nde varlığını sürdürenlerin ailelerinden bu partiye geçmeleri desteklenenler dahi olmuştur. Muhalefet parti olması için kurulmasına rağmen partinin genel sekreterlik mevkiine Mustafa Kemal Atatürk'ün son derece yakın arkadaşı Mehmet Nuri (Conker) uygun görülmüştür. Parti kurulması üzerinden zaman geçtikten sonra

Fethi Bey politikalarından halka bahsetmek ve halkı yanında görmek amacıyla Ege taraflarına yolculuklar yapmıştır. Partisi ve yapacağı politikalar hakkında konuşmalar gerçekleştirmeyi planlarken İzmir’de Serbest Cumhuriyet Fırkası görüşünü benimseyenler tarafından gazete binası yapıp Cumhuriyet Halk Partisi’nin bulunduğu binaya saldırılar gerçekleşmiştir. Tıpkı daha önce de yaşandığı ve yukarıda da bahsedildiği gibi yeniliklere ve devrimlere karşı çıkanlar aynı şekilde eylemlerini bu partiye de dayatmışlardır. Fethi Bey partide bulunan arkadaşlarıyla müzakere yaparak konuşma sonucunda partinin kapatılmasının doğru bir karar olduğu kanaatine varmışlar, İçişleri Bakanlığı’na yazılarını vererek kapatılmasını istemişlerdir. Çok partili hayata geçiş sürecinde yine istenilen gerçekleşmemiş ve Cumhuriyet Halk Partisi olarak tek partili düzen devam etmiştir (Güneş, Atatürk Ansiklopedisi).

2.3.4. Çok Partili Hayat Düzeninin Sağlanması

Çok partili hayata geçiş denemelerinde Serbest Cumhuriyet Partisi’nin de kapatılıp tek parti düzeninin egemen olduğu yaşamda bu rejim yine egemen olarak kalmış ve tek parti düzeni devamlılığını sürdürmüştür. Cumhuriyet Halk Partisi ilke olarak Halkçılık, Cumhuriyetçilik ve Milliyetçiliğe ek olarak Devrimcilik, Laiklik ve Devletçilik de esas alınarak görüş edinilmiştir. Bu ilkeler ilk zamanlarında kabul edilirken daha sonraki yıllarda sadece kabullenmekle kalmamış aynı zamanda Anayasa’ya da eklenmiştir. Parti ile devletin parça olarak değil birbirini tamamlayıcı nitelikte olması kanunen 1935 Kurultayı’nda esas alınmıştır. Bu yıllarda Cumhuriyet Halk Fırkası’nın adı günümüzdeki adını, Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır. 1945 yılına kadar yaklaşık 15 yıl süren bir zaman diliminde tek parti yönetimi, Batılıların sitemindeki gibi olmamıştır fakat toplumun bulunan güçlere ve fikri hareketlerine de izin çıkmamıştı. 1934 yılında çıkan İskân Kanunu’nun amacı da İş Kanunu gibi toplumsal amaçla kanunlar çıkartarak mevcut rejime destek ve koruma amacına daırdır. Bu sebeplere dayanarak tek parti dönemi otoriter olarak sınıflandırılabilir. 10 Kasım 1938 tarihine gelindiğinde Mustafa Kemal Atatürk vefat etti ve yerine hemen ertesi gün İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. İsmet İnönü II. Dünya Savaşı’nın yaşandığı yıllarda Türkiye’nin çok partili sistemi

benimsemesini ve bir an evvel bu hayatın benimsenmesini istemiştir. Demokrasi her ülkede farklı karakteristik özellikler gösterse de dünya çapında birçok ülke benimseyerek kendi özellikleri doğrultusunda sahiplenmesini yapmıştır. Yakınında ve tüm dünyada bu gelişmeleri gören İsmet İnönü yeni partiler kurulmasını, mevcut siyasi hükümete muhalefet bir partinin var olmasını istediğini konuşmalarında belirtmiştir. Yaşanan olaylar ve istenilen durumlar üzerine bu adım önce 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasıyla başlamıştır. Parti kurulmadan hemen önce Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Refik Koraltan ve Celal Boyar Cumhuriyet Halk Partisi'nin çiftçiyi toprak sahibi yapması üzerine olan maddesini muhalefet söz konusu etmişler ve dördü takrir kararı vermişlerdir. İstekleri istedikleri yönde olmayınca seslerine medya aracılığıyla halka aktararak partiden ayrılma kararı vermişlerdir. Zaten 7 Ocak 1946 tarihinde de Demokrat Parti olarak yeni bir parti kurup altında toplanmışlardır (Örmeci, 2011).

Çok partili hayata geçişte istikrarlı bir şekilde muhalefet parti oluşturulamayıp sürekli kapatılmasından sonra nihayet bu değişmiş ve artık çok partili hayat benimsenerek uygulamaya geçmiştir. Genellikle muhafazakâr olarak nitelendirilmesine karşın Fevzi Çakmak, bu dönemde ordunun millete ait olmadığını ve hatta bağlı bulunan rejime ait bir ordu olduğu düşüncesini hâkim kıldığı görülmektedir. Bu durum kişisel fikri düşünce tarzı ile kurumsal olarak bağlı bulunduğu düşünce sistemini birbirini ile karıştırmayan ve ayrını yapabilen ince çizgiyi açıkça göstermektedir. Buna rağmen daha alt rütbeye sahip subayların da sürekli dikkat ve tetik halinde beklemesi de mevcudiyetini koruyan bir ibaredir. Üstelik yaşları daha küçük olan bu subayların sürekli dikkat halinde ve halihazırda durmasının tespit ya da tahrik veya bu iki durumunda birden mi olabileceği adeta bambaşka bir gündem olmuştur. Ordunun siyaset ile olan ilişkisinin İmparatorluktan arınmadan hemen önceki durumunda, görüşü İttihat olan subaylardaki geleceğe yönelik endişesinin en az düzeyde birliklerinin karar verici olduğu, aynı şekilde Cumhuriyet'in kuruluşunda emekleri geçenlerin de bu denli bir düşünce sistemine maruz kaldığı ve atlattığı bilinmektedir. Son olarak ordunun, Cumhuriyet'in kurulduğu yıldan 1960 yılına kadar ki süre zarfında, tamamen fiziki olarak eyleme dökülen bir hareketinin olmamasıyla, yine bu dönemde çok partili yönetim haricinde

ordunun sivil ile olan ilişkisinin daha imtizaçlı olduğunu belirtmek doğru olacaktır. Fakat yine burada belirtilebilir ki hükümeti elinde bulunduranların kendi aralarındaki etkileşimlerinin daha ileri boyutunda demokrasiye yönelik bir ifadenin varlığı söylenmesi doğru olmayacaktır (Sunay, 2023: 144).

2.4. Türkiye Cumhuriyeti'ne Yapılan Darbeler

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tarihi incelendiğinde ortalama olarak 10 yılda bir kez darbe girişimi olduğu ifade edilmektedir. Bu darbelerin bazıları gerçekleşirken bazıları ise sadece girişimde kalmış ve başarısız olmuştur. Yapılan darbelerden gerçekleştirilmiş olanlar bu başlık altında incelenecektir.

2.4.1. 27 Mayıs 1960 Darbesi

2.4.1.1. Demokrat Parti'nin İktidar Süreci

Demokrat Parti 7 Ocak 1946 tarihinde Dahiliye Vekaleti'ne kurulmaları adına dilekçelerini teslim ederek resmen kurulmuştur. Partiye emek verip, diğer parti üyelerine destek veren Celal Bayar partinin genel başkanı olmuştur. İktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı görüşleri uyuşmayan kesim, Demokrat Parti'yi muhalefet parti olarak kabul edip ilgi odaklarında merkez haline getirmişlerdir. İsmet İnönü'nün daha önce bahsettiği demokratik olma ve ülkece bunu karakteristik özelliklere göre benimseme fikri üzerine, bu kurulan partinin de amacı adını aldığı gibi demokratikleşme üzerine temel çalışmalarda bulunmuştur. Parti çalışmaları planlanırken, iki yılda bir toplanarak hedeflerine yönelik aldıkları temel kararlar demokrasi üzerine devam edecek bir parti olması yönünde ilerlemiştir. Demokrat Parti bir benzetme yapılacak ya da geçmişe bakarak bir karşılaştırma yapılacak olursa bu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bunun en uygun örneğinin olacağı düşünülmektedir. Bu karşılaştırma benzer yönleri açısından yapılacak bir kıyas niteliği taşımaktadır. Her yönetim kararının ve yetkilerinin merkezden olmasının aksine yerel yönetim kuruluşlarına da bu hakkı tanıyarak devletin görev ve sorumluluklarını minimum düzeye indirip, devletin yükünü azaltmak istemişlerdir.

Zamanın şartları, imkanları ve durum göz önüne alındığı zaman devletin her durum ve koşula yetişerek asli görevlerinden feragat edeceği ve yolundan sapacağı aşikardır. Bu nedenle görev ve sorumluluklarının olabilitesi olacak durumları yetki devri yaparak ve aynı zamanda özelleştirmelere giderek görev ve sorumluluk açısından küçük devlet haline getirdiklerinde asli görev ve devletin asıl amacı noktasında hedefe ulaşmak daha kolay bir yöntem olacaktır. Demokrat Parti muhalefet olarak kurulan bir parti ve çok partili hayat sürecinde kurulmuş bir parti olarak geldiğinden, hükümetin hareket, politika ve planlamalarında kontrol sağlayarak adeta bir denetime tabi tutulacaklarını ima olarak beyan ettikten sonra halkı yanına alarak desteklerini hissedeceklerini düşünmüştür. Buradan da anlaşılacağı üzere Demokrat Parti kurulduktan sonra hükümet üzerinde ne denli bir politika izleyeceği, Cumhuriyet Halk Partisi üzerine muhalefeti nasıl oluşturacağını halkı da yanına alarak destekleriyle nasıl bir yol izleyeceği doğrultusunda politika ve planlamalarında emin adımlar atacağını ortaya koymuştur. Belediye seçimleri dönemine gelmeden erkene alınan seçimlere Demokrat Parti girmeyeceğini söylediği zaman yönetimde olan Cumhuriyet Halk Partisi mevcut bulunan kanunlara düzenlemeler getirmek ve bu isteği kabul etmek durumunda kalmıştır. Seçim üzerine yapılan bu düzenleme; kurul aracılığıyla yapılacak olan iki basamaklı seçimin yerini doğrudan seçime yönelik düzenlemelerle değişiklik yapmıştır. Hükümetin başında olan Cumhuriyet Halk Partisi, bu düzenlemeler üzerine seçimlere katılmaya itiraz ederek, kendisine muhalefet olarak gelen bu yeni Demokrat Parti'yi kapatmak ile tehdit etmiştir (Şahin ve Tunç, 2015: 41-45).

1950 yılı seçimlerine gelindiği zaman Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçimlere hazırlanışı doğrultusunda Prof. Dr. Mehmet Öznur Alkan CHP'nin tavırları hakkında çıkarımlar yapmıştır. Daha önceki yıllarda tek parti dönemi yaşandığı için, aday da belli parti de belli kazanacak kişinin de belli olduğunu ancak çok partili hayata geçişte yapılacak olan ilk seçimde Cumhuriyet Halk Partisi politikalarında değişiklikler yaparak ilk defa oy isteme duruma geçeceğini söylemiştir. Alkan, bu durumda Demokrat Parti'nin daha kolay bir yol izleyeceğini belirtirken, zaten bu partinin halkın içinden gelen ve adeta onlardan biri olduğunu ifade edip, CHP'nin ise daha çok halkın dışında elit kesim olan ve kendini halktan daha üst sınıf olarak

empoze etmiş bir grup olduğunu ifade etmiştir. CHP'nin, halkı din yüzünden kendisinden soğuttuğu düşüncesinin üzerine CHP din konusunda ivedilikle yeni düzenlemeler getirerek 1946-1950 yılları arasında din derslerini etkin kılp, imam hatipleri de açarak seçmenlerini bu doğrultuda ikna ederek yanında göreceğini düşünmüş lakin bu çalışmalar onca yıl göz önüne alındığı zaman yeterli bir unsur olarak görülmemiştir (BBC).

1950 yılının 14 Mayısında yapılacak seçimlerde Demokrat Parti kullanılan oyların %53,3'üyle 401 milletvekilliği kazanmış ve CHP %39,9'uyla 69 milletvekilliği seçimini kazanmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren çok partili hayata geçiş denemeleri yapılsa da başarısız olup tek partili hayatın süregelmesi 1950 yılında yapılmış olan seçimde Cumhuriyet Halk Partisi'nin yaşadığı zorluğu temsil edici ve açıklayıcı niteliktedir. Hem halk hem de CHP'ye karşı muhalefet oluşturulmasının sebepleri arasında İkinci Dünya Savaşı'nın yaşattığı zorluklar, ülkenin kolluk kuvvetlerinin sorumlulukları dahilinde olmasa dahi görevlerini topluma empoze ederek onları baskı altında tutmak ve uygulanan birçok vergi olmuştur. Demokrat Parti bu kadar sorunların üzerine muhalefet parti olarak kurulduktan sonra hem halkın içinden olması, hem de halkı bu denli yanına alarak basın da desteklerini esirgememesi üzerine 1950 yılında yapılan seçimlerde galip gelen taraf olmuştur (Keskin, 2012: 111).

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1950 ile 1960 yılları arasında dünya ile uyum sağlama düşünceleri ile beraber daha önceki yönetimlere karşın dini değerlere hoşgörü besleyen Demokrat Parti'nin dönemi yaşanmıştır. 1960 ile 1980 yılları arasında ise birçok değişiklik gösteren fikirlerin taraflarının olduğu partileşme planlamaları ile beraber İkinci Türkiye Cumhuriyeti döneminin oluştuğu ifade edilmektedir. Ülke geneline hakim olan darbelerden dolayı ordunun siyaset ile ilişki içerisinde olarak yönetime müdahalelerde bulunması ve ardından netice olarak anayasalara eleştirel bir bakışın geliştiği gösterilmektedir. Ekonomik açıdan da bu dönemde ithal ve montaj sanayi kurularak sendika hakları konusunda da tartışmalar gündeme gelecek olumlu yanları sergilenmiştir (Zürcher, 1995: 523).

2.4.1.2. Demokrat Partiye Yapılan Askeri Darbenin Gerçekleşmesi

Demokrat Parti'nin yaklaşık 10 yıl süren iktidar sürecinin ardından 11 Mayıs 1960 tarihinde herhangi bir nedene bağlı olmadan meclisin tatil edilmesi üzerine Adnan Menderes Ege Bölgesine tur planlamaları yapmıştır. Ülke genelinde sıkıntılı süreçler başlamıştır. Demokrat Parti halk tarafından sevilen ve halkı yanında tutarak destekleriyle var olan bir parti olmasından dolayı Adnan Menderes bu durumu değerlendirmek için halkın arasına girmiştir. Sıkıntılı süreçte kendi benliklerini tekrar yakalayabilmek ve üzerlerinde var olan siyasi sürecin zorluklarını atlatabilmek ve siyasi baskıları asgari düzeyde dahi olsa azaltabilmek için halkın içerisinde bulunmanın iyi geleceğini düşünmüştür. Siyasi gerginliği giderebilmek için yapılan bu hareket yeterli kalmamış ve bazı milletvekilleri siyasi gerginliğin devam ettiği fikri düşüncesini sunmuştur. Yapılan toplantılarda muhalefet partiye karşı herhangi bir yumuşama da bulunulmayacağını ve yapıcı yaklaşımda bir siyaset yapanları da sert bir tavırla karşılamıştır. Tek parti döneminden çıkarak çok partili hayata adım atışta Demokrat Parti iktidara geldiği zaman subayların İsmet İnönü'ye, vereceği bir emir olup olmadığını söyledikleri de tartışma konusu olmuştur. Eğer aksi bir şekilde emir vermiş olsa çok partili hayata geçiş yine engellenerek iktidarın değişmesi mümkün olmayacak ve demokrasiye vurulan bir pranga olarak tarihe yazılacaktı. Fakat görünen o ki aradan geçen süre zarfı dikkate alındığında Demokrat Parti iktidara gelmiş ve varlığını yaklaşık 10 yıl iktidarda sürdürmüştür. Ordunun siyaset ile olan ilişkisini incelerken ilk yapılan darbe üzerinden ordu ile siyaset ilişkilerinin temelleri açıklanabilir. Demokrat Parti iktidar olduğu zaman orduda düzenlemeler yapmış ve bu düzenlemeler askerler tarafından hoş karşılanmamıştır. Bir dönem hayli bir tartışma konusu olan Arapça ezan okumama konusuna değinilecek olursa, parti döneminde ezan tekrar Arapça okunarak bu yasak kaldırılmış ve askerler tarafından Atatürk'ün devrimlerine karşı yapılan bir haksızlık olduğu düşünülerek ordunun içinde oluşan sorunların başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Bunların üzerine Adnan Menderes Demokrat Parti'nin iktidara gelişinden yaklaşık 4 yıl sonra orduyu yedek subaylarla dahi yönetebileceği söylemesi üzerine orduyu zaten karşısına alıcı bir tavır sergilemiştir. Ordu içerisinde bariz gerginlikler oluşurken maddi imkânlardan dolayı istifa eden subayları görmek mümkün olmuştur. Gerginliklerin devam etmesi

üzerine gizlice toplanmalar ve taraf oluşumları meydana gelmiştir. Gizlice oluşturulan komiteler ordu ile siyaset ilişkisinin ne noktaya doğru evirildiğinin en net göstergesi olabilir (Alp, 2019: 150). Sonraki dönemlerde yapılan seçimlerin ardından 1959 yılında Başbakan Adnan Menderes, Vatan Cephesi'ni açmış bulunarak ülkede siyasi bölünmenin başlamasına sebep olmuştur. Tüm ülke geneline yayılan bu ikili bölünme durumunda ülkenin Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafsız kalarak politika izleme yolunda gitmesi gerekirken tarafının Demokrat Parti'den yana olduğunu beyan ederek ilerleyen süreçlerde yaşanacak olan sorunlara sebebiyet çıkarmıştır (İsmet İnönü Vakfı, 27 Mayıs Darbesi). Demokrat Parti iktidara geldikten sonra ordu ile anlaşmalı bir ilişki içerisinde kalamamış ve subaylar cunta kurma yolunda ilerlemişlerdir. Bu durumdan Adnan Menderes haberdar olmuştur. Darbe yapmak için bir araya gelen cunta girişiminde Binbaşı Samet Kuşçu ihbar ederek girişim sonuçsuz kalmış ve “9 Subay Olayı” olarak adlandırılmıştır (TRT Haber, Demokrasiye Vurulan Darbe: 27 Mayıs, Erişim: 04/04/2024). Darbenin gerçekleştirildiği gece medya aracılığıyla demokrasinin zora düşürüldüğü ve milletin demokrasinin bu denli sapmasından kurtulabilmesi için ayrıca, ‘kardeş kavgası’ olarak nitelendirilip bunun önüne geçilmesi için Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından yönetimin devralındığı bildirilmiştir. Darbe yapılmasının ardından Türk Silahlı Kuvvetleri seçimlerle tarafsız ve adil şekilde seçimler yapıp, Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve insan haklarına uygun şekilde davranılacağı sözünü alarak, taraf olmayan bir yönetime parti ve görüş fark etmeksizin alınan bu yönetimi devredeceğini bildirmiştir. Darbe gerçekleştirildiği sabah, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan, Bakanlar Kurulu ve Tahkikat Komisyonu üyeleri, DP Milletvekilleri teslim alınmış ve Harp Okulu'nun bulunduğu yere gidilmiştir. Burada siyasi olarak parti süreçlerinin artık devam etmeyeceği söylenmiş ve ek olarak Başbakan Adnan Menderes de Kütahya ilinde teslim alınmıştır. Sadece siyasi yöneticiler değil ayrıca Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun ve orduda üst rütbelere sahip asker ve bürokratlar, bazı emniyet mensupları da tutuklanarak yargı yoluna gidilmiştir (Temel ve Doğaner, 2022: 4-5). Darbe bildirisi radyodan Alpaslan Türkeş tarafından duyurulmuştur. Alpaslan Türkeş'in bildirisinin ses kaydında bildiri metni şu şekildedir:

“Sevgili vatandaşlar, dün gece yarısından itibaren, bütün Türkiye’de deniz, hava, kara Türk Silahlı Kuvvetleri el ele vererek memleketin idaresini ele almıştır. Bu hareket silahlı kuvvetlerimizin müşterek işbirliği sayesinde kansız başarılmıştır. Sevgili vatandaşlarımızın sükun içinde bulunmalarını ve resmi sıfatı ne olursa olsun hiç kimsenin sokağa çıkmamalarını rica ederiz.” sözleriyle bildiriye tüm Türkiye’ye duyurmuştur (<https://www.indyturk.com/> Cumhuriyet’in İlk Darbesi 59 Yılı Geride Bıraktı, Erişim: 04/03/2024).

Tarihler 27 Mayıs 1960’ı gösterdiği sabah gazetelerde oluşan manşetler şunlardı: “Türk Ordusu Vazife Başında, Silahlı Kuvvetlerimiz Bütün Yurtta İdareyi Fiilen Ele Aldı” başlığı Hürriyet Gazetesi’nde yayınlanmıştı. Askerin idarenin başına geçerek devletin yönetim kontrolünü kendi eline alarak ve bu durumu vazife nezdinde yaparak sorumluluklarını yerine getirdiğine dair görüşler hakim kılınmıştır (Hürriyet Gazetesi, 27 Mayıs 1960). Ulus Gazetesi’nde ise ‘Türk Silahlı Kuvvetleri Bütün Yurtta İdareyi Ele Aldı’ manşetine ek olarak yaptığı açıklamalarda en kısa sürede serbest bir seçimle yeni bir idari yönetim kurularak demokrasini yeniden oluşturulacağı bildirilmiştir (Ulus Gazetesi, 28 Mayıs 1960). Cumhuriyet Gazetesi’nde ise ‘27 Mayıs, Hürriyet ve Anayasa Bayramı Oldu’ manşeti atılmıştır. Darbe yapılan tarafa yönelik hem iktidara gelişi hem de iktidarı kaybedişinin, her iki durumunda darbe ile yaşandığı benzetme yapılar eklenmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 4 Nisan 1963).

Cumhuriyet tarihine yapılan ilk darbe olan 27 Mayıs 1960 darbesi hakkında bahsi geçen olaylara ek olarak birçok durum mevcuttur. Araştırma konusuna istinaden ek olarak söylenebilir ki; 1960 darbesi halk arasında genel itibariyle ‘iyi’ olarak, 1980 darbesi ise ‘kötü’ olarak nitelendirilmiştir. Bu her ne kadar tartışma konusu olsa dahi sonuç itibariyle darbe ve demokrasiye karşı bir engeldir. Yapılan darbelerin amacı her ne kadar iyi olursa olsun ülke olarak tamamıyla gelişmişlik seviyesinde ilerlemesini sınırlandırıp, komşu ülkeler ve hatta dünya ülkeleri arasında gelecek yıllarda dahi sürekli konuşulacak bir konu olarak kalacaktır. 27 Mayıs darbesi hakkında birçok olay meydana gelmiştir fakat çalışmanın amacı ve konusu doğrultusunda ortaya konulması gereken durum ordunun siyaset ile olan ilişkisidir.

Görüldüğü üzere ordu ve yönetim arasındaki ilk anlaşmazlık Demokrat Parti'nin muhalefet sürecinden sonra iktidara gelerek orduya karşı söylemlerinden itibaren başlamıştır. Demokrat Parti başkanı Adnan Menderes subaylara *orduyu yedek subaylarla dahi idare edebileceği* söylemlerinde bulunduğu zaman nihai olarak orduda bulunan kadroda küçümsenme algısı oluşmuş olabilir. Bunlara ek olarak Demokrat Parti demokrasi nezdinde ve özellikle de kendi aralarında tartışmalar yaşamaya başladığı sırada Türk Silahlı Kuvvetleri bu durumu '*kardeş kavgası*' olarak nitelendirmiş ve bu üzücü duruma son vererek yönetimi devralmıştır. Ordu ülkenin bekası açısından ve gittiği yol açısından sapmalar gördüğü suretiyle vazifesini tamamlamak adına siyasi yönetime karşı dur diyerek yönetimi devralmıştır. Fakat bu devralma durumu temelli niyetiyle değil, fikri politikalarına göre aslında yönetime daha uygun ve tarafsız bir idarenin gelerek siyasi yönetime devam etmesini istemiştir.

2.4.2. 12 Eylül 1980 Darbesi

12 Eylül 1980 tarihinde ordu silahlı gücü ile yönetime el koyarak demokrasinin ilerleyişine müdahalede bulunmuştur. Darbe yapılması planlanırken, darbe düşüncesinin arka planında ki nedenler ve darbenin başarılı olma süreci başlık altında incelenerek, çok partili hayatta partilerin politikaları doğrultusunda açıklanarak ifade edilmektedir.

2.4.2.1. 12 Eylül 1980 Darbesine Yönelik Atılan Adımlar ve Darbenin Gerçekleşme Nedenleri

12 Eylül 1980 darbesi gerçekleştirilmeden önce orduda bulunan kadrolar darbe yapma düşüncesine aslında 1970'li yıllarda kapılmıştı. 12 Eylül darbesinden önce dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Namık Kemal Ersun aslında bir darbe hazırlığındaydı. 5 Haziran 1977 tarihinde bir seçim yapılacaktı ve bu seçim gerçekleşmeden önce emri altında bulunan askerlerle birlikte oluşum içerisinde olan kadro ile darbe gerçekleştirme planlarına sahipti. Darbe girişiminde bulunulacağına dair haberler Demirel tarafından duyulunca, mitinglerde Bülent Ecevit'e suikast düzenlenmesin diye önlemler aldılar. Bu önlemler arasında Kara Kuvvetleri Komutanı'nı görevden almak için çalışmalar yapıldı. Ancak durum istenilen gibi

olmadı çünkü görevden alındığı takdirde orduda mevcut bulunan kıdem örfünün hasar göreceğini düşündü. Yine mevcut dönemde Genelkurmay Başkanlığı'nı yapan Semih Sancar darbe girişiminde bulunulacağına dair haberleri onayladıktan sonra Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün makamına yeniden görevden alınması için kağıt gelmişti ve bu sefer onaylamıştı. Seçimlere 1 haftadan daha kısa süre kala Ersun ve bağlı bulunan 200 asker görevden alındı. Medya aracılığıyla halka seslenişte bulunan Genelkurmay Başkanı Sancar Ersun'a yönelik, Türk Silahlı Kuvvetleri'nde bu denli fikre sahip olan ve harekete geçmek isteyenlere karşı hoş bir tavır sergilemeyeceklerini duyurdu. Aynı şekilde bu yıl da, Yüksek Askeri Şura toplantısı gerçekleştirildiğinde 850 subay ve astsubay darbe ile bağlantısı bulunduğu yönünde görevden alındı. Bunun üzerine Türk Silahlı Kuvvetleri yönetim dâhilinde haberi ve izni olmadan yapılacak bir eylemin olamayacağını göstermiş ve bunu tüm ülkeye göstermek istemiştir (Beriş, 2022: 51). Ülke genelinde darbenin yapılmasına yönelik bu denli yaygın haberlerin mevcut olması, hem halkı hem siyasi yönetimi hatta darbeyi yapacak olan taraf olsa dahi askeriye tedirgin etmiştir. Durum üzerine alınan her önlemden sert kararlar verilmiş olabilir. Daha önceki yıllarda yapılmış olan darbe, demokrasiye ne denli zincir vuracağını kanıtlamışken bu durumun tekrar yaşanması kati suretle istenmeyen bir durum olmuştur. Bu nedenler orduda ki görevine son verilen birçok asker dahi olmuştur. Durum bunu gerektirirken siyasi yönetimin önlem alması doğrultusunda bu kadar çok kişinin görevden alınması orduda geri kalanlar açısından tedirginlik oluşturabilir. Bu noktada da ordu ve siyaset ilişkisi açısından, askerin siyasi yönetime karşı bir önyargı besleme fikri doğarken birbirlerine karşıt taraf olmaları olası bir durumu izah etmektedir.

12 Eylül 1980 darbesinin yapılmasında birden fazla neden ve hedeflenen amaçlar bulunmaktadır. Darbe yapılmasının nedenindeki en temel ibare ülke genelini hakim kılan sağ ve sol ayrışması olarak neredeyse tüm halkın birbirleri ile kutuplaşmasıydı. Bu fikri ayrışma sadece ideolojiyle kalmayarak insanların birbirlerine karşı verdiği fiziki zararlar da yanında yer alıyordu. Eğitim ve öğretimin en etkili olduğu ve öğrencilerin idrak seviyelerinin açıldığı üniversitelerde ise işgal, şiddet ve eylem olayları gerçekleşmekteydi. Sağ ve sol kutuplaşmalarının doğduğu yer olan üniversitelerde 1970 yılının sonlarına kadar her gün olay yaşandığı söylenebilir.

Olayların ve eylemlerin eksik olmadığı eğitim yuvalarında haliyle derslerin görülememesi, üniversitelerin varlığına aykırı bir durumu teşkil etmektedir. Sadece öğrenciler açısından değil aynı zamanda öğrencilerin eğitim alacak oldukları öğretim üyeleri de aynı şekilde fikri çatışma içerisinde yer ediniyorlardı. Darbenin yapılmasının nedenleri açısından ülkenin finansal durumuna değinilecek olursa, darbe gerçekleşmeden önceki süre zarfında ülkeyi temsil eden Başbakan Süleyman Demirel'in "70 sente muhtacız" sözleri tüm durumu açıklar vaziyettir. Dönemde yaşanan ekonomik sıkıntılar, ülkede var olan işsizlik sorunu ve mevcut kaynakların yetersiz gelmesi ekonomik açıdan darbe yapılmasının nedenleri arasında yer almaktadır. Ülke içerisinde yaşanan bu olaylar ülkede darbe yapılması noktasına ilerlerken aynı zamanda ülke dışında bütün dünya genelinde kullanışa geçen yeni ekonomik sistem Türkiye'yi 12 Eylül 1980 darbesine sürükleyen bir neden olduğu güncel olarak düşünülen ve tartışılan bir konu olmuştur (Özer, 2011: 46-66).

2.4.2.2. 12 Eylül 1980 Darbesi Nasıl Yapıldı?

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilen 1980 darbesi, Resmi Gazete'de halka duyurulmuştur. Milli Güvenlik Konseyi Bir Numaralı Bildirisi'nde Atatürk'ten emanet alınan Türkiye Cumhuriyet Devleti'nin mevcut dönemde hem ülke içerisinden hem de ülke dışarisinden gelen tehditlerle bağımsızlığı noktasında endişeler yaşandığı ve hamleler yapıldığı söylenmiştir. Ayrıca artık devletin kurumlarının sorumluluklarını yerine getiremez hale geldiği ve ülke genelinde hem politikacıların hem de halkın kutuplaşarak, devletin aleyhinde kararlar alamadıklarını ve bu durumdan da tüm halkın etkilendiği belirtmiştir. Kutuplaşma ve bir taraf olma durumu ülkede istemese de herkese değdiği noktasında kanıya varılmış ve devletin bu duruma müdahale de artık vazifesini gerçekleştiremeyeceğini bildirerek Türk Milletini koruma görevini kendinde bulduğunu söyleyen Milli Güvenlik Konseyi iç ve dış karışıklıkları önlemek ve demokrasiye vurulan zinciri koparmak amacıyla yönetime el koyduğunu ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ne güven konusunda kesinlikle tereddüte düşmelerine gerek olmadığını bildirmiştir. Aynı zamanda demokrasiyi sağlayacak bir yönetimin kurulması ve ülke genelinde bulunan terör ve kutuplaşma çatışmalarının sonlanması halinde yönetimi siyasi yönetime devredeceğini eklemiştir

(T.C. Resmi Gazetesi, Sayı: 17103). 12 Eylül 1980 darbesi Türkiye tarihinde yaşanan en kanlı darbe olarak kayıtlara geçmiştir. İnsan Hakları Derneği'nin Genel Başkanlığını yapan Nevzat Helvacı 21 Eylül 1991 tarihinde Muğla'da gerçekleştirilen panelde veriler açıklayarak ihlallerden bahsetmiştir. Binlerce ihlal işlenirken içerisinde gözaltına alınanlar, öldürülenler, idam edilenler, tutuklananlar, saldırıya uğrayanlar, ülkeyi terk edip yurtdışına gidenler, fişlenenler, dergilerin ve yüzbinlerce yayının imha edildiği verileri paylaşmıştır (Türkdoğan, 2020). Paylaşılan veriler doğrultusunda çıkarılabilir ki Türkiye'nin darbe tarihi boyunca yaşanan en sıkıntılı süreci içeren ve en kanlı olayların yaşandığı darbe 12 Eylül 1980 darbesidir. Daha önce de bahsedildiği gibi 1960 darbesine 'iyi', 1980 darbesine ise 'kötü' tabiri kullanılmıştır. Değindiği üzere ülkede yapılan hiçbir darbenin iyi ya da kötü olarak nitelendirilmesi mümkün olmamakla birlikte, her darbenin demokrasiye yapılan bir saldırı hamlesi olduğu bilinmektedir. Halk arasında iyi ya da kötü ayrımı bunca kanlı olayların yaşanması açısından doğrulayıcı bir nitelikte olması hakikati gösterse dahi, darbelerin ülke gelişimini geriye götürdüğü, milleti buhrana sokarak tarihte bir leke olarak kalacağı bir gerçektir.

2.5. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Karşı Yapılan Muhtıralar

Muhtıra, daha önce yukarıda bahsedildiği gibi kelime anlamı olarak uyarı niteliği taşımaktadır. Ülkede idari alanda yapılan bu muhtıra, bir kurumun başka bir kurumu ya da birden fazla kişiyi kapsayacak topluluğu uyarmak nezdinde ilettiği yazıdır. Sadece uyarı kapsamında sınırlı kalmayıp aynı zamanda taraflar arasında mevcut olan soruna ya da çözülmezliğe yönelik uzlaşma bulmaya davet edici bir durumu ifade etmektedir. Sadece mevcut ülke içerisinde olan bir durumda kullanılmakla kalmayıp aynı zamanda uluslararası arenada devletlerin de birbirlerine gönderdiği metin olarak görebiliriz. Bu durumu birbirleri arasında kullanılacak olan iletişimin kurulması olarak düşünmek aykırı bir durum olmayacaktır. Bu bağlamda muhtıra ele alındığı zaman Türkiye Cumhuriyeti tarihinde 3 adet muhtıra dönemi yaşanmıştır. Bu muhtıraların isimleri tarihe, 12 Mart Muhtırası, 27 Aralık Muhtırası ve 28 Şubat Süreci olarak geçmiştir.

2.5.1. 12 Mart Muhtırası

Demokrat Parti iktidarı elinde tutuktan on yıl sonra iktidar süreci Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından radyo ile halka duyurularak sona ermiştir. Demokrat Parti'nin iktidar sürecini sonlandıran darbenin amaçları yukarda bahsedildiği gibi 'kardeş kavgası' olarak nitelendirilen tartışmanın artık son bularak demokrasinin kuralları gereği uygulamada varlığını devam ettirmesi hedeflenmiştir. Darbe yapıldığı zamanda demokrasinin layığıyla yaşanması ve artık kavgaların sona ermesi iyi niyet göstergesi olarak hesaplanarak yapılsa da, darbe sonuçları açısından durumun ehemmiyetinin nerelere varacağı hesaplamalar dahilinde olmamıştır. 12 Mart muhtırası yaşanmadan önce bu sürece doğru ilerlerken, aslında sendikanın adeta seslenişi ile 15-16 Haziran 1970 tarihlerinde yaşanmış olan protestolar ile birlikte başlangıcının yapıldığı kabul edilebilmektedir. 12 Mart muhtıra sürecinin yaşanmasının temel alındığı nokta olarak hükümetin işçi, genç ve sol görüşü fikir edinen kesime siyasi yönetimin yaptığı yeni yasa ile bu görüşe sahip olanları referans gösteren Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)'nun faaliyetlerini artık durdurmak amacı güttüğü öğrenilince gerginlikler ortaya çıkmıştır. Gerginlik ve panik duygusu içerisinde olan DİSK topluluklar oluşturup şehirlerde eylemler yapmıştır. Yaptıkları eylemlerde sorunlar yaşanmış ve kavgalar çıkmıştır. Kavga sonucu yaşamını yitirenler olurken, bu durum toplumu da yakinen etkileyen bir unsur haline gelmiştir. Siyasi yönetim bu kargaşaya müdahale ederken ordudan yardım alarak askeri gücünü kullanarak baskılayabilmiştir. İlerleyen dönemlerde sürekli sorunlar vuku bulmuş, polis ile işçiler arasındaki çatışmalar durulmamıştır. Toplum bu durum karşısında yine eski yaşadıkları darbe yılları tarihini göz önüne alarak artık ümit duygusunu adeta törpüleyerek karamsarlık noktasında kendini kaybetmekle karşı karşıya kalmıştır. Hükümetin bu durum karşısındaki tavrındaki yetersizliğini gören ordu rahatsızlık hissettiğinin farkına varmış ve ordu içerisinde oluşan bu düşünce yayılmaya başlamıştır (Demir, 2016: 129-131). Süleyman Demirel' e göre yaşanan 1970 yılındaki sorunlar aşıkardı. Meclis'te bütçe hakkında görüşme 11 Şubat 1970 tarihinde yapılmıştı ve bu görüşme sonucunda yapılan oylamada ise partilerine ait olanlarında bir kısmı ret oyu kullanarak meclisten geçmesinin önüne engel olarak durmuştur. Bu durum hükümetin artık sonunun

geldiğinin işareti olmakla birlikte kaçınılmaz sonunun göstergesi olarak ortaya konulmuştur. Henüz daha neredeyse yeni gelmiş olan Demirel, genel başkan olurken İsmet İnönü'ye yönelik 1965 yılındaki bütçe görüşmeleri ile ilgili noktada nasıl göreve geldiyse, kendisi görevinin sonlanması açısından aynı durumu yaşamakla karşı karşıya kalmıştır. Ülkenin bu ilk muhtıra sürecini yaşamasındaki sebepler arasında adam kaçırma olayları da vardır. Tarihler 15 Şubat 1971'i gösterirken Ankara'da ki Amerikan tesislerinde nöbetçi olarak görevini yapan çavuşun kaçırılması ve daha sonra zenci olmasından dolayı kusur olmamasını isteyerek salıvermeleri şaşkınlık oluşturan bir durumdur. Yine aynı şekilde muhtıradan önce 5 mart tarihinde yine aynı şekilde Amerikalı askerlerden 4 kişi kaçırılmış ve yapılan açıklamalarda fidye istendiği yoksa askerlerin öldürüleceği tehditleri savurulmuştur (Gezen, 2020: 50-51).

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleşecek olan ikinci darbe meydana gelmekteydi. 27 Mayıs 1960 tarihinde yaşanan darbeden sonra asker yeniden devreye girerek olaylara müdahale etmiştir. 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen darbede yönetim ordu tarafından devralınmıştı. Fakat 21 Mart 1971 de yaşanan muhtıra sürecinde ordu, yönetimi devralmamış, lakin durumun ehemmiyetinin farkına varmalarının gerektiğini ve hükümetin yeniden kurulması gerektiğini istemişti. Aşağıda paylaşılan muhtıra metninin üçüncü maddesinde de görüldüğü gibi eğer Süleyman Demirel görevinden geri çekilip yönetimden istifa etmezse, ordu yönetime el koyacağını beyan etmişti. Bu durumda Başbakan Süleyman Demirel'in iki seçeneği bulunmaktaydı. Ya istifa edecek ya da direnişe başlayıp ülke kaderinin yönünü belirleyecekti.

12 Mart 1971 tarihinde TRT radyoları tarafından saat 13:00'da nöbetçi spiker Çetin Çeki tarafından okunan muhtıra metni şu şekildeydi:

- Parlamento ve Hükümetin, süregelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş olduğu, Atatürk'ün hedeflediği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirdiği ve Anayasa'da öngörülen reformları tahakkuk ettiremediği, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğinin ağır bir tehlike içine düşürülmüş olduğu,

- *Türk milletinin ve sinesinden çıkan silahlı kuvvetlerinin, bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerce değerlendirilmesi (61 Anayasası'na göre 2'li bir Meclis yapısı oluşturulmuş idi), anarşik durumu giderecek ve reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak, inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkilinin zaruri görüldüğü,*

- *Bu hususların süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlı olduğu bildirilmiştir (Birand vd. 1994: 209).*

Okunan bildiri ile Türkiye tarihindeki ikinci askeri darbe gerçekleşmiştir. Yapılan darbe ile gidişata dur denilerek artık düzenin değişmesi gerektiği ifade edilmiştir. Fakat bu darbe önceki darbeden farklı olarak yönetimi ele almak istememiştir, Yalnızca yeni bir hükümet oluşturulmasını istiyordu. Aksi taktirde Süleyman Demirel istifasını verip görevinden ayrılmazsa işte o zaman askerinin yönetimi devralacağını bildirmesi üzerine Süleyman Demirel'in karar vermesi istenmişti. Radyoda okunan muhtıranın bir kopyası ise meclise gönderilmişti. Muhtıranın meclise gönderilme nedeni ise askerlerin bu muhtıra metninin genel kurulda da okunmasını istemekteydi. Başbakan derhal toplantı düzenleyip tavrını belli etmek istemiş ve kabinesini toplantıya çağırılmıştı. Diğer odada ise AP Başkanlık Divanı'nı toplayarak iki oda arasında sürekli toplantıdan toplantıya gidip ne yapılması gerektiği hakkında konuşmaları gerekiyordu. Dar ağaçlarının mevcut olduğu odalarda tarihi etkileyecek ve yazılacak olan bir karar verilmesi gerekiyordu. Bakanlar Kurulu ya istifa etmeyip meclise gidecek ve güvenoyu tazeleyerek parlamentonun kapanmasını engelleyerek askeri rejimi göze alacaktı ya da istifasını verip hükümeti feda edecek ve meclisi açık tutabilecekti. Askeriyedeki komutanların gönderdikleri muhtıra metni mecliste okunacaktı. Bu durum meclis tarihinde bir ilk olacaktı çünkü o zamana kadar meclisin kürsüsünde bir askeri muhtıra ilk defa başkanlık kürsüsünden okunacaktı. Bu durum meclisteki herkesi şoka uğrattırken meclisten tek bir milletvekili ayağa kalkıp itiraz etmişti. İtiraz eden ise Demokratik parti başkan vekili Hasan

Korkmazcan'dır. İtiraz sebebi ise içtüzükte belirtildiği gibi mecliste Cumhurbaşkanlığı tezkeresi, Başbakanlık tezkeresi ve Meclis Başkanı tezkeresi okunabilmektedir. Mecliste ordu tezkeresinin okunamayacağına dair itiraz yapılmış ancak sonucu itibariyle okunmuş ve meclis kaybetmişti (Birand vd. 1994: 212).

Süleyman Demirel, verdiği karar sonucu istifasında Adalet Partisi ve tabanındaki bu istenmeyen durumun sonuçlarını minimum seviyede tutabilmek için genelge sunmuştur. İçeriğinde de 12 Mart muhtıra tarihinden itibaren ortaya çıkan krizde millete ve demokrasiye verdiği zararı en alt seviyede tutarak durumdan bir an önce kurtulabilmesi için fedakârlığın yapılmasının bir gereklilik olduğunu, gösterilen tepkilerin bu çerçeveye içerisinde bakılması gerektiğini, Nihat Erim'i destekleyen oyların demokrasinin karşı karşıya kaldığı bu durumda negatif sonuçlar açısından düzeltebilmek için yapıldığını duyurmaya çalışmıştır. Mecliste ve senatoda yukarıda belirtildiği gibi bir itiraz gelse de bu ses çok etkileyici ve durumun yönünü değiştirmesi olmamış, tam tersine olayları daha da şiddetlendirmiştir. Yaşanan olaylara muhalefet gözünden bakıldığında, durum demokrasiye karşı yapılan bir engelleme değil, Süleyman Demirel'in yönetimine yönelik bir tavır olarak ele alınmış ve yaşanan bu tarihi kaydın işaret edilecek noktasının hükümet olduğu ifade edilmiştir. Muhtıra döneminde İsmet İnönü pek yorum yapmamış ve demokrasinin olması gerektiği gibi ilerlediğini beyan etmiştir. Fakat ilerleyen dönemlerde bu yorumu pek de aynı safha da kalmamış, net bir şekilde muhtıraya olan karşı görüşlü tavrını belirtmiş ve bu görüş sağ basın tarafından iltifatla karşılanmıştır (Keskin, 2020: 793-795). 12 Mart Muhtırası'nda istifa ettirilmeye doğru yöneltilen Adalet Partisi hükümeti bir açıdan anayasaya göre olması gereken reformları yürürlüğe yansıtmayarak toplum içerisinde oluşan kavganın sorumlusu olarak işaret edilmiş, diğer bir açıdan ise bahsedilen kavgaya karşı tedbir alamayan, "muhtedir olmayan iktidar" olarak ima yapılan bir yanını kullanmaktadırlar (Sunay ve Ezgin, 2021: 75).

2.5.2. 27 Aralık Muhtırası

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilen darbe açısından incelendiği zaman darbe planı yaklaşık 15 sayfayı barındırıyordu. Plana göre siyasi yönetim idaresi boyunca

meydana gelen olaylardan dolayı iktidarı bulunduğu yerden kaldırarak yerine daha uygun ve ehil bir yönetimi oturtmak olacaktı. Bu düşünceyi fiilen uygulamaya sokmak için önlemler alınmasının yanı sıra bu durum nezdinde bir hazırlık yapıldığı olası bir durum değildi. Duruma nazaran ordu darbe fikrini ani bir kararla hemen vermemiş, dönem dönem oluşan bir süreci ifade etmektedir. Ülkede gerçekleşen istenmeyen durumlardan muzdarip olan ordu bu durumun başlangıcı niteliğindedir. Çünkü askerler görevlerini Cumhuriyet'in koruyucusu olarak görüyorlar ve müdahale etme nedenlerinde de öne sürdükleri temel sebep bunu ifade etmektedir. Durumda oluşan rahatsızlık, ordunun komuta kademesine kadar ulaşmıştır. Komuta kademesi, siyasi yönetimi uyarmak amacıyla adımlar dahi atmıştır. Atılan adımlardan en önemlisi sayılabilecek olan da bu uyarı sayılabilir. Bu uyarı, Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in onayını da almış, hem kendisinin hem de ordudaki komutanların seyahatleri esnasında ki görüşlerini ifade eden “tüm anayasal kuruluşlar ve siyasi partilerin bir kere daha uyarılmasını” diye hitap eden 27 Aralık 1979 tarihinde gerçekleşen, bahsi de geçen muhtıra mektubudur. Sadece yazılan metinle kalınmamış ayrıca metne ek olarak 6 sayfa daha bulunmaktadır. Bu sayfalarda “Terörü Durdurma Hedeflerine Varış” üst başlık olarak ele alınmış ve bu da ikiye ayrılmıştır: Yasal Önlemler ve İdari Önlemler. Ordu toplumda oluşan ayrışma ve kavgaya yönelik olan durumdan oldukça rahatsız ve buna neden olunması açısından siyasi yönetimi sorumlu buluyordu. Yine ordu bunu önlemeyi kendisinde görüyor ve bunu yapabilmek için ordunun durumunun Meclis'e taşınmasını istiyordu. Kimi komutanlar 27 Aralık 1979 tarihinde gerçekleşen muhtıra mektubunu direkt olarak radyodan halk ile paylaşılmasını doğru bulmuştur. Ama geçmiş yılda yaşanan bir önceki muhtıra da radyodan duyurulmuştu. Hem hatırlatıcı nitelikte olmaması açısından hem de toplumda korku oluşturmaması açısından bu fikir çok mantıklı gelmemişti. Nihayet muhtıra mektubunun nasıl iletileceği kararlaştırılmış, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren standartlaşan görüşmelerinin bir tanesinde Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e ileterek bu vesileyle halka da açıklaması gerekeceğinden bu yöntemi uygun buldular (Maden, 2021: 5-6). Ülke genelinde sıkıyönetim ilan edilmiş olmasına karşın sağ ve sol görüş ayrılıkları ve terör varlığını devam ettirmekteydi. Toplumdaki ölümlü olaylar ve bitmeyen kavgalar artık günlük olaylar olarak görülüyordu. Bunca sıkıntılı durum varken dahi zorlama ile de olsa

hükümete demokrasi ile yönetmesi sürekli dayatılıyordu. Görünen o ki sorunlar azalmamıştı ve daha önce de bahsedilen yöntemle birlikte Türk Silahlı Kuvvetleri muhtıra mektubunu göndermişti. “*Sayın Cumhurbaşkanım*” olarak hitap eden muhtıra metni: “*milli birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyulan zamanda hızla olumlu sonuca ulaşabilmek için gerekli tedbirlerin alınması amacı ile tüm anayasal kuruluşlar ve siyasi partilerin bir kere daha uyarılması bütün komutanlarca müştereke dile getirilmiştir.*” sözleriyle devam etmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri ülkede sürekli gündem ve söz konusu olan toplumsal sorunlar dâhilinde, gözünün önünde olan kavgaların ve ayrışmanın artık durması için siyasi partilerin birlik olup çözülmesi açığa kavuşturmalarını istemekteydi. Asıl amacı bu iken, eğer bütünleşip müdahale edilmediği takdirde kendisinin bu duruma el atacağını ve ülkenin çıkmazdan kurtularak demokrasinin temellerine dayanarak yönetilmesine devam etmesi için elinden geleni yapacağını haberdar etmek istemişti (Yüksel, 2022: 949-950). Türkiye tarihinde yaşanan 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen darbede, o raddeye gelirken ki süreçte medya da oldukça önemli bir yer edinmekteydi. Çünkü uyarı metni ile birlikte darbe geleceğine dair ilk izlenimleri edinen medya olmuştu ve bu durum gazete manşetlerinde oldukça vurgulu bir şekilde yer edinmişti. Özellikle Tercüman Gazetesi’nin başlığı son derece çıkarımda bulunabilecek bir durumu ifade etmekteydi. Tercüman Gazetesi’nin başlıklarında; “Evren ve Komutanlar Korutürk’e Yazılı Metin Sundu” başlığına ek olarak “Ordu Partileri Son Defa Uyardı” başlığıyla darbe habercisi bir mektubun gündemde olduğunun farkına varmıştı. Gazeteciler bu düşüncelerini attıkları başlıkları halka da duyurmak istemişti (Meral, 2022: 712). Durum ne kadar gazeteciler tarafından fark edilse dahi, Fahri Korutürk bu mektubu aldığı anda darbeye yönelik herhangi bir durumla karşılaşılacağını düşünmemişti. Siyasi partiler ve yöneticiler seyahatleri ve politikaların verdiği yoğunluktan dolayı bu durumu darbeye ilişkilendirmemiş ve herhangi bir önlem ya da adımda bulunmamışlardı. Ordu açısından durum düşünüldüğü zaman ise ordu bu durumda kendini haklı görüyor, çünkü siyasi partilere karşı uyarılarını yapmış ve uyarılara yönelik ülkeyi ve toplumu derinden etkileyen bu büyük sorunlarda herhangi bir değişiklik olmamıştı ve bu durum uyarı metninden sonra iktidara müdahale edilerek yapılacak olan darbeye çözüleceği düşünülmüştü (Maden, 2021: 9). Türkiye Cumhuriyeti 1980 yılına, 27 Aralık 1979 tarihinde yaşanan muhtıra mektubu ve

Turgut Özal'ın 24 Ocak Kararları ile adımını atmıştır. Bu dönemde yaşanan ekonomik sorunlar da göz önüne alındığı zaman Türk Lirası devalüe edilmiş, ülke üretime yönlendirilmek istenmiş ve özelleştirmeler doğrultusunda devletin ekonomik uzantılarının piyasaya bırakılmasına yönelik politikalar 12 Eylül'den de sonraki ekonomiyi planlattırılmıştır. Tüm bu durumlar neticesinde uyarı yapılmış, siyasi partilerin birlik olmaları istenmiş fakat yaşadıkları yoğunluk ve halkın içerisinde çıkan büyük sorunlarla uğraşma sebebi ile darbe düşüncesi öngörülememiş olsa da 12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri ülkenin gidiş hattının artık geri dönülemez bir biçimde rayından saptığına ve bu duruma ancak yönetimi devralarak yeni bir yönetimin gelmesiyle sorunlara çözüm bulunabileceği düşüncesiyle yönetime müdahale etmiştir (Ankara Üniversitesi, Açık Ders Malzemeleri).

2.5.3. 28 Şubat Süreci

Türkiye'nin geçmiş yıllardaki siyasi olaylar ve ordunun yönetime müdahaleleri göz önüne alınırsa bu zamana dek birçok darbe yönetime müdahale ederek demokrasinin işleyişine dışarıdan karışılmıştır. Hal böyle olunca Türkiye tarihi incelendiği zaman darbelere yönelik çıkarım yapıldığında ülkemizin darbelerle anılması kaçınılmaz olmaktadır. Türkiye tarihinde ordu siyaset ilişkilerindeki ilk başlangıç 1960 yılında gerçekleşen darbeden önce 1945'teki cuntanın mevcut olmasıyla ortaya çıktığı kabul edilebilir. Geçen süre zarfındaki darbelere nazaran diğerlerinden farkı olan bu darbe, 'post-modern' olarak ifade edilmektedir. Post-modern darbeye hakları ihlal edilen ve haklarına karşı kullanma özgürlüklerini kaybeden yüzbinlerce insan olduğu söylenebilir. 28 Şubat Darbesi'nde çok fazla fikri düşünceler bulunmaktadır. 23 Nisan 1994 tarihinde Adalet Bakanlığı'nın Antalya'da gerçekleştirdiği "Yargı ve Cezaevleri Sorunu" kapsamında katılımcılardan 76 İl Cumhuriyet Başsavcısı, 8 Devlet Güvenlik Mahkemesi Başsavcısı ve terör cezaevi mevcut olan 8 ilçenin Cumhuriyet Savcısının oylarının aynı doğrultuda olmasıyla "Laiklik Bildirisi" kararı alınmıştır. Yaşanan durumun devamında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Doğan Güreş, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bu karardan hoşnut olduğunu ifade etmiştir. Buna benzer durumların varlığı, yargının ne şiddetle baskı yediğini, siyaset ve yargı dünyasındaki bazı kişilerin ise bu baskıya boyun

eğdiklerini işaret etmektedir (Kılıç, 2022: 18). 28 Şubat Süreci olarak nitelendirilen olay Türkiye tarihinde 28 Şubat 1997 tarihinde gerçekleştirilmiş bir post modern darbeyi ifade etmektedir. Ülkemizde gerçekleştirilen diğer darbeler ile kıyaslandığı zaman, 28 Şubat'ı diğerlerinden ayıran kendine özgü özellikleri bulunan bir darbe türü olarak yorumlamak doğru olacağı düşünülmektedir. Darbenin gerçekleştirilmesinden sonra oluşturduğu olumsuz sonuçlar üzerinde kimi zaman gereken açıklamalar yapılmamakla birlikte, gelecek yıllarda ne tür bir negatif sonuç doğuracağı çok fazla tespit konusu olmamıştır. 28 Şubat Sürecinde diğer darbelerden farklı kılınan nokta, önceki darbelere göre kanlı mücadelelerin olmamasıdır. Kan akmadan, insanların hayatlarına ve yaşam tarzlarına kadar uzunca bir süreçte zamana yayarak işlemesi olarak görülmüştür. 28 Şubat ile ilgili tartışma konularından bir tanesi de diğer darbeler hakkında uzun yıllar konuşmalar ve tartışmalar yapılırken, henüz diğerlerine göre yeni sayılmasına ve süre olarak bakınca da üzerinden 27 yıl geçmesine rağmen diğerleri kadar tartışma ve çıkarım yapılacak bir durum olarak değerlendirilmemesidir (Yılmaz, 2012: 211). Bahsi geçen darbeden önceki, 12 Eylül 1980 Darbesi'nde halk arasında çıkan sağ ve sol ayrışmaları etkin rol oynarken bu darbede ise durumun yerini “Türk-Kürt” ve “Laik-Anti Laik” vb. ayrışmalar almıştır. Önceki darbede toplumda bu denli şiddet göstermesinden dolayı siyasi yönetime müdahale edilip çözüm sağlanmak istense de ilerleyen dönemlerde ayrışmaların sadece adını değiştirerek yine gündem olmasından sorunun sadece geçici çözüme kavuştuğu görülmektedir. 20 Ekim 1991 tarihinde yapılmış olan seçimde Süleyman Demirel ile birlikte DYP 178 milletvekili ile ilk sırada yer alan partiydi. Yapılan seçimden sonra ANAP geçmiş yıllara göre gücünde kayıp yaşamış ve iktidar süresini geçirdiği 8 yılın sonunda yönetimini artık devam ettirememiştir (Yiğit, 2023: 2143-2144). 28 Şubat 1997 tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı olan Demirel önderliğinde saatler süren toplantı yapılmış ve 20 madde içeren bildiri oluşturulmuştur. Maddelerdeki konular genel itibari ile “irtica” ve “Atatürkçülük” konu ve fikirlerini esasa alan durumlar hakkındaydı. Başbakan Necmettin Erbakan önce bu maddelere onayını vermek istemese de yanında hükümetten herhangi biri yer almamıştır. DYP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller, Erbakan'ın artık istifa etmesini istediği yönünde görüşlerini ifade etmiştir. Erbakan ise fikri felsefesi üzerinde ilerleyeceği yolda tek kaldığını görerek mecburi bir suretle,

bildirideki bazı noktalara imza atmıştır. Ordu maddelerin seçilmesi üzerine ikna olmamış ve Refah Partisi'nin kapatılması için dava yoluna gitti. Bu gelişmelerden sonra Necmettin Erbakan 18 Haziran 1997 tarihinde istifa ederek darbe sürecinin gidiş hattı gelişme göstermiştir. Açılan davalar üzerine 16 Ocak 1998 tarihinde Refah Partisi mahkeme tarafından artık kapatılmıştı. Necmettin Erbakan'a ise siyasi açıdan bu konumda yasak getirilmiştir. Genel çerçeveden bakıldığı zaman hükümet yine müdahaleye uğramış ancak bu sefer silah zoru ya da herhangi bir kan dökme olayı yoktu çünkü yasal yollarla baskılar kurarak artık yöneticileri istifa etmeye mecbur bırakma durumu vardı. 28 Şubat darbesinden sonra ise kimlerin kimin tarafında olduğuna yönelik ayrışmalar yapıldı ve istenmeyen durumlar gerçekleşmişti. Bu durumlar içerisinde görevden alınan askerlerin olması, darbe yapılması tarafı olmayan ticari şirketlerin mimlenmesi yanında dönemin İstanbul Belediye Başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan'ın şiir okumasıyla hapis yatması başlıca olaylar arasındadır. Ek olarak belirtilmesi gerekir ki dönemin en büyük sorunu olan üniversitelerdeki başörtüsü sorunu, bitmek tükenmek bilmeyen ve cepheler oluşturacak düzeyi bulan tartışmalar gündemde uzunca süre kalmıştır (Pınar, 2024: 1-3). Yaşanılan dönemde adeta gizemler oluşturan 28 Şubat 1997 darbesi demokrasi açısından ülkeyi tekrar sıkıntılı günlere sokacak bir darbeydi. Bu seferki darbe bazılarının göre yapılması gerekiyor ve adeta demokrasiye bir düzenleme getirdiği düşünülürken, bazılarının göre de ismi nasıl nitelendirilirse nitelendirilsin ülkede oluşturacağı zarar uzun yıllar tamir edilemez hasarlar bırakacaktı (Birand ve Yıldız, 2012: 150).

2.6. Darbe Girişimleri ve Ayaklanmaların Ordu-Siyaset İlişkisinde Değerlendirilmesi

Darbe girişimi ya da ayaklanma olarak tarihe geçen kayıtlar incelendiği zaman, ordunu ya da daha genel bir ifade ile siyasi yönetim dışı herhangi bir unsurun, demokrasi çerçevesinde ilerleyişini sürdüren yönetime müdahale etmesi veya müdahale etmeye kalkışma hareketinde bulunması olarak değerlendirilebilir. Darbe fikri oluşturulup bu yönde hazırlıklar yapılması, iktidara yapılacak müdahalenin olumsuz sonuçlarını uzun yıllar atlatamayabilir. Bunu yalnızca darbenin yapıp

hükümetin düşürülmesi olarak değerlendirmenin yanı sıra, yine bu amaca yönelik girişim ve hareketlerde bulunma, sıkıntılı günlerin tekrar nüksetmesine sebep olabilmektedir. Darbe ister gerçekleşsin ister gerçekleşmesin, olumsuz sonuçlar doğuracağından dolayı siyasi yönetime yapılacak olan müdahalenin istenmeyen sonuçlarını yansıtip negatif durumla karşı karşıya bırakabilir.

2.6.1. 21 Ekim Protokolü

27 Mayıs 1960 tarihinde yaşanan darbenin ardından hükümetin demokrasi çerçevesinde devredilmesine yönelik hareket 15 Ekim 1961 seçimiyle başlamış ve sonuç beklenen gibi değildi. Beklenen duruma göre askerler CHP'nin hükümeti kurup kazanacağını düşünürken durum böyle olmayıp CHP hükümeti kuramadı ve DP'nin ardı gelen partiler hükümeti kuracak seviyeye varmışlardı. Duruma basın açısından bakıldığında ise askerlere yönelik izlenim oluşturan gazeteciler zaten demokrasiye müdahale edilmesine yönelik bir hareket öngörülüyordu. Duruma askeri açıdan bakıldığında ise Cunta karargâhı Jandarma Subay Okulu'nda seçim yapılması yönündeki tepkime doğrudan darbe yapılmasıydı. Ordu içerisinde de farklı fikirler olabileceği gibi, durum hakkında böyle düşünmeyen ve darbe tarafı olmayan Jandarma Genel Komutanı Abdurrahman Doruk seçimin sonucuna bağlı olarak Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı, Başbakan olarak ise de İsmet İnönü'nün olması yönündeki görüşlerini bildirmişti. İnönü'yü düşünmesinin nedeni ise askerlerin İnönü'ye yönelik ılımlı yaklaşımlarını göz önüne alarak orduda oluşan sorunları İnönü'nün tecrübesi ile çözeceğini düşünmekte ve bu harici durumda müdahalenin kaçınılmaz olacağını ifade etmektedir (Demir, 2018: 762-763). 1961 genel seçimlerinin ardından orduda iki görüş belirmiştir. İlkine göre, güçlü bir yönetimin oluşturulamayacağını ekleyerek, sözlerini tutup iktidarı devretmeleri yönündeydi. Diğer görüş ise seçimler sonrası oluşacak meclisin kalıcı olmayacağını düşünüp ülkenin geleceği açısından ilerleme kat edilemeyeceğini söyleyerek seçimlerin iptal edilmesini istemişlerdi. Yaşanan olayların ardından Türk Silahlı Kuvvetleri 21 Ekim 1961 tarihinde toplantı yapmış ve toplantı sonucunda darbe öncesi duruma gidilmemesi ve gidilirse de ordunun karşı çıkacağını görüşmüşlerdir. Görüşmeyi nihai karara bağlayacaklarında ise "21 Ekim Protokolü" adında bir belge onaylanmış

ve bu doğrultuda ordunun nezdinde 15 Ekim 1961 tarihindeki seçim ile oluşacak yeni meclisin bir araya gelmelerinden önce duruma el atılması, yönetimi Türk Milletinin asıl sahiplerine ve donanımlı kişilerine devredilmesi, seçimin sonuçlarını kabul etmeyerek partilerin siyaset dışı bırakılması, Milli Birlik Komitesi'nin kaldırılması ve tüm maddelerin 25 Ekim 1967 tarihinde direkt olarak yürürlüğe girmesi ortak karar olarak kılınmıştır (Börklüoğlu, 2017: 23-24).

2.6.2. Albay Talat Aydemir Öncülüğünde 22 Şubat 1962 Ayaklanması

Devrim zamanı geldiği düşüncesinin hâkim olmasıyla birlikte Devrim Dergisi Doğan Avcıoğlu tarafından çıkarılmıştır. Albay Talat Aydemir'de bu dergide birkaç makale yazmıştır. Fakat ilerleyen zamanlarda 1960'lı yılların yarısından itibaren başlayan Cumhuriyet yazılarına daha fazla önem sırası vermiştir. 1971 tarihinde gerçekleşen “Ara Rejim” döneminden sonra Aydemir, 1961 Anayasasını koruyucu ve kollayıcı bir tavır sergilemiştir. 24 Haziran 1971 tarihinde yazdığı yazıda ise Anayasa hakkındaki titizliğini ön plana getirmiştir. Söz konusu olan dönemde ülke genelinde sorumlulukların devam ettirilmediği ve istikrarsız bir iktidarın mevcut olarak düzenin bozulduğu nedeniyle yönetime karşı yapılacak bir askeri müdahalenin artık zorunlu olduğu, ordunun da yönetime el koyma durumuna henüz hazır olmadıkları planlamaların düşündürücü olmasına yol açmıştır (Aydemir, 1979: 101).

22 Şubat 1962 tarihinde gerçekleşen ayaklanma ya da diğer bir adıyla darbe girişimi Albay Talat Aydemir tarafından gerçekleştirilmiştir. Aydemir, farklı tarihlerde iki darbe girişiminde bulunmuştur. Darbe yapma düşüncesinin altında Aydemir'in üç nedeni bulunmaktadır. İlki, 1961 yılında Anayasa'yla birlikte siyasi, iktisadi ve toplumsal oluşuma yönelik planların uygulamaya konulmaması diğer bir anlatımla 27 Mayıs darbesinin yapılma nedeninden sapması, ikinci olarak ise yapılan ihtilalden önce CHP ile DP arasında bir ayrılık ve fikir çatışması mevcuttu. Bu durum ihtilal yapıldıktan sonra DP yerini AP'ne bırakarak bu çatışma aslında devam ediyordu. Üçüncü neden, bazı kuruluşların ordu ve halk ilişkilerinde karşı cephe oluşturmaları gayretini göstermeleridir (Çakmak, 2008: 38-39). Türkiye'de direnişle karşılaşılan ilk darbe girişimi Albay Talat Aydemir'in darbe girişimi olmuştur.

Aydemir, darbe önlenmeye çalışılırken arkadaşları tarafından katılım sağlanamayarak yalnız kalmıştı. Aydemir yalnız kalsa da Ankara'da hala gücünü korumaktaydı. Genelkurmay harekete geçtiğinde iki seçenekle karşı karşıya kalmış, ya teslim olacak ya da ölümü kabullenip kalkışmaya doğru gidecekti ve ikinci ihtimal tercihi olmuştu. Albay Aydemir, harbiye öğrencileriyle toplantı yapıp meclisin çalışmadığını anlatarak adeta çalışmayan çark sisteminin bozuk parçasını değiştirmek istediğine dair ikna etmişti. Mecliste bütçe görüşmeleri yapıldığı esnada Aydemir ve ekibi tanklarla meclise gelmişti. Aydemir'in silahlı gücü tahmin ettiklerinden fazla olması üzerine Genelkurmay çevreden askeri destek istemişti. Fakat Çubuk ve Polatlı'dan destek amaçlı ekip çağırılmışken, bu birlikler Aydemir'in emrine girerek destek vermekteydi. Vazgeçmesi üzere birçok ikna yöntemi ve taktikleri denense de Aydemir kararlıydı. Aydemir Ankara'da köşkü ele geçirdikten sonra İnönü ve yanında bulunan siyasi yöneticileri köşkten gönderip gitmelerine izin verdiği zaman başarısız olmasına neden olan hamleyi yapmış oldu. İsmet Önünü ise bu darbeyi önlemedeki başarısını açıklarken, ölmeyi göze aldığı için başarılı olduğunu ve aynı zamanda Aydemir'in ise öldürmeyi göze alamadığı için başarısız olduğunu ifade etmiştir. Karşılıklı olarak karargahlarda yönetim planları yapılırken Cumhurbaşkanı Gürsel Mürted Havaalanına sığınmış, Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel Eskişehir'e uçmuş, milletvekilleri ve bakanlar ise İnönü'nün yanına, Hava Kuvvetleri Karargahı'na doğru gitmeye uğraş gösteriyorlardı. İnönü geri çekilmelerine dair tekliflerde bulunurken her seferinde reddeden Aydemir artık köşeye sıkıştığının farkına varıp emekli olup olmayacağına dair yazılı kanıt istemişti. Aksi halde kan dökülecekti. İnönü yazılı kağıdı imzalamış ve hareketin durması için elinden geleni yaptığını bildirmişti. Albay Talat Aydemir şu sözleri ile hareketi durdurmaya karar vermişti:

“Eğer harekete geçseydim tanklar Genelkurmay'ı ve Hava Kuvvetleri karargahını yerle bir edecekti. Ordu her yerde birbirine girecekti. Namlunun namluya dönmesiyle bir iç harp doğacaktı. Bütün bunlara rağmen Ankara'da yüzde yüz muvaffak olacaktım. O andan itibaren liderdim. Kan döküldüğü için mecburen dikta rejimine gidecektim. Oysa bizim amacımız dikta değil demokrasiydi. Her şeye rağmen diktaya gitseydik, ihtilalin şartlarını yerine getirmek ve her şeyden önce kendi kellelerimizi

koruyabilmek için karşı harekete girişen ve protokollere imza koyup sonradan ihanet eden kumandanları yok etmemiz gerekecekti. Kısaca geniş çapta bir katliam olacaktı. Tarih önünde böyle bir sorumluluk altına girmeye gönlüm razı olmadı. Harekati durdurmaya karar verdim.” sözleriyle geri çekinilmiştir. Talat Aydemir evine gidip son kez giydiği üniformasıyla eşiyle konuşurken konuşmasında henüz düşüncelerinin planlarının bitmediğine dair konuşmuştu (Birand, 32. Gün Arşivi, ‘Talat Aydemir’in İlk Darbe Girişimi’).

Yapılması planlanan darbenin bastırılması için İsmet İnönü elinden geleni fazlasıyla yapmaya çalışmıştır. Bunu yaparken kalkışma yapmayı planlayan isyancılara karşı silah ve teçhizat gücünün az olmasına rağmen kendi asker tecrübeleri doğrultusunda bunu başarmıştır. İsmet İnönü isyanı durdururken sadece darbeyi engellemekle kalmamış aynı zamanda demokrasiyi de bir zulmün eşiğinden kurtarmıştır. Halktan ya da herhangi bir devlet görevlisinin ölmeden ve kimseye kurşun sıkılmadan bastırılan bu isyan başarılı bir kurtarmaydı. İsmet İnönü tüm zor şartlar altında durumu ustaca ve sakin bir şekilde kurtardıktan sonra halka karşı gücünü ve hem askeri hem de siyasi açıdan işin ehli olduğunu göstermeyi başarmıştır.

2.6.3. Albay Talat Aydemir Öncülüğünde 21 Mayıs 1963 Ayaklanması

Albay Talat Aydemir ikinci darbe girişimini gerçekleştirmek için darbeci arkadaşları ile birlikte toplanmıştı. darbeyi gece yarısı radyodan bildiri okuyarak tüm birlikleri harekete geçirerek gerçekleştirecekti. Hükümetten gizlice darbe yapılacağı düşünülse de hükümet ikinci kez ihtilal girişiminde bulunulacağından haberdar olmuştu. Gece yarısından sonra radyo evinden bildiri okunmuştu. Bildiri şu şekildeydi:

“Büyük Türk Milletine;

Türk Silahlı Kuvvetleri idareye el koymak zorunda kalmıştır. Millet Meclisi ve Senato fesih edilmiştir. Bütün siyasi partiler ve dernekler kapatılmıştır. Özel parolayı bilmeyen hiç kimse sokağa çıkmayacaktır. Aksi takdirde ateş edilecektir. Büyük Türk

Milleti, halaskar fedailerin yalnız ve daima senin emrinde ve hizmetindedirler.” Sözleriyle ihtilal bildirisi artık tüm halka yayılmıştı ve birlikler harekete geçmişti. Aslında durum böyle değildi. İhtilalciler radyo evinin önünde üç tank ve bir grup askerle radyodan tekrar tekrar bildiri okutturuyorlardı. Eğer hükümet tarafından radyo durdurulmaz ise herkes ihtilalin gerçekleştiğini düşünecekti. 28. Tümen Komutanı Yarbay Ali Elverdi yanına aldığı iki er ile radyo evini basarak bildiriye karşı konuşmasını yaptı: *“Hizmet etmek üzere hazırlandığımız vatanımızın ve milletimizin hayatına kast eden fedaicilere katılıyorsunuz. Bütün ordular, bütün memleket...”* sözleriyle ihtilalin seyri değişmiştir. Bütün birlikler ordunun Talat Aydemir’i desteklediğini düşünürken karşı bildiri ile tüm saflar değişmiştir. Durum üzerine gece yarısından sonra binayı Harbiyeliler tekrar basarak Ali Elverdi’yi esir alıp kendi bildirilerin yeniden okuduklarında herkesin kafası karışmış durumu idrak edememişlerdi. Dört sefer radyonun el değiştirmesinden sonra son olarak radyoyu ele alan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdey Sunay’dı. Sunay’ın radyodaki konuşması; *“Aziz vatandaşlarım, şerefli silah arkadaşlarım; silahlı kuvvetlerimiz vatan ve milletin selameti yolunda ananevi ve müstesna vazife şuuruyla ve büyük milletin itimat besleyicisine layık olarak görevi başındadır, azimlidir ve güçlüdür.”* sözleri isyanı bastırmıştır ve darbenin önüne geçmiştir. Bunun üzerine Aydemir radyonun ne denli bir silah olduğunu, ihtilalin bastırılmasıyla beraber anlamıştı (Birand, 32. Gün Arşivi, ‘Talat Aydemir’in İkinci Darbe Girişimi’). Havadan yapılan müdahaleler sonucunda birincide olduğu gibi ikinci darbe girişiminde de darbe önlenmiştir. Talat Aydemir ve tüm ihtilal ekibi tutuklanmış, 21 Mayıs olayındaki darbe girişiminde sekiz kişi yaşamını yitirmiş ve yirmi altı yaralı bulunmaktaydı. Darbe önlendikten sonra Ankara, İstanbul ve İzmir şehirlerinde sıkıyönetim bir ay varlığını korumuştur. Talat Aydemir’in iki kere darbe girişiminde bulunmasının sonucunda II. İnönü hükümeti hasar almış, ülkenin Başbakanı İsmet İnönü 2 Aralık 1963 tarihinde görevinden çekilmiştir. İlerleyen dönemlerde AP hükümet kurunca İnönü, CHP ve bağımsızlar ile birlikte 1963 yılında III. İnönü hükümetini kurmuş ve bu dönem içerisinde Fethi Gürcan ve Talat Aydemir idam edilerek cezalandırılmıştır (Çakmak, 2008: 55-63).

2.6.4. 20 Mayıs 1969 Darbe Teşebbüsü

20 Mayıs teşebbüsünde yaşanan olay, Türkiye tarihinde önceki yıllarda gerçekleşen 27 Mayıs 1960 tarihindeki darbeden sonra siyasi olarak yasak getirilen Celal Bayar ve ekibinin haklarını yeniden geri almalarına yönelik ordu ve yönetimin birbirlerine karşı yaşadıkları anlaşmazlık sonucu ortaya çıkmıştır.

20 Mayıs 1969 tarihinde Anayasa üzerinde değişiklik teklifleri Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulu'nda görüşüleceği ortak anlaşma ile belirlenmişti. Toplantıdan önce dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'i Köşk'e çağırmıştır. Aralarındaki konuşmada Cumhurbaşkanı Sunay, önceki dönemlerde çözülmeye çalışan olaylar ile birlikte parlamentonun kaybettiği itibarını yeniden geri alabilmesi için çalışmalar yapacağını ifade ederek resmen Başbakan'a askeri müdahale gerçekleştireceği bilgisini vermiştir. Görüşmeden sonra Demirel toplantı yaparak bakanlar ile fikir alışverişinde bulunmak istemiştir. Toplantıda, *"Ortalık fevkalade rahatsız", "İhtilal olur"* vb. ifadelerden sonra Demirel kendi fikrini şu sözler ile beyan etmiştir: *"Şimdi biz hükümetiz. Ordunun başındaki Genelkurmay Başkanı 'Altımı tutamıyorum' diyor, Cumhurbaşkanı 'Allah aşkına etmeyin, eylemeyin, memleket fenalığa gidiyor' diyor. Bu durumda Türkiye'nin bütün sorumluluğunu taşıyan adam ne yapacak? O benim. Ben ne yapacağım? 'Koyver gitsin' diyeceğim. 15 dakika sonra çıkacak kanun, o zaman ülke ya ihtilale gidecek veyahut başka türlü huzursuzluklara gidecek."* şeklinde konuşmasını yaptıktan sonra AP hükümeti hakkında kanunun onaylanmaması noktasında çıkarımda bulunmak doğru olacaktır. AP hakkında hükümet ya da komisyon kurma haklarının sahip olduğu doğrultusuyla talep reddedilmiştir. Dolayısıyla Anayasa üzerinde yapılacak değişiklik görüşmeleri de bir sonraki güne aksamıştır (Yılmaz, 2017: 51-52). 20 Mayıs günü İnönü, Cumhurbaşkanı Sunay'a yazdığı mektupta yazısı şu şekildeydi: *"Sayın Cumhurbaşkanı, CHP Genel Başkanı olarak ben ve partimin yetkili organları, siyasi hakların iadesi için Millet Meclisi'ne verilmiş bulunan 218 imzalı bir anayasa değişikliği teklifini destekleme kararı aldığımızdan beri, gerek Zatı Devletlerinin, gerek bazı yüksek komutanların uyarı ve ısrarlarına muhatap olmaktayız"* sözleri ile siyasi affın mümkün olmayacağını ifade

etmek istemiştir. Demirel ise seçimlere gidilmesi ve ordunun siyasete müdahale etmesine yer olmadığı tarafındaki görüşe hâkimdi. Nihai karar itibariyle sonraki günlerde anayasa değişikliği teklifi Komisyona geri alınmıştı. İnönü Anayasa değişikliği teklifini sunuyor, Demirel ise bu durumda seçime gidilmesi yolunu uygun buluyordu ve en sonunda da Demirel'in teklifi onaylanmıştı. Böylelikle darbe olmayarak Bayar ve diğerlerinin 27 Mayıs 1960 darbesinde ellerinden giden siyasi hakları 1970'li yılların yarısına dair devam etmişti (Yenişafak Gazatesi; 'Darbenin Ucundan Dönüldü').

Türkiye tarihinde yaşanan darbeler ve girişimler göz önüne alındığı zaman demokrasiye ne denli müdahale edildiği ortadadır. Demokrasiye her seferinde edinilen müdahaleler ülke adına zararlar verdiği gibi halk da derinden etkilenmektedir. Sadece bu dönemde yaşayan halk değil aynı zamanda gelecekteki tüm halkı da etkileyerek tarihte yerini almıştır. 20 Mayıs 1969 tarihinde ordunun darbe yapıp müdahale etmesinin yerine seçim yaparak bunu oy ile belirleme kararı demokrasi açısından kurallar ve yapılması hakikat olan gerekçeler çerçevesindedir. Darbe önlenerek yerini seçime bırakması fikrindeki çözüm önerisi darbenin kaçınılmaz olumsuz sonuçlarını engellemekle birlikte tarihe geçecek kötü bir olayın da önüne geçmiştir.

2.6.5. 9 Mart 1971 Darbe Teşebbüsü

9 Mart 1971 tarihli darbe teşebbüsünün önde gelen ismi Doğan Avcıoğlu, Türk Silahlı Kuvvetleri ile iletişime geçmiştir. Avcıoğlu'nun düşüncesine göre 1969 yılında dek ortada bariz olan sorunların çözülmesi olarak nitelendirdiği ordu ile iletişim halinde kalabilmek amacıyla Devrim Dergisi'ni yayınlamıştır. Dergi içeriğinde gücünün aşikar olduğunu belirttiği ve 'antiemperyalist' olarak mücadeleye gidilmesini öngördüğü orduya vazifesini yapmasına yönelik imalarda bulunurken yeniden bir oluşum içerisine gitme planlaması yaptığı belirtilmektedir. Oluşumdan kast edilen yeniliklerde ise; NATO'dan ayrılmak, banka ve sigorta temellerine dayalı işleri devlet kontrolüne vermek vb. düşüncelerin bir an önce yapılmasını istiyordu. Avcıoğlu'nun istekleri ve düşünceleri 9 Mart 1971 tarihinde geri dönüt alacak,

Doğan Avcioğlu ve Cemal Madanoğlu önderliğinde bir araya gelen subaylardan oluşan cunta gerçekteşmemiş olan bir darbe girişiminde bulunmuştur. Bu girişimden sonra orduda daha üst rütbelere tarafından daha önce de bahsedilen 12 Mart Muhtırası yayınlanacak ve seçimler konusunda da 14 Ekim 1973 tarihinde gerçekteşecek olan seçimlere kadar ara rejim dönemine girilmiş olacaktır (Ankara Üniversitesi, Açık Ders Malzemeleri). Görüldüğü üzere hükümete müdahale hususunda 9 Mart cuntası kendi düşünceleri doğrultusunda devrim temelli bir ideoloji içermekteydi. 1965 yılındaki seçimlerden sonra ve 1971 yılına doğru Avcioğlu'nun planlamaları bu hususa dayalıdır. Yine Avcioğlu'na göre parlamento karşısında kararlarını biran önce verebilen ve verdiği kararlar daima destekleyicisi bulunan fikirler doğrultusunda olmak kaydını içeren bir sistemi benimsemektedir. Avcioğlu 27 Mayıs Anayasa Komisyonu'na karşı çıkmış ve bu karşı olma durumu bu nedenle açıklanabilmektedir. Parlamento kararlarına karşı verilecek kararların bu bahsedildiği gibi olmasının sebebi Avcioğlu açısından Fransız siyasetçilerden ilham alarak edindiği tartışma konusu olmuştur. Dönemde öngörülen askeri ihtilal olmuş fakat önceki diğer ihtilallerden farklı olarak 'devrim' niteliği taşımamaktadır. 9 Mart cuntası ifşa edilerek 12 Mart Muhtırası verilmiştir. Avcioğlu'nun hedeflediği aslında tam olarak bu olmamakla birlikte netice dâhilinden daha evvel Demirel'in istifası ettirilmesine karşılık parlamento ve siyasi partilerin hala geçerliliğini sürdürmesi Avcioğlu'nun ideolojisi doğrultusunda amacına gitme yolunun başarısızlıkla sonuçlandığını ortaya koymaktadır (şahbaz, 2018: 4-10).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ORDU-SİYASET İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisinin Ekonomik Bağlamda Değerlendirilmesi

Türkiye tarihi incelendiğinde ortalama olarak on yılda bir kez darbe yapıldığı genelleyci bir ifade ile açıklanabilmektedir. Darbe yapılmasının nedenleri ve gerekçeleri göz önüne alındığı zaman durum birden fazla etkenle ifade edilmektedir. Hal böyle olunca, durumu daha açıklayıcı ifadelerle ortaya koyabilmek için darbenin yapılmasının hem ordu hem de yöneticiler ile aralarında olan ilişkinin ülke açısından ekonomik değerlendirmesini yapmak geniş bir yelpazeden durumu ele almayı gerektirir. Bu olayı ele almanın en önemli basamaklarından birisi, devletlerin varlığını ve ilişkilerini devam ettiren ve en önemli husus olan ekonomik boyutudur. Ülkelerin uluslararası arenada varlıklarını devam ettirebilmesi için finansal kaynakları ve üretim olanakları değerlendirilir. Ülkelerin üretime ayırdıkları pay doğrultusunda üretken bir yapıya sahip olmaları, onları daha özgür ve dışa bağımsız bir ülke haline getirmektedir. Üretim yönündeki eksiklikler dışa bağımlılığı arttırırken, ülkede gelişen olaylar doğrultusunda ürün ya da tüketim üzerine yapılan ithalatlar dış borçlanmaya sebep olabilir. Çalışmanın konusu olan ordu ve siyaset ilişkileri doğrultusunda çıkarıma varmak gerekirse; darbe yapılan yıllarda ülke içerisindeki karışıklıklar neticesinde uluslararası ilişkiler ve ticaret anlayışı durağan noktaya ulaşabilir. Bu doğrultuda dış ülkeler ile ticaret yapılmaması ve aynı şekilde ülkede üretilen ürünlerin ihracatının olmaması, darbe süreci döneminde ülkeyi kendi içerisinde bırakmaya yöneltebilir. Bu durumda gündelik yaşamın devam etmesi için yapılması gereken üretimler ülke içerisinde yapıldığı sürece, ülkenin gelecek nesilleri açısından kaynak tüketimleri marjinal faydasının dışında da kullanılmak zorunda kalmış olabilir. Üretime devam eden fabrikaların işlenmiş hammadde ve kaynak gereksinimleri dışa bağlı durumdayken sağlanamaması halinde üretim faaliyetlerinde gecikmeler yaşanabilir. Bu da sadece mevcut yılı göz önüne almaktan öteye giderek ülkenin ekonomik veri değerlerini etkileyen unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayi ve teknoloji sektöründeki dışa bağımlılık duraksama potansiyeli en yüksek sektörlerdendir. Durum somut ifadelerle günümüzden bir örnekle açıklanacak olursa;

hava savunma sanayideki teknolojileri, ambargo ve benzeri sebeplerden uzun süre ulaşılamaması sonucunda kısa ve orta vadede çekmiş olunan yoksunluk hali, uzun vadede bu teknolojileri, Türkiye'nin kendisinin üretmesi yoluna giderek bu alanda uluslararası düzeyde rekabet edilebilir seviyeye gelmesine sebep olmuştur. Kısaca her kriz negatif etkilerinin yanı sıra gelecek yıllar açısından kendisini geliştirme fırsatı yakalamasına neden olabilmektedir. Sonuç olarak bu durum bazı sektörlerde pozitif etkiye neden olurken bazı sektörlerin üretiminin aksamasına neden olabilmektedir. Bahsi geçtiği gibi ülke içerisinde gelişen olay ve durumlar uluslararası alanda ekonomik ilişkilere değinebilmekte ve hem pozitif hem de negatif sonuçlar doğurabilmektedir.

Çok partili hayata geçiş süreci döneminde birçok denemenin ardından Demokrat Parti ile bu sürece geçiş yapılmıştır. Demokrat Parti hükümetin başında iken “İslami Tepki” ile beraberinde ekonomi, yolsuzluk ve siyasi başarısızlıklar ile de mücadele etme sürecinde bulunmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri bu durumun gidiş hattını ve ekonomik açıdan oluşan eksilteli durumun yönünü değiştirmek için 1960, 1971 ve 1980 tarihlerinde siyasi yönetime müdahale ederek hükümeti devralmış ya da istifa etmesine yöneltmiştir (Demir, 2010: 16). Bahsedilen yıllarda olduğu gibi tarihi açıdan değerlendirme yapıldığında askeri müdahaleler demokrasinin gereklerine ve işleyişine aykırı olarak girişimde bulunmuştur. Askeriyenin bu girişimleri hükümetin artık görevini yerine getirmemesine yönelik ekonomik krizlerin yaşanması hususunda kendileri açısından hak olarak gördükleri müdahaleyi gerçekleştirmiştir. Özellikle 12 Eylül 1980 tarihinde yapılan darbenin nedenleri hal ile paylaşıldığında ekonomik nedenlere değinilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin öncülüğünde kapitalist ve küresel yeni dünya düzenine adapte olabilmenin adeta bir şartı olarak değerlendirilen “24 Ocak Ekonomik Kararları” günlük yaşama uygulanma konusunda öne sürülmüştür. Ekonomi açısından geleceğe yön vereceği düşünülen bu kararların hayata geçebilmesi için çok partili hayat sürecindeki muhalefet partinin disiplin altına alınması ve toplumun da aynı şekilde birliktelik içerisinde olması zorunluluk haline gelmiştir. Şartlar bunu gösterirken sadece askerin bunu sağlayabileceği düşüncesi 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen darbeye yönlendiren nedenlerden birisidir (Çakan, 2024: 150-151). Ülkede yaşanan kriz

aşıkardı. Ülke genelindeki kriz her kesimi etkilemiş ve Türk ekonomisinin çöküşe doğru gittiği süreçte adeta bıçak kemiğe dayanmış, ülkeye borç ya da çek veren ülke dahi kalmamıştı. Halk arasında oluşan kuyruklar, ülke geneline yayıldığında maddi gücün olmaması, ampulden benzine, tuzdan şeker kadar temel ihtiyaçları dahi içeren ürünlerin olmaması ve karaborsacılığın uygulanması ile sefil bir hayat sürmek zorunda kalan halk zor durum içerisindeydi. Süleyman Demirel, eskiden beri tanıdığı ve güvendiği isim olan Turgut Özal'ı yanına alarak toplantılar yapmış ve ekonominin bu denli kötü gidişini durdurabilmek ve hatta geleceğe dahi yön verebilecek planlamalar ve politikalar yapmak istiyordu. Bu planlamaları yapmasındaki neden ülkede yaşanan krizdi ve krizin oluşmasına sebep olan etkenler şu şekilde listelenebilir (Tatlısu, 2017: 67):

- Enflasyonun çok yükseklerde seyir etmesi,
- Döviz ile yüz yüze kalınan darboğaz,
- Günlük yaşamı etkileyecek ürünlerin olmaması, karaborsa ve sıraların oluşması,
- Üretimin duracak noktaya gelmesi ve işsizlikteki olağan dışı artış,
- Tüketilecek enerjinin sınırlılığı ve ulaşımın duraksaması,
- İşçilerin, işverenler ile sorunlar yaşamaması ve grevler,
- Gelir dağılımının çok dengesiz olması,
- Anarşinin halk arasında git gide yaygınlık göstermesi,
- Vergilendirmenin uyum içerisinde olmaması,
- Kamu iktisadi teşebbüsünün kar marjının aksine artık zarara sokması,
- Petrol sıkıntısının hakim olmasıdır.

24 Ocak Kararlarının alınmasında halkın ve ülke genelinde hakim olan bu sıkıntılar gitgide varlığını daha derin hissettirmeye başlarken bu durum artık katlanılmayacak seviyeye geldiğinde, bir politika oluşturma düşüncesi yayılmıştır. Ülkedeki herkesi yakından ilgilendiren gidiş politikacılar, siyasetçiler ve işadamları dahil her kesimden oluşan kitle durumun vahameti içerisinde çözüm arayışı içerisine girmiştir. Çünkü ülkeye bir dolar dahi borç verilmemeye başlanmış, merkez bankası çekleri reddedilip kısır döngü içerisinde kalınmıştır. Süleyman Demirel Turgut Özal'ı

arak Başbakanlık Müsteşarlığı'na getirerek ekonominin başına getirmesi artık durumu kurtaracak isim olduğunun kanıtı niteliğindeydi.

Ekonominin düzeltilmesi ve ülke genelinde yaşanan krizin artık durdurularak halk arasında çıkan arbedenin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu planlamalar hem darboğazı hem de gelecek yıllardaki kalkınmalara dahi değebilecek bir noktaya adım atma niteliği taşıyan, 24 Ocak Kararları doğrultusundaki zeti şu şekildedir (Danışman, 1983: 25-27):

- Ekonominin genel olarak ele alınması ve etkili aktör olarak rol alabilmesini sağlamak için Başkanlık nezdinde yeni özel komite ve daireler oluşturulmuştur.
- Fiyatlardaki sınırlar kaldırılarak ilerleyen dönemlerdeki fiyat skalasını KİT'lerin sağlaması, temel ısınma ve tarıma dayalı ve bazı üretim alanlarında kullanılan enerjiler gibi bazı istisnalar hariç KİT'lere para yardımının olmaması adına ortak karar alınmıştır.
- Tarım rnlerindeki ihracata yönelik ve çiftçilere yönelik desteklerde bulunarak, ihracat ürünlerinin yatırımına destekte bulunmak, ihracat sigortası sistemli bir hal alana dek risk korumacılığı politikası kararlaştırılmıştır.
- Türk lirasının 1 dolar karşısındaki değeri 57 TL'den 70 TL olarak düzenlenmiş ve dışarıya ürün satımında çeşitli döviz kuru düzeni sonlandırılmış, yalnızca gübre ve zirai ilaçların alımında sınır 1 dolar karşılığı 55 TL olarak sabitlenmiştir. Döviz kurunun çeşitlerindeki düzenlemelerde tarım sektörü öncelikli olmuş sonrasında ise yapılan devalüasyonlar 1981 yılının Nisan ayına dek sürmüştür.
- Liberalleşme doğrultusunda ticaretler ve ödeme sistemleri faaliyete geçmiş, bankalar dövize yönelik birikimlerini mevcutlarında 0.25'den 0.80'e arttırılmıştır.
- Bazı sektörlerde izin verilen dövizler ile alınmak şartıyla, eğer ihraç edilecek üründe kullanılacak bir malzeme ise gümrük vergi oranlarının alınmaması kararlaştırılmıştır.

- Üretimin yapılmasına teşvik sağlanması için ihracatçılara destekler esirgenmemiştir.
- Türkiye Merkez Bankası reeskont yüzdelerini yükseltmiş ve ek olarak kredi faiz oranları 2 puan daha yukarı taşınmıştır.

Ülke ekonomisinin tamamını kapsayan ve herkesi ilgilendiren '24 Ocak Kararları' açıklandıktan hemen sonra olmak kaydıyla 3 yıl boyunca yürürlükte kalmış ve dışarı olan borçlar konusunda ödeme ve ödeme günü verme hususunda hemfikir sağlanmıştır (Danışman, 1983: 25-27).

Yukarıda bahsi geçen maddeler incelendiğinde ekonomi ile ilgili alınan kararların ülkenin bütününe kapsayan alanlar olduğunu görmek mümkündür. Kararların genel ifadesi ve gösterdiği hedef doğrultusunda istenilen durum aslında üretimin sağlanması ve üretim sağlamaya yönelik teşviklerden bahsedilmiştir. Yaşanan kriz ve ülkedeki yokluk durumu halkı derinden sarmaya başlamış ve eğer ekonomik gelir olarak bir sınıflandırma yapılacak olursa artık alt, orta, üst sınıf gibi tüm sınıfa değen bir ekonomi ile karşı karşıya kalındığı anlaşılmaktadır. Ordu ise halkın bu durumunu ve ülke gidiş seyrini gördüğü durumda artık müdahale etme düşüncesini gizlemeyip birçok kez müdahalelerde bulunmuştur. Cumhuriyet'in kurulmasında ordu ön planda olduğu için ve kurulan Cumhuriyet'te oluşan aksi bir durumda, ki özellikle halkın bu denli yoksulluk çekmesinde artık duruma müdahale etmenin kendi üzerlerine düşen görev ve sorumluluklarının dahilinde olduğunu temel fikirleri edinmişlerdir. 24 Ocak Kararları'nda da görüldüğü gibi ülke ekonomisinin kötü bir seviyeye gelmesi ve artık işlerin çığırından çıkması durumunda ordu bu duruma müdahale edip düzenin değiştirilmesine yönelik baskılar kurmaktadır. Bunu bazen hükümeti devralıp yeni bir hükümet kuruluncaya kadar ikame olarak görev yapması bazen de uyararak ve hatta baskı yaparak düzenleme getirilmesi şeklinde yapmıştır.

Daha önce de bahsedildiği gibi 12 Eylül 1980 tarihinde darbe yapılmıştı. Darbe yapılma nedenleri incelendiği zaman halk arasındaki ayrışma ve kesin hatlarla oluşan kutuplaşmaların yanı sıra ülke ekonomisindeki seyir halinden de pek hoşnut değillerdi. Ülke ekonomisinin kötü durumda olması sonucu halk durumdan rahatsız ve zor günler geçirmekteydi. Halkın finansal olarak sıkıntı çekmesinin üzerine

ordunun hükümete müdahale etmesi, duruma el atma nedenleri arasında olmuştur. Durumu daha açıklayıcı ve sayısal veriler kullanarak ifade etmek gerekirse 1980 yılında yapılan darbenin önceki yıllarında ülkenin 1987 baz yılı gayri safi milli hasılası ile darbeden sonraki yıllardaki gayri safi milli hasılasını incelemek gerekir. Türkiye'nin 1977 yılındaki cari fiyatları ile gayri safi milli hasılası 1.108.271 milyon TL'dir. 1978 yılında gayri safi milli hasılası ise 1.645.969 milyon TL' olarak artış göstermiştir. 1979 yılında bu veriler 2.876.523 milyon TL ile artışa devam etmektedir. Darbenin gerçekleştiği yıla başka bir ifade ile 1980'e gelindiğinde ise bu artışın eski yıllara nazaran daha fazla olduğu görülerek bu değer 5.303.010 milyon TL'dir. Önceki yıllarda artış miktarları minimum düzeyde iken 1980 yılındaki yükselişin boyutunun fazla olması 24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararlar ile ekonomide bir canlılık sağlandığı söylenebilir. Darbeden sonra ise 1981 yılında 8.022.745 milyon TL olan gayri safi milli hasıla 24 Ocak Kararları'nın ekonomideki etkinliğinin devam ettiği aşikar bir durum olarak görünmektedir (TÜİK). Ayrıca ek olarak ülkenin dış borçları ve muhtaç olarak nitelendirilen para miktarları göz önüne alındığında ödemeler dönemin gündemindeki sorun haline gelmiştir. Daha önce de bahsedildiği gibi Merkez Bankası'nın verdiği çekler artık kabul edilmemesi üzerine borçlanma ve ödeme politikaları oldukça derin bir buhran yaşatmıştır. 1973-1977 yıllarındaki beş yıllık kalkınma planları incelendiği zaman Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları'nda ki ödemeler dengesinin üzerinde oldukça fazla durulmasından sonra bu planlarda da dış ticaret açısından kalkınmayı sınırlandıran ve engel teşkil eden durumları ortadan kaldıracak düzeyde politikalar oluşturmak hedeflenmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1973-1977).

Durumu darbe ile bağlanacak olursa ekonomideki durağan dönemler ardışık yıllar ile varlığını sürdürürken, darbe yapılması ve ekonominin kötü durumda olduğunu ifade eden ordunun fikirlerinin dışardan bir gözle hükümete bildirdiği aksi durumlarda yapacaklarını beyan etmesi üzerine hükümetlerin ülkenin ekonomisi açısından oluşturacakları politikaların yönü belirli olmuştur. 1980 darbesinin öncesinde Türkiye ekonomik olarak kalkınma planları ile bir büyüme gerçekleştirmek istemekteydi. 1980 darbesiyle bu duruma müdahale de bulunuldu ve

ekonomide ki yön değiştirici etkiye sahip olunacak kararlar alındı. Darbe yapıldıktan sonra serbest piyasa ekonomisine geçilerek daha çok liberal politikalar uygulandı ve kalkınma hedefleri bu doğrultuda önem arz edecek değişimleri yaşamıştır. Darbeden sonraki dönemde özellikle darbe yaşanılan yılın sonlarına doğru Türkiye ekonomisinde liberalizasyon ve Turgut zal ile birlikte zelleştirme politikaları halim olmaktadır. Turgut zal zelleştirmelerin yapılması ile devletin asli görevlerine odaklanması ve kar marjı için balanma durumunu zelleştirme yapılarak sağlanacağını düşünüyordu. Darbe ncesi ve sonrası için belirlenen kalkınma planlarının ne denli gerçekleşip gerçekleşmediği tartışma konusu olarak hala sürmektedir. Kimileri Türkiye'nin 1980 darbesinden sonra ekonomik olarak büyüme ve gelişme görüldüğünü savunurken kimileri ise bazı kesimlere gelir açısından adaletsizlik getirildiğini ve sosyal düzende dengesizlik olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla 1980 darbesi öncesindeki kalkınma hedeflerinin 1980 darbesinin sonrasında tam olarak gerçekleşip gerçekleşmediği farklı görüş açılarına sahip ve tartışmaya müsait bir konu olarak değerlendirilmektedir. Darbe ile ekonomi bağlamında son olarak eklemek gerekirse ülkelere Standard & Poor's, Moody's ve Fitch Ratings gibi kuruluşlar tarafından ülkenin kredibilitesi hakkında bağımsı olarak notlar verilmektedir. Notlarını verirken söz konusu ülke içerisinde gelişen politik, ekonomik ve sosyal yapı göz önüne alınmaktadır. Bunun lke ekonomisine katkısını yabancı yatırımcılar ile açıklamak mümkün olacaktır. nk yabancı yatırımcılar yatırım yaparken, yatırım yaptıkları lgede gelişen olayları özellikle darbe gibi etkenleri göz ardı etmeyerek sermayelerini ülkeye bağlamaktadırlar. Sürekli darbe yapılarak demokrasi açısından engel oluşturulan bir ülkenin ekonomisinin yön değiştirmesinde yabancı yatırımcılar ile olan ilişkileri de etkili olabilmektedir.

3.2. Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisinin Demokrasi Açısından Değerlendirilmesi

Ordunun siyaset ile olan ilişkisi değerlendirme konusu olduğunda hangi alanda değerlendirme yapılırsa yapılırsın demokrasiye değinileceği aşıkardır. Ordu ve siyaset arasındaki ilişkinin ne yöne gideceğine ve nasıl evirileceğine karar veren, söz konusu toplumun tarihi yapısı ve siyasi kültürü tarafından belirlenmektedir. Siyasal kültürün içerdiği askeri vesayet durumu realistik bir biçimde ele alınacağı takdirde ordunun

var olma durumundan ve rejimin geleceği hakkındaki durumları değerlendirmek gerekebilir. Bundan dolayı askeriye'nin varlığının ve baskıladığı varoluş duygusunun temelinde siyasi kültür tarihi açıdan durumun izahında önemli rol oynamaktadır. Türk siyasi kültüründe çok partili hayata geçişi ile demokrasinin varoluş gereklerinin sağlanabileceği sisteme yönelik ani bir kararla sağlanmamıştır. Hatta genellikle sanayi toplumlarına ait olan toplumsal hareketlilik yirminci yüzyılın yarısından beri kuvvet edinmesiyle beraber karşıt çıkarılan çoğalmış, siyasi kültürde farklılıklar yaşanarak eşzamanlı ilerleme kat etmişlerdir. Duruma aykırı olarak kültürün temelini oluşturmaktan hareket eden geriye yönelik imalar ve güç bir durum oluşturma hali vuku buldukça krizler kaçınılmaz olmuştur. Bahsi geçen olayların başlangıcı 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan darbenin ardından artık standart bir olay olarak algı oluşturan Türk siyasal hayatının temel özellikleri belirlenmiştir. Tarihteki yaşanan olaylar doğrultusunda sebep arayarak toplum ile devlet arasında ayrışmanın yaşanmasını darbe ile yok etmek isteseler de aslında darbeler Türk demokrasisine hep bir pranga vurarak demokrasi açısından engel teşkil etmiştir (Mumyalmaz, 2019: 21).

Yaşanılan dönemin şartları içerisinde karşılaşılan sorunlar hep bir çözüm arayışı içerisinde gerek politikalar oluşturmaya gerekse ne tür bir çözüm ile refaha erilebileceği konusunda düşünceler içermektedir. Ordunun siyasi yönetime baskı oluşturarak ülkenin gelişimi ve siyasi olarak gidiş yönünün yanlış olduğunu ifade etmesi mevcut sorunun çözüm aracı olarak görülmüştür. Ancak demokrasi açısından durum değerlendirildiği zaman, demokrasinin karakteristik özelliklerine ve olması ulaşılması gereken noktaya çözüm üretmekte noktasında demokrasinin zan altında kaldığı öngörülmemiş ve hep bir bariyer olarak karşısında dikilmiştir. Halkın ve siyasi yönetimin özgür iradesi ile oy çokluğu sağlanarak politika oluşturmak mevcut durumdan çıkış bileti olarak sunulabilecek diğer bir yöntemdir. Fakat ordu, bahsedildiği gibi siyasi yönetime karşı varlığını hissettirerek adeta 'biz buradayız' diyerek kendini unutturmamaya ve Cumhuriyetin kurucularının subaylar olduğunu hatırlatmıştır. Cumhuriyet kurulması ile demokrasi sağlanmaya çalışılsa da bu baskı demokrasiyi hep bir sekteye uğratarak anlamını yitirme yoluna doğru itmiştir.

Türk tarihi incelendiği zaman demokrasi algısı ilkçağa kadar bir seyir olarak zamanla farklı anlamlar ifade etmiştir. Toplumlar sürekli olarak demokrasi açısından değerlendirmeler yaparak haklarını savunma yolunda olsalar da bunun temelinde aslında özgürlüklerinin kısıtlanmaması yatmaktadır. Türk tarihi ele alındığında demokrasi birçok engel içeren ve zorluklarla karşılaşan bir yoldan geçerek kimi zaman yükselmiş kimi zaman ise adeta dibi görmüştür. Türk tarihinden demokratik olma yönünde adımlar Osmanlı'dan itibaren görülmeye başlamış ve çalışmalar hep devamlılığını korumuştur. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte demokrasiyi yaşayabilme adına büyük bir adım atılsa da tek parti dönemiyle bu duruma aykırı sayılabilecek bir durum münhasır olmuştur. Zaman içerisinde birçok çalışma yapılmış ve çok partili hayata geçiş denemeleri olmuştur. Çok partili hayata geçiş birçok deneme ile başarısız olsa dahi nihayetinde Demokrat Parti ile başarılmıştır. Partinin tarafları açısından taraf olma veya Demokrat Parti'nin iktidar olmasından ziyade, muhalefetin artık oluşturularak iktidarın değişmesi ve bunu da halkın kendisinin seçerek demokrasinin sağlanması açısından önem arz etmektedir. Bu süreci II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin de yer aldığı Batı Bloğu demokrasiye yönelik çok partili hayat sürecinde etkili bir etken olmuştur. Çok partili hayat ile meclis içerisinde mevcut olan fikirler farklılık arz edebilecek ve çeşitlilik sağlanabilmesine imkan verecektir. Demokrasiyi sağlamaya yönelik politikalar ile birlikte demokrasi sağlansa da bu duruma karşı görüşler ne yazık ki mutlaka olmakta ve demokrasinin gerekliliklerine zaman içerisinde engel teşkil etmiştir.

Türkiye tarihindeki darbelerin birbirleri arasındaki süre zarfı dikkate alındığı zaman bu süreçte meydana gelmiş siyasi bir oturmuşluk olmamakla birlikte ekonomi açısından da toplumu bir hayli etkileyen durumlar ortaya çıkmıştır. Bu durumda toplum içerisindeki kutuplaşmalar ve sürekli şiddet eğilimi devam etmiş, ilerleyen yıllarda da darbe yaklaşımı hareketler ile birlikte demokrasiyi tehdit edici davranışlar sergilenmiştir. Darbe tarihindeki 1960 darbesi yaşandıktan sonra iktidarda koalisyon meyilli ortak fikirlerin sayısı yukarı yönlü hareket etse de bu ortak anlaşmalar kısa sürede ilerlediği aynı zamanda tepedeki koalisyon oluşturulurken takınılan yapıcı yaklaşım eyleme dönüştüğünde uzun bir süreç olarak kalıcı olmadığı anlaşılmıştır. Siyaset ile birlikte halkın içinde mevcut olan kuruluşlar

ve sendikalar bahsi geçen zaman diliminde hem düşünce hem de siyasi bakış açılarının göstergesi olmuştur. Bu durumda ise ülke geneline hakim olan kutuplaşma ve sert fikir ayrılıkları halkın içerisinde hakim olmaya devam etmiştir. İki darbenin arasındaki siyasi dönemde fikir çatışmaları, kavgalar ve huzursuzluk durumunun devam etmesini artık durdurabilmek için ordu darbe, muhtıra ya da ikazda bulunmak için mektuplar göndermeyi çözüm olarak bulsa da bu durumun demokrasiyi tehdit ettiği aşıkardır. Ordunun ifadesine göre iyi niyet göstergesi olsa dahi demokrasiye yapılan her müdahale, demokrasi işleyişi açısından temel ilkelere aykırı bir durumdur. Bahsi geçen bütün aşamalar ülkemizin demokrasininin temellerinin oluşmasında ve demokrasinin ne olduğunun empoze edilmesi açısından belirleyici unsur olması kaçınılmaz olmuştur. Güncel olarak bakıldığı takdirde maruz kalınan bu durumlar nezdinde demokrasi terimi yükseliş ve inişler görmüş olsa dahi ilerleyen gelecek tarih açısından kendisini gelişime uğratarak ve kötü tecrübeleri deneyim olarak lehine çevirerek varlığını korumaya devam edeceği öngörülen bir fikri oluşturmaktadır (Aslaner, 2022: 603).

İkinci Meşrutiyet'in kendisini var olma aşamasına iten süre zarfını aslına ve esasına bakarak ele alındığı durumda gerçekte ihtilal olduğunu ifade eden görüşler bulunmaktadır. Bu durumu ülkede ki halkın arz taleplerine göre ihtiyaçlarını göze alarak bir dominantlık sağlayarak rejim değişikliğine gidilmiştir. Başka bir ifade ile açıklamak gerekirse; Türk demokrasisi içerisinde ihtilal olarak ifade edildiği görülmektedir. Bu ifadelerin haricinde ise darbe ele alındığında özellikle belirtilir ki darbe, demokrasiye kem vuran ve demokrasininin işleyiş temellerine zarar veren aynı zamanda milletin kendi hür fikirlerini devre dışı bırakıp iktidarda olma sürecinde ki kavgayı zorlama olarak ifade edilebilmektedir. Darbe, nihayetinde ordunun müdahalesi olarak kimi zaman kurumsal kimi zaman ise ordu içerisinde rütbesi yüksek olan subayların oluşum içerisine girerek kendi içlerindeki hareketle yönetime el koyma eylemidir. Bu davranışlar başarılı olsa da başarısız olsa da demokrasiyi tehdit edecek unsurları barındırdığından dolayı olumlu bir durumu ifade etmemektedir. Günümüze kadar olan durum göz önüne alındığı zaman Tanzimat başlangıç olmak üzere, çok uzun sayılan bir geçmiş olduğu halde kurumsallaşmanın henüz gerçekleşmediği görülebilmektedir. Bu ifadelerde bulunulurken yaklaşık her

10 yılda bir darbe yaşanan bir geçmişe sahip olması ifadelerine referans olabilmektedir. Darbelerin demokrasi açısından boyutu ele alındığı zaman, hükümeti demokrasi dahilinde olmayarak değiştirme ya da müdahale etme süreçleri günümüzde dahi hala çözüme kavuşmamış bazı sorunları teşkil etmektedir. Bu sorunlar içerisinde ülkede ki insanlar ve devlet birbirleri ile mesafeli olmuş ve kendi benliklerini kendi ülkelerinde bulamaz hale gelmişlerdir. Darbeler neticesinde sadece darbeyi yapanlar ile darbe yapılan kesim etkilenmekle kalmayarak hem ülke tarihine yazılmış negatif bir durum hem de halkın çok fazla etkilendiği kötü hatıralar yaşanmış olmaktadır (Gökçen, 2021: 1-2).

3.3. Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisinin Toplumsal ve Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi

Türkiye tarihi incelendiği zaman darbelerin gerçekleştiği süreçte ordu ile siyasi yöneticilerin ilişkisi incelenmiş ve darbe nedenlerine değinilerek neden darbe yaptıklarına ilişkin düşünceleri ortaya konulmuştur. Darbe yapılması ile birlikte etkilenenler ülkede mevcut halkı da ele alarak neler yaşadıkları hususuna değinmek gerekir. Darbe gerçekleştiği takdirde halk hem o dönemde hem de gelecek dönemde yaşadıklarını hatırlayacak ve gündelik yaşamında bu anlarını hatırlayarak yaşamındaki değişimlere maruz kalmak zorunda kalacaktır. Bu açıdan ordu ile siyaset ilişkisinin toplumsal ve sosyolojik açıdan, halkın içinden olan sanat icra edenlerin eserleri doğrultusunda sanat ve edebiyata etkisi açısından ve halkı bilgi ve bilinçlendirmeye yönelik aynı zamanda haberdar etme görevini üstlenen medya açısından ayrı ayrı değerlendirmek darbelerin ilişkiler ve sonuçlarını ortaya koymada açıklayıcı olacaktır.

3.3.1. Darbe Dönemlerinin Baskılanmış Toplumunun Sosyolojik İncelemesi

Toplumsal değişim, geniş bir tabir ile ele alındığında toplumun var olmasının temelinde bulunan faktörlerin konjoktüre kendini uyarlaması sonucu toplumun yaşadığı adaptasyon sürecidir. Toplumsal değişim de kültür, dini inanç, dil, ekonomi,

teknoloji ve siyaset gibi ögeler toplumsal değişimin oluşum sahasıdır (Apalı, 2016: 397). Çalışmanın konusu olan ordu ve siyaset ilişkisi bağlamında toplumsal değişimin ekonomi, siyaset ve kültürel oluşum sahalarını incelemek gerekir. Bu noktada karşımıza ordu siyaset ilişkisi açısından darbe dönemi öncesi, sonrası ve hatta iki darbe arası süreçte toplumsal kutuplaşma kavramı çerçevesinde ele alınması durumu açıklayıcı nitelikler barındırabilir. Kutuplaşma kavramsal bir ifade ile açıklandığı takdirde, birbirleri ile farklı cephelerde bulunan aktörler ile bu aktörlerin tarafı olanlar arasında gerçekleşmektedir. Kutuplaşma tabirine göre, “Biz ve onlar” olarak ayrışma yaşanmaktadır. Bu olay siyasi ideolojilere ve kültürel yapıları bakılmaksızın dünyanın neresinde olursa olsun aynı ifade ile oluşmaktadır. Yer fark etmeksizin her yerde aynı sistemsel şekilde var olmaktadır (Mertek, 2022). Toplumsal kutuplaşma, bireylerin fikri düşünce ve ideolojilerini demokratik yollardan ifade etme imkânı bulamadığı ya da bastırıldığı dönemlerde yakut tam tersi siyasi istikrarsızlığın yaşandığı ve otoritenin zayıfladığı dönemlerde anarşi ve kaosu besleyicisi konumunda yer almaktadır. Siyasi otoriteyi elde etmek noktasında söz hakkını elde etmek isteyen sosyal gruplar bir başka ideoloji ile bunu elde etmek niyetinde olan diğer sosyal gruplarla fikrîsel ve fiziksel çatışmalar yaşamaktadır. Bu kutuplaşmış ve kaotik zemin belirli bir süre içerisinde düzenin tekrar sağlandığı bir duruma evirilmediği takdirde ordu huzur, istikrar ve düzeni sağlama misyonunu kendinde hak olduğunu iddia ederek demokrasiye aykırı olarak siyasi yönetime karşı uyarı mektupları, muhtıra ya da darbeler ile müdahalede bulunmuştur.

Demokrasi açısından siyasi kutuplaşmalar ele alındığı zaman iki darbe arası dönemde yoğun olarak küresel ideolojiler olan liberalizm, sosyalizm, faşizm ve komünizmin ülkemizdeki taraftarları birbirleri ile antidemokratik yollarla sokağa dökülmüşlerdir. Anarşi kargaşa ve kaos ortamını oluşturarak birbirleri ile mücadele içerisine girmelerine sebep olmuştur. Bu durum fiziki olarak taraflar arası kavgaya dönüştüğünden darbe sürecine giden yolun taşlarını döşemiştir (Uslu, 2022: 557). Genel olarak darbe öncesinde siyasal kutuplaşmaların keskinleşmesinden kaynaklı toplum içinde fikrîsel ve fiziksel çatışma ortamı oluşmaktadır. Bu durum toplum içerisinde bireylerin birbirlerini ‘şucu, bucu’ şeklinde etiketlemeler yapmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla halk arasındaki kavgalar, kargaşalar ve hatta keskin bir

fikir ayrılıklarından dolayı kutuplaşmalar mevcuttur. Bir mahalle içerisinde siyasal kutuplaşmadan önce huzur ve güven içerisinde komşuluk yapan iki kişi, siyasal etiketlemeler ve kutuplaşmalar sonucunda aralarında kişisel bir husumet olmaksızın düşman haline gelebilirler. Bu etiketlemeler siyasal bir taraf olmayan apolitik kişilerin de bir taraf haline gelme zorunluluğu hissettiği dönemlerdir. Bu dönemlerde toplumun siyasallaşması zirve noktaya çıkarmaktadır.

3.3.2. Darbelerin Sanata ve Edebiyata Etkileri

Darbelerin gerçekleşmesi sadece son yüzyıl değil, temel yapısı göz önüne alındığı zaman daha önceki yüzyıllara kadar dayandığı aşıkardır. Devletlerin oluşumunun var olması ile birlikte iktidar mücadelesi hep varlığını devam ettirmiş ve sadece bu mücadele ile kalmayıp sistemin artık farklılaşmasıyla birçok alanda olduğu gibi edebi alanda da sanata ilişkin olarak birçok değişimler ve kısıtlayıcı etkiler meydana gelmiştir. Darbeler neticesinde ekonomi hasar aldığında yanında imkanları da daraltarak toplumun tamamında bir zorluk yaşatmıştır. Aslında kapitalizm burada yaşanan bir olay olarak yorumlanabilir. Darbeler ekonomik, sosyolojik ve toplumsal alanlar gibi birçok alanı etkilemekle birlikte aynı zamanda insanların düşüncelerini aktarıp ifade ettikleri alanları ve duygularını paylaştıkları alanlarda, edebi unsurlarda da etkileri belirgin olmuştur. Edebi eserler açısından kullanılan kelimeler ve tabirler darbeler ile toplumu etkileyerek kelimelerinin anlam yönleri değiştirebilir ve sınırlama içerisine sokabilmektedir. Kelime dağarcıklarının yanı sıra darbeden kaynaklı özgürlükleri kısıtlanan edebiyatçılar, tiyatrocular, sinema sanatçıları ve benzeri ilgi alanlarında icraat gösterenler sanatlarını icra edememişlerdir. Durum böyle olunca artık halk içine kapanık bir hal alıp psikolojik açıdan daralma yaşayarak halkın genelinde bir karamsar düşünce temeli oluşmuştur (Unay 2022). Darbeler ele alınarak durum açıklanacak olursa 12 Eylül darbesi ile birlikte yasaklanan kitaplar ve filmler çok sayıda mevcuttu. Yasaklanan kitaplardan bir kaç listelenecek olursa şu şekilde sıralanabilir:

- *Adalet Ağaoğlu'nun; Fikrimin İnce Gülü,*
- *Necip Fazıl Kısakürek'in; Vatan Dostu Sultan Vahidüddin,*

- *Yaşar Kemal'in; İnce Memed ve Demirciler Çarşısı Cinayeti,*
- *Attila İlhan'ın; Böyle bir Sevmek,*
- *Orhan Kemal'in; Murtaza,*
- *Nihat Berham'ın; Darağacında Üç Fidan,*
- *Pınar Kür'ün; Yarın Yarın,*
- *Işıl Özgentürk'ün; Kuş Ne Yana Öter,*
- *Yaşar Miraç'ın; Trabzonlu Delikanlı,*
- *Can Yücel'in; Rengâhenk,*

adlı eseri darbe dönemi yasaklanan kitaplar arasında yer almaktadır. Sadece yerel yazarların eserleri yasaklanmakla kalmayıp aynı zamanda bu dönemde yasaklanan birçok yabancı eserde vardır. Yasaklanan eserlerin sayısı öngörülenden çok çok daha fazlaydı. Bu sayının fazla olması yetki açısından değerlendirilirse Sıkıyönetim Komutanlığı'nın hepsinde ayrı ayrı olarak kendilerinde yasaklama ve sansür getirme yetkisi mevcut olduğu göz önüne alınmıştır. 12 Eylül 1980 tarihinin yaşandığı darbe döneminde yasaklı eserlerin çok olmasından kaynaklı, evlere baskın yapıldığı durumlarda kolluk kuvvetleri listeyi takip etmekte zorlanarak listeyi artık göz ardı ederek tedbir amaçlı tüm kitapları toplamaktadır. Bahsi geçen dönemde yaklaşık olarak 39 ton kitap, dergi ve gazete toplanıp yakılmış ve yok edilmiştir. Bu denli kitap, dergi ve gazetenin imha edilmiş olması toplumda okuma alışkanlığının sekteye uğramasına sebep olmuştur. O dönem ele alındığında bugün ki teknolojik gelişmeler ve haberleşme imkanlarının daha kısıtlı olduğu göz önüne alınırsa toplum, basılı yayın organlarından uzaklaştırılarak kendinden bir haber hale gelmiştir. (Beriş, 2022: 295).

Sanat ve edebiyat üzerinde yasaklar, kısıtlamalar, imhalar vb. sınırlamalar bu eserleri icra edenleri daha önceden yazdıklarından daha sınırlı ve içerik olarak darbe dönemi öncesi düşüncelerinden farklı görüşlerini beyan etmelerine neden olmuştur. Bu yaşanan durum edebiyatta daha romantik ve hayatın gerçekliklerinden uzak didaktik olmayan yahut darbeci rejimin ideolojisini dikte etmeye çalışan bir profile dönüşmüştür. Bu oluşan durumu otosansür kavramı ile açıklamak mümkün olacaktır. Otosansür kavramı Hayes, Glynn ve Shanahan öncülüğünde tanımlanmıştır. Bu

tanıma göre birey kendi düşüncesi ile aynı yönde düşünceye sahip olmayan topluluk içerisinde asıl düşüncesini gizli tutmaktadır. Otosansür, kendi düşünceleri dışındaki düşünceyi savunan kişilere karşı, kendi düşüncelerini alenen açıklamaktan sakınarak bu kararı kendi isteği ile vermesi olarak tanımlanmaktadır (Dolma, 2019: 246). Darbe dönemlerinde otosansür, bireyin toplumun düşünceleri ile doğrusal yönde düşünceler ifade etme çabası ile değil darbeyi gerçekleştirenler ile düşünce birliği yapmaya kendini yönlendirmesidir. Aslında uygulanan sansür, belirli çerçeveler çizse de kişi kendine o çerçeveler içerisinde başka çerçeveler çizerek düşünsel alanını iyice daraltmıştır. Eserlerde çok seslilik, tartışmacı bakış açısı yahut eleştirel yaklaşımlar sergilenememiştir. Bu durum darbe döneminde kalmayıp darbe sonrası yaşamda da varlığını devam ettirerek nihayetinde oluşturduğu düşünce özgürlüğüne karşı tutumunu devam ettirmiştir. Toplumun bu denli içine kapanarak, sanki karşıt düşünce içerisindeymiş gibi varlığını devam ettirmeye çalışması, toplumdaki bireyleri belirli bir kalıba sokarak tek tipleştirmiştir. Siyasal olsun ya da olmasın hakim görüş ve ideolojiye muhalif olmak tehlikeli bir yaklaşımın gibi kabul edilip, toplum genelinde muhafazakâr ve sağcı bir ideoloji baskın hale gelmiştir.

3.3.3. Darbelerin Medya Üzerinde Oluşturduğu Etkiler

Ordu siyaset ilişkisi ele alındığında ordu yönetime el koyma düşüncesi ile yönetime müdahalede bulunduğu ilk olarak vesayetini hissettirdiği kurum radyo olmaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi darbelerde ilk olarak radyo yayınları kesilmiştir. Radyo yayınları kesilerek ordu tarafından hazırlanan darbe bildiri metinleri radyo aracılığı ile ülke geneline duyurularak ihtilalin gerçekleştiği haberi verilmiştir. Bu işlem birkaç gün içerisinde defaatle tekrarlanarak devam etmektedir. Bununla beraber yazılı basında darbenin oluşumunda yayımlanan gündelik yayımlar sekteye uğramaktadır. Darbe öncesinde darbeyi gerçekleştirenlerin toplumsal kaosa neden olduğunu düşündükleri ve kendi ideolojileri ile çelişen fikir beyan eden gazetecileri askeri vesayetin gölgesinde gerçekleşen yargılamalarda cezalandırılmışlardır. Gazetecilerin haberlerinden ve fikirlerinden ceza aldığı bir ortamda özgür basın ortamının varlığından söz edilememiştir. Bu bağlamda darbe sonrası dönemde de gazeteciler askeri vesayet korkusu ile özgürce haber

yapamamışlardır. Darbe döneminde gazetecilere ve medyaya uygulanan sansür darbe sonrası dönemde yerini otosansüre bırakmıştır. Demokratik toplumun önemli sac ayaklarından olan özgür basın sadece darbe döneminde değil sonrasında da uzun bir süre tek sesli bir yapıya bürünmüştür. Bu noktadan hareketle darbeler ülkemizi on yıl gelişim açısından geriye götürüyor algısı var olmaktadır.

12 Eylül ile yapılan darbenin basına karşı yapılmasında 13 gazeteci aranmış, 31 gazetesi cezaevinde yatmış ve 3 gazeteci de öldürülmüştür. İstanbul gazeteleri bu süreçte 300 gün yayın yapamamış, 927 gazeteci yasaklanmış ve 300 gazeteci de saldırıya maruz kalmıştır. Bununla birlikte 927 filme ise izlenme yasağı getirilmiştir (Beriş, 2022: 300-301). Yukarı bahsedildiği gibi düşünce özgürlüklerine getirilen kısıtlamalar ve yasaklamalar dahilinde yaptırım olarak cezaların da varlığı, gazetecilerin aranması, yakalanması ve hatta saldırıya maruz kalarak öldürülmesi durumu açıklar niteliktedir.

İlerleyen dönemlerde medya artık büyük şirketlerin ya da kesimlerin kontrolü altına alınmıştır. Bu duruma doğru yönlendirilmesinin arkasında ekonomik olarak düşünüldüğünde Turgut Özal tarafından hazırlanan 24 Ocak Kararları ele alınırken, siyasi açıdan düşünüldüğünde ise 12 Eylül 1980 tarihinde askerin siyasete müdahale etmesi ile meydana gelmiştir. Darbenin gerçekleştiği süreçte basın sınırlamalara maruz kalmış ve hatta yasaklamalar dahilinde aralıklarla kapatılmıştır. Aralıklı yayın yasaklarına ek olarak tamamen kapatılanlar da bulunmaktadır. Yasaklar ve kısıtlamaların bu kadar yoğun olduğu ve yaptırımlar ile katı kurallara sahip olunan ortamda artık medya haberlerini nasıl yapacağı konusunda şaşırmıştır. Gazeteciler başlıkları dahilinde haberlerini nasıl yapacaklarını ve hatta neyi haber yapabileceklerini bilemez hale gelerek tedirginlik içerisinde kalmışlardır (Durna ve İnal 2010: 133). Özetlenecek olursa, ordunun yönetime müdahalede bulunması sadece siyasi yöneticiler ile ordu arasındaki bir durum olmakla kalmamış, aynı zamanda etkilenen unsurlardan birisi de medya olmuştur. Medya bu süreçte haber yapmaktan tedirgin hale gelerek kullanacağı kelimeler dahil birçok noktada seçici olmak zorunda kalmıştır. Darbe dönemindeki kısıtlamalar ve yaptırımlar dahilindeki

bu zorlu süreçte hapis cezaları, yayın yasakları, idam cezaları ve benzeri cezalar medyayı işlevsiz hale getirmiştir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Ordu ile siyaset kavramları kavramsal açıdan irdelendiğinde ikisinin de birbirlerinden çok farklı kavramlar olduğu açıkça görülmektedir. Fakat ülkenin bütünü açısından bakıldığında hem siyaset hem de ordu açısından olmazsa olmaz karşılık gelen durumu ifade etmektedir. Ülkenin güvenliğinin sağlanabilmesi için gerekli olan ortam silah kullanılarak savunma yapmak ya da olası tehdit ve tehlikelere karşı saldırı halinde bulunabilmektir. Siyaset ise ülkede birlik ve beraberliğin sağlanabilmesine yönelik yöneten ve yönetilen kesim açısından demokratik yollar ile uygulanan sistemi ifade etmektedir. Bir ülkede farklı gruplar, farklı etnik kökene sahip insanlar bir arada bulunabiliyorsa aynı şekilde farklı görüş ve ideolojiye sahip olanlar da bulunabilmektedir. Farklı düşüncelerin bir arada bulunması istekler doğrultusunda ayrımlara yol açabilmektedir. Bu ayrımlar noktasında siyaset unsuru devreye girmekte ve uzlaşmacı kimliğini ortaya koymaktadır. İşte bunu da demokrasi olarak nitelendirmek doğru bir çıkarım olacaktır. Çünkü istekler doğrultusunda eşit haklar sağlanarak genel bir seçimin uygulanmasına yönelik kararlar verilebilecektir.

Türkiye’de genel olarak ordu ve siyaset ilişkilerinde yönelmiş nokta, askeri geleneğe sahip olan Osmanlı’nın duraklama dönemine kadar sivil ve asker ilişkileri açısından denge oluşturarak varlığını devam ettirmesidir. Lakin oluşan bu dengede Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme dönemine girmesiyle birlikte hem ordunun siyaset üzerindeki üstünlük kurma hareketleri görülmüş hem de askeri alanda yapılan düzenlemelere karşı son derece karşıt görüşlü olmaları doğrultusunda farklılık içeren durumlar yaşanmıştır. Ordunun düzenlemeler ile yeniden bir yapılanma içerisinde olunmasının nedenlerinden birisi de savaşlarda yenilgilerin yaşanmasının ardından büyük toprak kayıplarının yaşanması olmuştur. Bundan dolayı kendilerinin grup olarak şahsi çıkarlarını düşünerek bu çıkarlarını ülkenin çıkarlarından üstün olduğunu düşünen askeriye’nin bazı kesimlerinin, siyasi yönetime bir müdahale ettiği görülmüştür. Türkiye’de bu güne kadar ordu birçok kez darbe yapmış ve darbe girişiminde de bulunmuştur. Demokrasi açısından tarih göz önüne alındığında hükümetlerin demokratik yollardan işleyişine ordunun müdahalesi ile bir duraksama

getirilmiştir. Duraksamalar kimi zaman post modern darbelerle yapılmış, kimi zaman muhtıra metinleri yayınlanarak yapılmış, kimi zaman da şiddet kullanılarak darbeler gerçekleştirilmiştir. Darbelerin yapılış amacında, artık hükümetin görev ve sorumlulukları dâhilinde iş göremez nitelikte sayılması üzerine ekonomik, politik ve siyasi açıdan geride kaldığını iddia edilerek işleyişlerine dışarıdan bir el atılmak istenmiştir. Bunu yapan ise ülkenin güvenliğini sağlamayı esas görev olarak icra eden ordu tarafında olmuştur. Özellikle 1960 ve 1980 yıllarında gerçekleşen 27 Mayıs ve 12 Eylül darbeleri ülke genelinde yaygın olarak görülen, halkın keskin hatlarla kutuplaşması ve artık birbirlerine düşman gözle bakmasından sonra çıkan kaos ve kavga ortamına dur demek istenmesi düşüncesiyle yapılmıştır. Halk arasındaki bu ayrışma, huzursuzluk ortamı oluşturmuştur. Siyasi bir görüşü ideoloji olarak benimsemeyen kesim ise istemsiz de olsa kendisini olayların içinde bulmaktan alıkoyamamıştır. Siyasi görüş açısından halkın ayrışmasına, ekonomik sıkıntıların ve kıtlığın yaşanmasına, hükümetin görev ve sorumluluklarını yerine getirememesi üzerine bu duruma hükümetin çözüm bularak ve engel olup huzursuzluğu gidererek oturmuş duruma gelmesi hükümetten beklenirken ordu, artık hükümetin durumu toplayabilecek nitelikte olmadığını belirterek müdahaleyi gerçekleştirmiştir. Ordunun bunu yapmasının altında yatan asıl görüş ise Cumhuriyet'in kurucularının subaylardan oluşması üzerine, kurdukları düzenin bozulması dâhilinde yine müdahale ederek eski düzeni yerine getirmek istemeleri olabilmektedir. Her ne kadar bu düşünce ile hareket edilse de Cumhuriyet kurulduktan sonra demokrasi temellerine dayanarak artık bu yönetim şeklinin yöneticilere ve halka verilmesi gerekmektedir. Durumun kaygı verici bir şekle dönüşmesi üzerine yine bu durumdan demokrasi temelli yaklaşımlarla kurtulmak beklenmelidir. Aksi takdirde ülkenin geleceğe yönelik hedefleri duraksayacak, gelişme içerisinde olan ülke gelecek planları yaparken belki de 10 yıl geriye dönüş yaşayabilecektir. Ordu müdahalesi sonucunda dönemlere göre bu hareket iyi ya da kötü sıfatıyla halk arasında yayılmıştır. Nedeni ise var olunan durumdan kurtulma arayışı içerisinde yapılan darbenin boyutu ile alakalı olmaktadır. Darbelerin kanlı ya da kansız olarak şiddetin ne ölçüde kullanıldığı da bir ölçü olabilmektedir. Halkın tüm bunları yaşayarak deneyimlemesinin ardından gelecek yıllarda anılarını kötü bir tecrübe olarak unutamayacakları çıkarımında bulunulabilir. Ayrıca darbelerin yapılmasının

nedenleri arasında ekonomik nedenlerde var iken, darbelerden sonra ülkenin yatırımcı kaybetmesi ekonomik sorunların çözülmesine karşı bir durum teşkil etmektedir. Çünkü yabancı yatırımcılar sermayelerini bağladıkları ülkenin iç işlerini göz önüne alarak yatırım yapmaktadırlar. Türkiye tarihi açısından da neredeyse yaklaşık her on yılda bir darbe yaşanması ya da darbe girişiminde bulunulması gelecek yıllarda yatırımcı kaybetmeye neden olabilmektedir.

Meşru yönetime ordunun silahlı ya da silahsız veya şiddet kullanarak ya da kullanmayarak müdahale etmesi sonucunda halk arasında siyasi unsurlara yönelik korkular oluşabilmektedir. Ötekileştirilme korkusu içerisinde darbeden sonra özgürce fikri beyanda bulunmak ve diğerleri tarafından belirli bir kalıp içerisine sokularak ideolojisine bağlı kılınarak hareket alanının kısıtlanmasına neden olabilmektedir. Bu durumu en açıklayıcı ifade, darbelerden sonra sanat icra edenlerin eserlerinde darbeye yönelik çağrışımlardan uzak kalmaları yönünde olmalarıdır. Çünkü darbeyi destekleyenler ile darbe karşıtı olanlar yine aynı toplum içerisinde bulunanlardır.

Gerçekleştirilen darbelerin ardından sivil kesime yaptırılan anayasalar ile ordu daha üstün kılınarak bu durumun devamlığın sağlanmaya çalışılması ifade edilebilir. Türkiye’de demokrasiye uygun olarak çoğul kesimin görüşüne yönelik ve açıkça yönetilen sivil bir yönetimin olmamasının temel nedenlerinden biri de ordunun kendisini devletle beraber aynı doğrultudaki bir yapı olarak görmesidir. Darbe dönemleri yaşandıktan sonra demokrasiye ilerleyen dönemlerde bir zincir daha vurulmaması adına önlem alabilmek için ordunun ülke içerisinde güvenliği sağlama sorumluluğu kısıtlanarak bu sorumluluğu dış tehditlere karşı devam ettirmesi yönünde düzenlemeler getirilmiştir. İçeride sağlanacak güvenliği ise kolluk kuvvetlerine yükleyerek kargaşa yaşanmaması ve demokrasinin zedelenmemesi istenmiştir.

Durumu kısaca ifade etmek gerekirse; başlarda ordu, Cumhuriyet’in kurucularının subaylardan oluşmasından dolayı kendilerini sürekli müdahale etme açısından yetkili görmüştür. Edilen müdahaleler ile demokrasiye aykırı hareket edilmiş ve bu yine demokratik olmayan yöntemler ile yapılmıştır. Halk arasında çıkan kavga ve karmaşa ortamı hükümet tarafından engellenemediğinden ordu, huzursuzluğun giderilmesi

için sert bir yolla çözüm arayışına girerek yönetimi devralmış ve yeni bir hükümet kurulduğunda yönetimi devretmiştir. İdeolojik olarak ordu, söz haklarının olduğunu ifade etse de demokratik olmayan yöntemlerle yapılan her müdahale aslında demokrasiye yapılan bir darbe olmuştur. Ülke genelinde huzursuzluk yaşanırken durumu çözüme kavuşturacağı düşüncesine sahip olan kesim olsa da darbe ile müdahalede bulunma genel olarak büyük çoğunlukla olumsuz sonuçlar doğurarak yakın gelecekte çözüm gibi görünmesine rağmen uzun solukta olumsuz sonuçları ortaya çıkarabilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKSAKALLI, Alanur. 2021. “Türk Siyasal Hayatında 1960 ve 1980 Askeri Darbeleri: Nedenleri, Sonuçları ve Etkileri”. Tarihinde 22 Mayıs 2024 (<https://www.tuicakademi.org/turk-siyasal-hayatinda-1960-ve-1980-askeri-darbeleri-nedenleri-sonuclari-ve-etkileri/>).
- ALP, Barış. 2019. “DEMOKRAT PARTİ(DP)’NİN MUHALEFET, İKTİDAR ve ÇÖKÜŞ YILLARI (1946-1960)”.
- ALTINAY, Ayşe Gül (2009), “Tabulaşan ordu, yoksayılan militarizm: Türkiye’de metodolojik militarizm üzerine notlar” Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler, Laçiner, Ömer (ed.), İstanbul: İletişim Yayınları (s. 1245-1257)
- APALI, Yasemin. 2016. “Toplumsal Değişme Bağlamında Bilginin Değişimi ve Dönüşümü”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8(17):395–405. doi: 10.20875/sb.47883.
- ASLANER, Muhammed. 2022. “İKİ DARBE ARASINDA TÜRKİYE’DE DEMOKRASİ (1960-1980)”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12(2):579–607.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya. “Komutanın Özlemi”, Kırmızı Mektuplar ve Son Yazılar, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979, s. 101.
- BALTACI, Ali. 2018. “ÖRGÜTSEL PRAETORYANİZM: KAVRAMSAL TEMELLERİN ARKEOLOJİSİ”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8(2):497–522.
- BERİŞ, Prof. Dr. Hamit Emrah. 2022. *Demokrasiye Kara Bir Leke 12 Eylül 1980 Darbesi*.
- BİNGÖL, O. (2016). "**Başarısız Devletler, Kavramlar, Nedenler, Sonuçlar**". Ankara: Barış Kitabevi.
- BİRAND, Mehmet Ali, Can Dünder, Bülent Çaplı. 1994. "**12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi**." İmge Kitapevi.
- BİRAND, Mehmet Ali ve Reyhan Yılmaz. 2012. "**Son Darbe**": 28 Şubat.
- BİRECİKLİ, İhsan Burak. 2012. “SULTAN II. ABDÜLHAMİTE KARŞI BAŞARISIZ BİR DARBE TEŞEBBÜSÜ” *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 1 (1): 683-697.
- BÖRKLÜOĞLU, Levent. 2017. "**27 MAYIS ASKERİ DARBESİ SONRASINDA ORDU İÇİNDE İKTİDAR MÜCADELESİ: MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ VE SİLAHLI KUVVETLER BİRLİĞİ**." C. 1.

- BURAK, Begüm. 2011. “Osmanlı’dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri”. *History Studies International Journal of History* 3(1):45–67.
- ÇAKAN, Fatma Nur. 2024. “TURGUT ÖZAL DÖNEMİNDE ORDU- SİYASET İLİŞKİSİ (1983-1993) The Army-Politics Relation During Turgut ÖZAL Period (1983-1993)”. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10(1):148–72.
- ÇAKMAK, Diren. 2008. “Türkiye ’ de Asker-Hükümet İlişkisi : Albay Talat Aydemir Örneği”. *Gazi Akademik Bakış* 1(2):35–68.
- CANSEVER, Niran. 2015. “TÜRKİYE’DE ORDU – SİYASET İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE AK PARTİ – TSK ETKİLEŞİMİNE BAKIŞ”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 20(3):361–84.
- DANIŞMAN, Ahmet Ümit. 1983. “24 OCAK EKONOMİK İSTİKRAR TEDBİRLERİNİN İHRACATIMIZDA DOĞURDUĞU YAPISAL DEĞİŞİM ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA”.
- DEMİR, Anıl. 2010. “28 Şubat’tan, 27 Nisan’a Ordu-Siyaset İlişkisi: Hürriyet Gazetesi İncelemesi”.
- DEMİR, Şerif. 2016. “12 Mart Askeri Muhtırası”. *Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi* (2):130–37.
- DEMİR, Şerif. 2018. "27 Mayıs 1960 Darbesinin Gölgesinde Milli Birlik Komitesi ile Silahlı Kuvvetler Birliği Arasındaki Güç ve İktidar Kavgası."
- DEMİREL, Taner. y.y. “DARBE Ansiklopediler - TÜBİTAK”. *Tübitak Ansiklopedisi*.
- DEVİRAN, Yusuf Faruk ÖZCAN. 2016. “1960’TAN 2016’YA ASKERİ DARBE VE MUHTIRA METİNLERİ ANLAMLAR, AMAÇLAR, NİYETLER VE İDEOLOJİLER”. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)* 1(2):7–20.
- DOLMA, Özlü. 2019. “OTOSANSÜR EĞİLİMİ ÖLÇEĞİ ’ NİN TÜRKÇE VERSİYONU : YAPI GEÇERLİLİĞİNE İLİŞKİN İLK BULGULAR”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (34):245–57.
- DUMAN, Mehmet Zeki. 2019. “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri”. *İnsan ve İnsan Dergisi* (20):145–64. doi: 10.29224/insanveinsan.454066.
- EKİNCİKLİ, Mustafa. 2012. “Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Kuruluşu”. *Akademik Bakış Dergisi* 6(11):151–63.
- ERGİN, Koray. 2017. “I. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ORDU-SİYASET İLİŞKİSİ”. *Cedrus*

5:427–45. doi: 10.13113/CEDRUS/201720.

EROĞUL, Cem. 1974. “Siyaset Kavramı Hakkında Bir Deneme”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 2(29):113–30.

GEZEN, Bünyamin. 2020. “**Dönemin Tanıklarının Anlarından 12 Mart 1971 Muhtrası**”.

GÖKÇE Gülise ve Orhan **GÖKÇE**. 2012. “SURIYE SORUNU: ‘BAŞARISIZ VEYA ÇÖKEN DEVLET’ MODELİ TÜRKİYE İÇİN SURIYE POLİTİKASINDA ULUSLARARASI KAMUOYUNU HAREKETE GEÇİRMENİN BİR ARACI OLABİLİR Mİ?” *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 12(23):179–200.

GÖKÇEN, Prof. Dr. Salim. 2021. “Türkiye’nin Demokrasi Mücadelesinde Darbeler: (15 Temmuz Darbe Girişiminin 6. Yıl dönümü)”. *Devlet İki Aylık Fikir ve Kültür Dergisi* 5(497).

GÜNEŞ, İhsan. y.y. “**Serbest Cumhuriyet Fırkası**”. *Atatürk Ansiklopedisi* 1–4.

GÜRAY, Şükran. 2020. “ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ VE TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI’NIN KISA BİR DEĞERLENDİRİLMESİ”. *Türk Dünya Araştırmaları Dergisi* 125(247):405–20.

İNAN, Süleyman. 2013. “Türkiye’nin Demokrasi Eğitiminde Netameli Bir Konu: Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Militarizm”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (33):31–38. doi: 10.9779/PUJE561.

KALKAN, Duhan. 2023. “Başarısız Devletler ve Terörizm İlişkisi”. *Cankiri Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 13(1):325–43. doi: 10.18074/ckuibfd.1248764.

KARATAŞ, Murat. 2022. “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin İç ve Dış Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 11(32):303–23.

KARPAT, Kemal. H. (2010). "**Asker ve Siyaset**". İstanbul: Timaş Yayınları.s.255-270 Enformasyon Yayın Genel Müdürlüğü Ekim 1996 bülteni.

KESKİN, Yusuf Ziya. 2014. “Demokrat Parti İktidarı ve Günümüze Yansımaları”. *Eüşbed* 5(1):107–30.

KILIÇ, Prof. Dr. Muharrem. 2022. "**İnsan Hakları Bağlamında 28 Şubat Darbesi.**"

MADEN, Okan. 2021. “12 EYLÜL’E DAİR GENEL BİR MÜTALAA”. *Devlet İki Aylık Fikir ve Kültür Dergisi* 5(497):11.

- MERAL**, Vedat. 2022. "12 Eylül 1980 Darbesi'nin Yerel Basına Yansımaları- Giresun Örneğinde Bir Araştırma-". *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 8(16):707-20. doi: 10.31765/karen.1175689.
- MARDİN**, Şerif. "Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908", İstanbul: İletişim Yayınları, 2017
- MERTEK**, Muhammet. 2022. "Toplumsal Kutuplaşma Nasıl İşliyor?" Tarihinde ([https://mmertek.de/toplumsal-kutuplasma-nasil-isliyor/](https://mmertek.de/toplumsal-kutuplasma-nasil-isluyor/)).
- METİN**, Ümit. 2004. "Amerika Birleşik Devletleri'nde Ordu'nun Dış Politikadaki Yeri (ABD Dış Politikasında Karar Verme Süreci, Bu Rüreç İçinde Ordu'nun Yeri ve Dış Politika Aracı Olarak Ordunun Kullanılması)".
- MUMYAKMAZ**, Alper. 2019. "Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Darbe, Ordu ve Vesayet". *Toplum Ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 12(4):17-27.
- ÖZER**, Hanife. 2011. "12 Eylül 1980 Darbesinin Türk Romanına Yansıması".
- ÖZTÜRKLER**, Harun. 2016. "Darbeler ve Ekonomi". *Ortadoğu Analiz Dergisi* 8(76):79.
- ROTBERG**, Robert I. 2004, "When States Fail: Causes and Consequences", **Princeton: Princeton University Press.**
- ŞAFAK**, Ali. 2016. "ÇEVİRİ Translation ASKERLER VE SİVİL - ASKER İLİŞKİLERİ Soldiers And Civil- Military Relations". *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi* © 5(13):144-60.
- SAFİ**, İsmail. 2018. "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Parlamenterizm ve Parlamenter Rejime Müdahaleler-Muhtıra, Darbe ve Darbe Girişimleri Üzerine Bir Analiz". *EGE AKADEMİK BAKIŞ* 19(1):141-57. doi: 10.21121/eab.2019148770.
- SCHNECKENER**, Ulrich 2004b, "Fragile Staaten als Problem der Internationalen Politik", **Nord-Süd-aktuell** 3/2004, ss. 510-524.
- ŞAHBAZ**, Yunus. 2018. "12 Mart'a Giden Süreçte Sol Cuntacılığın Teorik ve Tarihsel Arka Planı". *Ekonomi İşletme Siyaset Ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* 4(1):1-13.
- SUNAY**, Cengiz ve Emre EZGİN. 2021. "27 Mayıs Darbesinden 12 Mart Muhtırasına Gidiş ve Sebepleri". *İnsan ve İnsan Dergisi* (29):65-80. doi: 10.29224/insanveinsan.930420.
- SUNAY**, Cengiz. 2023. "Cumhuriyetin 100. Yılında Ordu ve Siyase İlişkisi". *Avrasya Uluslararası*

Araştırma Dergisi 142–74.

- ŞAHİN**, Enis ve Bilal **TUNÇ**. 2015. “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP – CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947)”. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)* (2):31–69.
- TAN M.**, (2008), Türkiye’de Askeri Darbelerin Siyasal İstikrar Üzerine Üzerindeki Etkileri, yayınlanmamış doktora Tezi, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- TANÖR**, B. (2008). "**Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**", 17. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- TATLISU**, Satı. 2017. “Türkiye’de Maliye Politikasının Dönemsel Etkinliği: 24 Ocak Kararları Çerçevesinde Turgut Özal Dönemi’nin Değerlendirilmesi”.
- TEMEL**, Mehmet ve Yasemin **DOĞANER**. 2022. “**27 Mayıs 1960 Darbesi**”. *Atatürk Ansiklopedisi* 8.
- TEZCAN Durna**, Ayşe **İNAL**. 2010. “2 Eylül, Medya ve Demokratikleşme Sorunu Özet”. *Mülkiye Dergisi* 34(268):123–45.
- TUNÇ**, H. (1998). Türkiye’de askeri darbeler, muhtıralar ve sivil toplum kuruluşlarının tepkileri. **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 6(1-2) ,125-164.
- TÜRKDOĞAN**, Av. Öztürk. 2020. “12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBE DAVASI SÜRÜYOR...”. <https://www.ihd.org.tr/12-eylul-1980-askeri-darbe-davasi-suruyor/> 8. Tarihinde 23 Mayıs 2024 (<https://www.ihd.org.tr/12-eylul-1980-askeri-darbe-davasi-suruyor/>).
- TÜRKÖNE**, M. (2009). "**Siyaset**", Opus Yayınları, Baskı:10, Ekim, İstanbul.
- UNAY**, Deniz. 2022. “**Darbelerin Topluma ve Sanata Etkileri**”.
- USLU**, Cennet. 2022. “Keskin Siyasi Kutuplaşma ve Demokratik Siyasete Olumsuz Etkileri”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 24(2):556–81. doi: 10.26745/ahbvuibfd.1105875.
- YILMAZ**, N. (2012). "**Bir Postmodern Darbe Portresi: 28 Şubat. Bin Yılın Sonu: 28 Şubat Düreklilik ve Kopuş**". (Ed. A. Babacan). (s. 211-237). Pınar Yayınları.
- YİĞİT**, Azize, Özgür Yiğit, Şeref Gökmar, Yakup Karaman, Yoldaş Daşkın, Mustafa Avcı. 2023. “28 Şubat Postmodern Darbe Süreci ve Etkilerinin Değerlendirilmesi”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 10(6):2139–57. doi: <https://doi.org/10.46868/atdd.2023.586>.

YÜKSEL, Dilek Yiğit. 2022. "ASKERİ DARBESİNE GİDEN SÜREÇTE CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ KRİZİ *". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 45(22):943–75.

ZÜRCHER, Erik Jan. (1995). " **Türkiye'nin Tarihi**", İletişim Yayınları, İstanbul, s. 523.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA

Vatan Gazetesi, “Postmodern Darbe Ne Demek, Nedir? 28 Şubat 1997 Darbesine Neden Postmodern Darbe Deniliyor, Postmodern Darbe Ne Anlama Gelmektedir?”,

<https://www.gazetevatan.com/gundem/postmodern-darbe-ne-demek-nedir-28-subat-1997-darbesine-neden-postmodern-darbe-deniliyor-postmodern-darbe-ne-anlama-gelmektedir-2023421> (Erişim

Tarihi: 10.11.2023)

T.C. Adalet Bakanlığı Hukuk Sözlüğü, “Muhtıra Nedir?”,

<https://sozluk.adalet.gov.tr/Harf/M?Sayfa=5> (Erişim Tarihi: 28.11.2023)

TUİCAKADEMİ, “Türk Siyasal Hayatında 1960 ve 1980 Askeri Darbeleri: Nedenleri, Sonuçları ve Etkileri”, <https://www.tuicakademi.org/turk-siyasal-hayatinda-1960-ve-1980-askeri-darbeleri-nedenleri-sonuclari-ve-etkileri/> (Erişim Tarihi: 09.01.2024).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, “Kurtuluş Savaşı Müzesi (I. TBMM Binası),

<https://ankara.ktb.gov.tr/TR-260402/kurtulus-savasi-muzesi-i-tbmm-binasi.html> (Erişim Tarihi:

13.03.2024).

Cumhuriyet Gazetesi, 02.11.1945, <https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1945-11-02/6>

(Erişim Tarihi: 02.02.2024).

Atatürk Ansiklopedisi, “Serbest Cumhuriyet Fırkası”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/serbest-cumhuriyet-firkasi/> (Erişim Tarihi: 25.02.2024).

BBC News (Türkçe) Gazetesi, “14 Mayıs 1950’de Ne Olmuştu, AKP Neden Bu Tarihi Referans Ahyor?”, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c2qw7wznq44o> (Erişim Tarihi: 11.03.2024).

Hürriyet Gazetesi, “27 Mayıs Darbesi”, <https://www.hurriyet.com.tr/haberleri/27-mayis-darbesi>, (Erişim Tarihi: 20.02.2024).

Ulus Gazetesi, “Arşiv, 28 Mayıs 1960”, <https://www.gastearsivi.com/ara/28%20may%C4%B1s%201960>, (Erişim Tarihi: 11.03.2024).

Independet (Türkçe) Gazetesi, “Cumhuriyet’in İlk Darbesi 59 Yılı Geride Bıraktı”, <https://www.indyurk.com/node/35996/cumhuriyetin-ilk-darbesi-59-y%C4%B1%C4%B1-geride-b%C4%B1rakt%C4%B1>, (Erişim Tarihi: 03.04.2024).

TRT Haber, “Demokrasiye Vurulan Darbe: 27 Mayıs”, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/demokrasiye-vurulan-darbe-27-mayis-770379.html>, (Erişim Tarihi: 20.04.2024).

Cumhuriyet Gazetesi, “İkinci Bir Hataya Düşmeyelim”, <https://www.gastearsivi.com/gazete/vakit/1939-03-22/2>, (Erişim Tarihi: 21.04.2024).

İnsan Hakları Derneği, Av. Öztürk TÜRKDOĞAN, “12 Eylül 1980 Askeri Darbe Davası ve Hakikat Hakkı Mücadelesi”, <https://www.ihd.org.tr/12-eylul-1980-askeri-darbe-davasi-ve-hakikat-hakki-mucadelesi>, (Erişim Tarihi: 21.03.2024).

İnönü Vakfı, “27 Mayıs Darbe”, <https://www.ismetinonu.org.tr/tarihte-bugun-27-mayis>, (Erişim Tarihi: 26.12.2023).

32. Gün Arşivi, Mehmet Ali BİRAND, “12 Mart 1971 Muhtırası Nasıl Verildi?”, <https://www.youtube.com/watch?v=vTG9BSqGOEE>, (Erişim Tarihi: 21.01.2024).

İndepend (Türkçe) Gazetesi, Işıl Tuna PINAR, “28 Şubat 1997 Darbesinin Kısa Bir Analizi”

<https://www.indytrk.com/node/702856/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/28-%C5%9Fubat-1997-darbesinin-k%C4%B1sa-bir-analizi>, (Erişim Tarihi: 05.04.2024).

32. Gün Arşivi, Mehmet Ali BİRAND, “Talat Aydemir’in İkinci Darbe Girişimi 21 Mayıs 1963”,

<https://www.youtube.com/watch?v=JANKA8pp33g>, (Erişim Tarihi: 01.03.2024).

32. Gün Arşivi, Mehmet Ali BİRAND, “Talat Aydemir’in İlk Darbe Girişimi 22 Şubat 1962”,

<https://www.youtube.com/watch?v=-mbMv7-aK4Y>, (Erişim Tarihi: 24.02.2024).

Yeni Şafak Gazetesi, “Darbenin Ucundan Dönüldü: 1969 Genel Seçimleri”,

<https://www.yenisafak.com/secim-1969>, (Erişim Tarihi: 08.04.2024).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, “Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)”, <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari>, (Erişim Tarihi: 15.04.2024).

Türkiye İstatistik Kurumu, “1987 Baz Yılı Gayri Safi Milli Hasıla”,

<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Ulusal-Hesaplar-113>, (Erişim Tarihi: 19.01.2024).

1980. “Resmî Gazete”. *T.C. Resmi Gazete 7 Ekim 1920*.